

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису

**СІНЕЛЬНІКОВ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ**

УДК 008:78:[323.1:316.77](477.42)"190/202"(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА МІЖЕТНІЧНА КОМУНІКАЦІЯ  
НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ПІВДНЯ ЖИТОМИРСЬКОГО  
ПОЛІССЯ: ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД**

**034 – Культурологія**

**03 – Гуманітарні науки**

Подається на здобуття ступеня доктора філософії з культурології.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_В. І. Сінельніков.

Науковий керівник: Фурдичко Андрій Орестович, доктор мистецтвознавства, професор.

**Київ – 2026**

## АНОТАЦІЯ

***Сінельников В. І. Традиційна культура та міжетнічна комунікація національних спільнот півдня Житомирського Полісся: екосистемний підхід.*** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 – Культурологія (галузь 03 – Гуманітарні науки). – Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2026.

Дисертаційну роботу присвячено комплексному культурологічному дослідженню екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся у контексті міжетнічних комунікацій у XIX – першій чверті XXI ст. У роботі розглянуто історичні передумови формування багатокультурного середовища регіону, особливості взаємодії етнічних громад, а також механізми функціонування, причини трансформації, проблеми та стратегії збереження елементів традиційної культури регіону в умовах соціокультурних змін і викликів першої чверті XXI ст.

Об'єктом дослідження є традиційна культура національних спільнот півдня Житомирського Полісся. Предметом – процеси функціонування, трансформації та міжетнічної комунікації традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в екосистемному вимірі. Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся у XX – першій чверті XXI ст., виявити особливості її функціонування та трансформації в умовах міжетнічних комунікацій на основі екосистемного підходу.

Кожен розділ дисертації послідовно висвітлює екосистемну парадигму традиційної культури національних спільнот окресленого регіону – від теоретичного осмислення її витоків до аналізу конкретних форм і механізмів не лише функціонування, а й міжетнічної взаємодії, окреслення точок рівноваги, криз і викликів, а також до визначення її культуротворчого потенціалу в умовах сучасних соціокультурних змін.

У першому розділі здійснено комплексний аналіз стану наукового опрацювання проблеми, систематизовано джерельну базу та обґрунтовано методологічні основи дослідження. Аргументовано екосистемний методологічний підхід, що поєднує міждисциплінарні інструменти аналізу культурних процесів, принципи цілісності, взаємозв'язку та динамічної рівноваги соціокультурних систем. Така методологія дає змогу комплексно досліджувати форми функціонування традиційної культури та механізми міжетнічної взаємодії, що дозволяє розглядати екосистемну парадигму становлення національних спільнот окресленого регіону як динамічну систему взаємодії культурних, соціальних, історичних та екологічних чинників.

Уточнено зміст дефініцій «національна спільнота», «традиція», «традиційна культура», «етнічна культура», «екосистемна парадигма традиційної культури» та ін. в контексті сучасного гуманітарного дискурсу, обґрунтовано їхнє застосування для аналізу культурних процесів у багатокультурних регіонах. Доведено, що екосистемна парадигма традиційної культури постає як динамічна, багаторівнева система культурних взаємодій, у межах якої міжетнічна комунікація виступає важливим механізмом формування, збереження і трансформації культурних практик. Визначено та окреслено складові екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічної комунікації національних спільнот (суб'єктна,

ціннісно-смилова, практико-діяльнісна, комунікативна, інституційна, середовищна (контекстуальна) та динамічно-трансформаційна).

У другому розділі здійснено аналіз історичних передумов формування багатокультурного середовища регіону та особливостей взаємодії етнічних громад (поляки, чехи, німці, євреї, роми, росіяни-старообрядці) у XIX–XX ст. Виявлено, що тривале співіснування етнічно відмінних та культурно різнорідних національних спільнот сприяло виникненню складної етнокультурної системи, у межах якої міжетнічні комунікації виступають важливим механізмом культурної взаємодії та виконують системоутворюючу функцію у становленні традиційної культури регіону, забезпечуючи взаємообмін обрядовими, мовними, господарськими, мистецькими та іншими практиками, а також утворення спільного соціокультурного простору. Запропоновано розглядати міжетнічну комунікацію як складову та чинник розвитку екосистемної парадигми традиційної культури, що сприяє інтеграції різних етнокультурних елементів у межах регіональної культурної системи. Встановлено, що елементи соціокультурної спадщини – обрядові практики, музично-фольклорні традиції, ремесла, мовні контакти, кулінарна культура, форми громадської взаємодії та повсякденні побутові практики – виступають важливими складовими функціонування екосистеми традиційної культури півдня Житомирського Полісся. Обґрунтовано, що саме через ці елементи відбувається передача культурного досвіду, збереження культурної пам'яті та підтримання життєздатності етнокультурної екосистеми регіону в умовах соціокультурних трансформацій.

У третьому розділі проаналізовано сучасний стан збереження традиційної культури етнічних спільнот півдня Житомирського Полісся та основні виклики, що постають перед нею в умовах загроз кінця XX – першої чверті XXI ст. Через концепт «культури, яка перебуває на межі зникнення» розглянуто механізми охорони культурної спадщини та роль державних,

наукових і громадських інституцій у підтримці та ревіталізації традиційних культурних практик регіону. Доведено, що традиційна культура етнічних спільнот півдня Житомирського Полісся є важливою складовою загальноукраїнської культурної спадщини, а її збереження потребує комплексного підходу, який поєднує наукове дослідження, документування, популяризацію та передачу культурних практик наступним поколінням.

Визначено основні напрями збереження екосистемної парадигми традиційної культури регіону, зокрема: сприяння локальним культурним ініціативам, розвиток музейної та архівної діяльності, залучення громад до процесів збереження культурної спадщини, а також інтеграцію традиційних практик у сучасний культурний простір. З'ясовано, що міжетнічна взаємодія та культурна комунікація виступають важливим ресурсом підтримання життєздатності традиційної культури, оскільки уможливають взаємне збагачення культурних традицій і формування спільного культурного середовища. Аргументовано, що ефективна стратегія захисту культурної спадщини має враховувати регіональну специфіку, історичні особливості розвитку етнічних громад та принципи культурного різноманіття. Висвітлено роль локальних культурних ініціатив, етнографічних досліджень, освітніх програм та діяльності культурних інституцій у збереженні й актуалізації традиційної культури національних спільнот регіону в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

У дисертації: уперше обґрунтовано доцільність використання поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» та екосистемного підходу для аналізу її функціонування в контексті міжетнічних комунікацій; здійснено комплексний аналіз міжетнічної взаємодії національних спільнот півдня Житомирського Полісся як чинника формування регіонального етнокультурного середовища; окреслено вплив міжетнічних контактів на трансформаційні процеси традиційної культури; визначено складові

екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічної комунікації національних спільнот (суб'єктна, ціннісно-смилова, практико-діяльнісна, комунікативна, інституційна, середовищна (контекстуальна) та динамічно-трансформаційна); введено до наукового обігу нові фактичні матеріали щодо міжетнічної комунікації у повсякденних практиках, обрядовості та фольклорі національних спільнот зазначеного регіону; уточнено специфіку регіонального виміру цих взаємодій; набуло подальшого розвитку дослідження соціокультурних процесів у середовищі національних спільнот України кінця XX – першої чверті XXI ст.; окреслено уявлення про взаємозв'язок етнокультурних контактів і формування локального культурного середовища; теоретично осмислено вплив міжетнічної взаємодії на збереження і трансформацію традиційної культури.

У Висновках узагальнено результати проведеного дослідження, підбито підсумки щодо формування, функціонування та збереження екосистеми традиційної культури етнічних спільнот півдня Житомирського Полісся у контексті міжетнічних комунікацій XIX – першої чверті XXI ст. та сформульовано основні теоретичні і практичні положення дослідження. Зокрема, доведено, що традиційна культура національних спільнот регіону функціонує як своєрідна культурна екосистемна парадигма, у якій різні етнокультурні елементи перебувають у постійній взаємодії, обопільному впливі та збагаченні. Виявлено, що міжетнічні комунікації є одним із ключових механізмів підтримання життєздатності цієї парадигми, оскільки забезпечують взаємообмін культурними практиками, символами і соціальними нормами у межах регіонального культурного простору. Аргументовано, що історичне співіснування українців, поляків, білорусів, євреїв, німців, чехів, росіян-старообрядців, ромів та інших етнічних груп сприяло формуванню багатокомпонентного культурного середовища півдня Житомирського Полісся, у якому відбувалося активне взаємопроникнення

мовних, релігійних, господарських та обрядових традицій. Уточнено, що поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» доцільно розглядати як міждисциплінарну аналітичну модель, яка дозволяє досліджувати культурні процеси у їхній взаємозалежності, динаміці та здатності до адаптації.

Встановлено, що екосистемна парадигма традиційної культури Житомирського Полісся є динамічною системою, яка формується внаслідок історично зумовлених міжетнічних контактів та характеризується багаторівневою взаємодією культурних, соціальних, конфесійних і комунікативних чинників. Використання концепції екосистемності дало змогу розглянути етнокультурні процеси регіону у їхній цілісності та взаємозалежності, визначити роль міжетнічної комунікації як складової культурної екосистеми, а також простежити динаміку трансформацій традиційних культурних практик у ХІХ – першій чверті ХХІ ст. На основі аналізу історико-культурологічних джерел та результатів польових досліджень виявлено основні форми збереження, адаптації та часткової втрати елементів традиційної культури національних спільнот регіону.

Відзначено, що сучасні соціокультурні трансформації, зокрема глобалізація, урбанізація, демографічні зміни, воєнні загрози першої чверті ХХІ ст., створюють додаткові виклики для збереження традиційної культури етнічних спільнот регіону. Акцентовано увагу на необхідності розроблення ефективних стратегій збереження і популяризації традиційної культурної спадщини етнічних спільнот регіону як невід’ємної складової культурного різноманіття України.

**Ключові слова:** етнічна культура, традиційна культура, загрожена культура, екосистемна парадигма традиційної культури, екосистемний підхід, міжетнічні комунікації, національні спільноти України, Житомирське Полісся, культурна спадщина, культурна пам’ять.

## ANNOTATION

**Sinelnikov V.I. Traditional Culture and Interethnic Communication of the National Communities of Southern Zhytomyr Polissia: An Ecosystem Approach.** – Qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 034 – Cultural Studies (Field of Knowledge 03 – Humanities). – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive culturological study of the ecosystem paradigm of the traditional culture of the national communities of Southern Zhytomyr Polissia in the context of interethnic communication during the 19th century and the first quarter of the 21st century. The study examines the historical prerequisites for the formation of the multicultural environment of the region, the peculiarities of interaction among ethnic communities, as well as the mechanisms of functioning, the causes of transformation, the challenges, and the strategies for preserving elements of the region's traditional culture under the conditions of sociocultural changes and the challenges of the first quarter of the 21st century.

The object of the study is the traditional culture of the national communities of Southern Zhytomyr Polissia. The subject of the study comprises the processes of functioning, transformation, and interethnic communication of the traditional culture of the national communities of Southern Zhytomyr Polissia in the ecosystem dimension. The aim of the study is to carry out a comprehensive analysis of the traditional culture of the national communities of Southern Zhytomyr Polissia during the 20th century and the first quarter of the 21st century,

and to identify the specific features of its functioning and transformation in the context of interethnic communication on the basis of the ecosystem approach.

Each chapter of the dissertation consistently highlights the ecosystem paradigm of the traditional culture of the national communities of the outlined region – from the theoretical interpretation of its origins to the analysis not only of specific forms and mechanisms of functioning, but also of the forms and mechanisms of interethnic interaction, the identification of points of balance, crises, and challenges, as well as the determination of its culture-generating potential under conditions of contemporary sociocultural change.

The first chapter provides a comprehensive analysis of the state of scholarly research on the issue, systematizes the source base, and substantiates the methodological foundations of the study. An ecosystem methodological approach is substantiated, combining interdisciplinary tools for the analysis of cultural processes with the principles of integrity, interconnection, and dynamic balance of sociocultural systems. Such a methodology makes it possible to comprehensively investigate the forms of functioning of traditional culture and the mechanisms of interethnic interaction, thereby enabling the ecosystem paradigm of the traditional culture of the national communities of the outlined region to be considered as a dynamic system of interaction among cultural, social, historical, and ecological factors.

The meanings of the definitions “national community,” “tradition,” “traditional culture,” “ethnic culture,” and “ecosystem paradigm of traditional culture,” among others, are clarified within the context of contemporary humanities discourse, and their application to the analysis of cultural processes in multicultural regions is substantiated. It is argued that the ecosystem paradigm of traditional culture emerges as a dynamic, multilevel system of cultural interactions in which interethnic communication functions as an important mechanism for the formation, preservation, and transformation of cultural practices. The components

of the ecosystem paradigm of traditional culture and interethnic communication of national communities are identified and outlined, namely: subjective, value-semantic, practical-activity-based, communicative, institutional, environmental (contextual), and dynamic-transformational components.

The second chapter analyzes the historical prerequisites for the formation of the multicultural environment of the region and the peculiarities of interaction among ethnic communities (Poles, Czechs, Germans, Jews, Roma, and Russian Old Believers) during the 19th and 20th centuries. It is revealed that the long-term coexistence of ethnically distinct and culturally heterogeneous national communities contributed to the formation of a complex ethnocultural system in which interethnic communication acts as an important mechanism of cultural interaction and performs a system-forming function in shaping the traditional culture of the region, ensuring the exchange of ritual, linguistic, economic, artistic, and other practices, as well as the formation of a common sociocultural space. Interethnic communication is proposed to be considered both as a component of and a factor in the development of the ecosystem paradigm of traditional culture, facilitating the integration of diverse ethnocultural elements within the regional cultural system. It has been established that elements of sociocultural heritage – ritual practices, musical and folkloric traditions, crafts, language contacts, culinary culture, forms of community interaction, and everyday domestic practices – constitute important components in the functioning of the ecosystem of traditional culture in Southern Zhytomyr Polissia. It is substantiated that these elements serve as the means through which cultural experience is transmitted, cultural memory is preserved, and the viability of the ethnocultural ecosystem of the region is maintained under conditions of sociocultural transformation.

The third chapter analyzes the current state of preservation of the traditional culture of the ethnic communities of Southern Zhytomyr Polissia and the main challenges it faces under the threats of the late 20th century and the first quarter of

the 21st century. Through the concept of a “culture on the verge of disappearance,” the mechanisms of cultural heritage protection and the role of state, academic, and public institutions in supporting and revitalizing the traditional cultural practices of the region are examined. It is demonstrated that the traditional culture of the ethnic communities of Southern Zhytomyr Polissia constitutes an important component of the overall cultural heritage of Ukraine, and that its preservation requires a comprehensive approach combining scholarly research, documentation, popularization, and the transmission of cultural practices to future generations.

The main directions for preserving the ecosystem paradigm of the region’s traditional culture have been identified, including support for local cultural initiatives, the development of museum and archival activities, the involvement of communities in the processes of cultural heritage preservation, and the integration of traditional practices into the contemporary cultural space. It has been established that interethnic interaction and cultural communication serve as important resources for maintaining the viability of traditional culture, as they promote the mutual enrichment of cultural traditions and the formation of a shared cultural environment. It is argued that an effective strategy for the protection of cultural heritage should take into account regional specificity, the historical features of the development of ethnic communities, and the principles of cultural diversity. The role of local cultural initiatives, ethnographic research, educational programs, and the activities of cultural institutions in preserving and actualizing the traditional culture of the national communities of the region under conditions of contemporary sociocultural transformations is highlighted.

The dissertation: for the first time substantiates the expediency of applying the concept of the “ecosystem paradigm of traditional culture” and the ecosystem approach to the analysis of its functioning in the context of interethnic communication; provides a comprehensive analysis of interethnic interaction among the national communities of Southern Zhytomyr Polissia as a factor in the

formation of the regional ethnocultural environment; outlines the influence of interethnic contacts on the transformational processes of traditional culture; identifies and characterizes the components of the ecosystem paradigm of traditional culture and interethnic communication of national communities (subjective, value-semantic, practical-activity-based, communicative, institutional, environmental (contextual), and dynamic-transformational); introduces into scholarly circulation new factual materials concerning interethnic communication in the everyday practices, rituals, and folklore of the national communities of the outlined region; clarifies the specificity of the regional dimension of these interactions; further develops the study of sociocultural processes within the environment of Ukraine's national communities of the late 20th century and the first quarter of the 21st century; expands the understanding of the interconnection between ethnocultural contacts and the formation of the local cultural environment; and advances the theoretical interpretation of the influence of interethnic interaction on the preservation and transformation of traditional culture.

The Conclusions summarize the results of the conducted research, present the findings regarding the formation, functioning, and preservation of the ecosystem of the traditional culture of the ethnic communities of Southern Zhytomyr Polissia in the context of interethnic communication from the 19th century to the first quarter of the 21st century, and formulate the main theoretical and practical provisions of the study. In particular, it is demonstrated that the traditional culture of the national communities of the region functions as a distinctive cultural ecosystem paradigm in which various ethnocultural elements exist in constant interaction, mutual influence, and mutual enrichment. It has been established that interethnic communication constitutes one of the key mechanisms for maintaining the viability of this paradigm, as it ensures the exchange of cultural practices, symbols, and social norms within the regional cultural space. It is argued that the historical coexistence of Ukrainians, Poles, Belarusians, Jews, Germans,

Czechs, Russian Old Believers, Roma, and other ethnic groups contributed to the formation of a multicomponent cultural environment in Southern Zhytomyr Polissia, characterized by the active interpenetration of linguistic, religious, economic, and ritual traditions. It is further clarified that the concept of the “ecosystem paradigm of traditional culture” should be regarded as an interdisciplinary analytical model that makes it possible to investigate cultural processes in their interdependence, dynamics, and capacity for adaptation.

It has been established that the ecosystem paradigm of the traditional culture of Zhytomyr Polissia constitutes a dynamic system formed as a result of historically conditioned interethnic contacts and characterized by multilevel interaction among cultural, social, confessional, and communicative factors. The application of the concept of ecosystemity made it possible to examine the ethnocultural processes of the region in their integrity and interdependence, to determine the role of interethnic communication as a component of the cultural ecosystem, and to trace the dynamics of transformations in traditional cultural practices from the 19th century to the first quarter of the 21st century. Based on the analysis of historical and culturological sources as well as the results of field research, the main forms of preservation, adaptation, and partial loss of elements of the traditional culture of the national communities of the region have been identified.

It is noted that contemporary sociocultural transformations, including globalization, urbanization, demographic changes, and the military threats of the first quarter of the 21st century, create additional challenges for the preservation of the traditional culture of the ethnic communities of the region. Particular attention is paid to the necessity of developing effective strategies for the preservation and popularization of the traditional cultural heritage of the ethnic communities of the region as an integral component of the cultural diversity of Ukraine.

**Keywords:** ethnic culture, traditional culture, endangered culture, ecosystem paradigm of traditional culture, ecosystem approach, interethnic communication, national communities of Ukraine, Zhytomyr Polissia, cultural heritage, cultural memory.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження

#### *Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Сінельников В. І. Збереження історичної пам'яті як детермінанта культурно-мистецької діяльності національних спільнот Житомирщини. *Культурологічний альманах*. 2024. № 1. С. 384–390.  
DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.49>
2. Сінельников В. І. Щодо визначення дефініції «екосистема традиційної культури» (в контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот України). *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 1. С. 414–421.  
DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-58>
3. Сінельников В. І. Міжетнічна комунікація національних спільнот як едифікатор формування екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся. *Питання культурології*. 2025. Вип. 46. С. 214–230.  
DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.46.2025.348600>
4. Сінельников В. І. Національні громади Житомирського Полісся: історико-культурологічний огляд міжетнічної взаємодії в контексті екосистемного підходу. *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 5. С. 432–440.  
DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-5-54>

### Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Сінельніков В. І. Поховальна обрядовість старовірів Житомирщини та її музичне оформлення як артефакти традиційної екокультури регіону. *Молода музикологія – 2022: наука і практика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Київ, 10–11 листоп. 2022 р. Київ, 2022. С. 90–93.

6. Сінельніков В. І. «Dom Polski» як осередок міжкультурної комунікації в поліетнічному просторі Житомирщини. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКиМ – 2023* : матеріали Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 28–31.

7. Сінельніков В. І. Культурно-мистецьке життя національної спільноти поляків Житомирщини в контексті сучасних соціокультурних практик. *Молода музикологія: наука і практика – 2023* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Київ, 2023. С. 135–144.

8. Сінельніков В. І. Творчість аматорських вокальних колективів національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічної комунікації. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 26–27 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 223–226.

9. Сінельніков В. І. Традиційна культура національних меншин Житомирського Полісся в контексті сучасних соціокультурних практик. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 7–8 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 313–318.

10. Сінельніков В. І. Культурно-історична акція «Захистимо пам'ять» на Житомирщині в контексті використання цифрових технологій в культурній індустрії. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці* : Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених, м. Київ, 24–25 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 194–198.

11. Сінельніков В. І. Перші гімназії Житомира та їх роль у житті національних спільнот регіону (друга половина XIX – перша половина XX ст.). *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали III Всеукр. наук. конф., м. Київ, 28 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 115–118.

12. Сінельніков В. І. Елементи екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся в умовах міжетнічної комунікації. *Культура, мистецтво, креативність: виклики сучасності. Молодіжна наука 2025* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 26 листоп. 2025 р. Київ, 2025. С. 28–30.

13. Сінельніков В. І. Фольклор національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічних комунікацій: до питання збереження та ревіталізації загрожених культур. *Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 верес. 2025 р. Київ, 2025. С. 230–233.

14. Сінельніков В. І. Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини як об'єкт культурологічних досліджень. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 квіт. 2025 р. Київ, 2025. С. 27–30.

15. Сінельніков В. І. Екосистема традиційної культури національних спільнот Житомирщини в контексті питання збереження загроженої культурної спадщини в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук в умовах сучасних соціокультурних*

*трансформацій* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 27–28 берез. 2026 р. Київ, 2026. С. 186–189.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                                |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>ВСТУП</b>                                                                                                                                                                   | <b>19</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТА МІЖЕТНІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ</b>               | <b>28</b>  |
| 1.1. Стан наукового опрацювання проблеми та джерельна база дослідження                                                                                                         | 28         |
| 1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження та понятійно-категоріальний апарат                                                                                             | 39         |
| <b>Висновки до розділу</b>                                                                                                                                                     | <b>64</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 2. ЕКОСИСТЕМНА ПАРАДИГМА ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ ПІВДНЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ В КОНТЕКСТІ МІЖЕТНІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ (XIX–XX СТ.)</b>                    | <b>67</b>  |
| 2.1. Етнічні громади півдня Житомирського Полісся: історичний огляд та взаємодія                                                                                               | 67         |
| 2.2. Елементи соціокультурної спадщини в екосистемній парадигмі традиційної культури півдня Житомирського Полісся                                                              | 113        |
| <b>Висновки до розділу</b>                                                                                                                                                     | <b>130</b> |
| <b>РОЗДІЛ 3. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ПІВДНЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ КІНЦЯ XX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТ.</b> | <b>133</b> |
| 3.1. Екосистемний підхід до збереження традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в умовах викликів кінця XX – першої чверті XXI ст.              | 133        |
| 3.2. Ревіталізація традиційної культури національних спільнот Житомирщини як екосистемний процес                                                                               | 146        |
| <b>Висновки до розділу</b>                                                                                                                                                     | <b>179</b> |
| <b>ВИСНОВКИ</b>                                                                                                                                                                | <b>184</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b>                                                                                                                                              | <b>190</b> |
| <b>ДОДАТКИ</b>                                                                                                                                                                 | <b>223</b> |

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Південь Житомирського Полісся є одним із поліетнічних регіонів України, у межах якого впродовж XIX – першої чверті XXI ст. сформувалася своєрідна екосистемна парадигма традиційної культури. Вона постала внаслідок багатовікових контактів, міграцій, колонізаційних процесів, політичних трансформацій та міжспільнотної комунікації, що зумовили складну мережу культурних взаємодій. Із другої половини XX ст. до сьогодення ця екосистема перебуває у стані інтенсивних трансформацій і зазнає різноманітних загроз, що актуалізує потребу її комплексного наукового дослідження.

Динамічні соціокультурні зміни кінця XX – першої чверті XXI століття – урбанізація, глобалізація, медіатизація культури, зміна способу життя, масові міграції та воєнні події в Україні – спричиняють стрімке згасання традиційних форм побутування фольклору. Багато родинних, календарно-обрядових, музичних і мовних практик національних громад півдня Житомирського Полісся перебувають під загрозою втрати через відхід поколінь-носіїв, зменшення чисельності етнічних спільнот та зміну культурних пріоритетів молоді. Це обумовлює актуальність питання збереження культурних традицій в умовах загроз, що виникли унаслідок історичних трагедій XX століття: Голокосту, депортацій німецьких колоністів, асиміляційної політики СРСР щодо українців, поляків, чехів, євреїв, старообрядців тощо. Це призвело до розриву культурної тяглості та фрагментації багатьох локальних традицій – музичних, мовних, обрядових. У таких умовах дослідження механізмів міжетнічної комунікації стає ключем до розуміння шляхів відновлення і підтримки вразливих культурних практик.

Виклики та загрози першої чверті XXI століття – війна та масштабні міграції населення – створюють нові ризики для культурної спадщини регіону. Частина етнічних громад опинилися у стані культурної нестабільності, що ускладнює передачу традицій наступним поколінням. Водночас зростає потреба у культурній консолідації, переосмисленні локальної ідентичності та осучасненні традицій.

Актуальність дослідження зумовлена усвідомленням того, що традиційна культура в сучасних умовах функціонує як екосистемна парадигма – багаторівнева, адаптивна, відкрита структура, у якій взаємодіють етнічні практики, соціальні інститути, освітні ініціативи, культурні центри, локальні громади, медіа та цифрові архіви. Розуміння закономірностей цієї системи дозволяє сформувати ефективні стратегії збереження й розвитку культурної спадщини.

В контексті сучасної культурної політики України вивчення екосистемної парадигми традиційної культури етнічних спільнот регіону сприяє: формуванню стратегій культурної різноманітності; розробленню програм збереження традиційної спадщини; інтеграції локальних культур у загальноукраїнський гуманітарний простір; розвитку міжкультурного діалогу; посиленню ролі нематеріальної спадщини в культурній дипломатії. У глобальному контексті ця тема співзвучна із міжнародними документами та дослідницькими підходами – зокрема, Конвенцією ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), концепцією біокультурного та культурного різноманіття, екосистемними моделями культури, антропологічними студіями локальних ідентичностей. Отже, актуальність дослідження обумовлена як потребою фіксації та збереження унікальної поліетнічної спадщини півдня Житомирського Полісся, так і необхідністю її наукової інтерпретації у світлі сучасних викликів першої чверті XXI століття,

розуміння механізмів культурної взаємодії, збереження ідентичності та формування міжетнічної солідарності в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертацію виконано в межах цільової комплексної теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Культурно-мистецькі практики і процеси в дискурсі сучасного наукового діалогу» (Державний реєстраційний номер: 0124U003133).

**Мета дослідження** – здійснити комплексний аналіз традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся у XX – першій чверті XXI ст., виявити особливості її функціонування та трансформації в умовах міжетнічних комунікацій на основі екосистемного підходу.

Досягнення поставленої мети визначило вирішення таких **завдань**:

- розкрити стан наукового розроблення проблеми та джерельну базу дослідження, а саме: проаналізувати джерельну базу, культурологічні та історіографічні напрацювання з проблематики традиційної культури національних спільнот України у XX – першій чверті XXI ст. в контексті екосистемного підходу;
- конкретизувати визначення дефініцій «традиційна культура», «етнічна культура», «екосистемна парадигма традиційної культури» в контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот України;
- дослідити міжетнічну комунікацію національних спільнот як чинник формування традиційної культури півдня Житомирського Полісся, розглянути елементи екосистеми традиційної культури регіону (матеріальна, нематеріальна, соціальна культура) в умовах міжетнічної комунікації;
- визначити динаміку екосистемної парадигми традиційної культури окресленого регіону у XX – першій чверті XXI ст., стан збереження культурної пам'яті та традицій: за допомогою історично-культурологічних

джерел і порівняльного аналізу визначити стан їх трансформації (міксація, асиміляція, занепад та ін.) як результат міжетнічної комунікації етносів півдня Житомирського Полісся;

– окреслити коло питань, проблем, загроз та викликів культурного процесу першої чверті XXI ст., які потребують подальшої наукової розробки з урахуванням історичного досвіду міжнаціонального полілогу в Україні загалом та на півдні Житомирського Полісся зокрема.

*Об'єктом дослідження* є традиційна культура національних спільнот півдня Житомирського Полісся.

*Предметом* – процеси функціонування, трансформації та міжетнічної комунікації традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в екосистемному вимірі.

**Методи дослідження.** Теоретико-методологічною основою дослідження є екосистемний підхід, який передбачає розгляд традиційної культури як цілісної, відкритої та динамічної системи, у межах якої в рамках міжетнічної комунікації національних спільнот взаємодіють: носії культурних практик (суб'єктна складова), ці культурні практики (практико-діяльнісна складова), соціальні інститути (інституційна складова), природне середовище (середовищно-контекстуальна складова), історична пам'ять (ціннісно-сміслова складова), комунікативні механізми передачі знань (комунікативна складова) та ін. Такий підхід дає змогу виявити багаторівневі зв'язки між матеріальними, нематеріальними та соціальними компонентами культури, простежити процеси їх відтворення, трансформації або занепаду, а також оцінити вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, загроз і викликів на стійкість етнокультурних екосистем.

Екосистемний підхід у дослідженні поєднується з комплексним осмисленням традиції як адаптивного механізму культуротворення, здатного до саморегуляції та оновлення в умовах міжетнічної взаємодії, соціальних

трансформацій і загроз зникнення окремих форм культурної спадщини. За такого підходу особлива увага приділяється категоріям культури пам'яті, вразливості та ревіталізації, що дозволяє розглядати процеси збереження традиційних культур не лише як консервацію минулого, а як активний соціокультурний процес, спрямований на підтримання життєздатності культурної екосистеми в сучасному гуманітарному просторі.

Для комплексного вивчення екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирщини було застосовано також: системний метод – розгляд традиційної культури як цілісної системи з підсистемами (обрядова, реміснича, побутова та ін.), що взаємодіють між собою та із зовнішнім культурним середовищем; комунікативний метод – вивчення міжетнічних і внутрішньоетнічних комунікацій як чинників, що впливають на збереження або зміну культурних практик; метод експедиційно-польового спостереження та аналітичний метод (аналіз історичних джерел, аналіз наративів). Використання цих методів сприяє глибшому осмисленню процесів міжетнічної комунікації, культурної міксації, асиміляції та ревіталізації, що дозволяє комплексно оцінити стан і перспективи збереження традиційної культури в умовах сучасних соціокультурних викликів.

**Джерельну базу дослідження становлять** авторські польові (експедиційні) матеріали, зафіксовані у 2017–2026 рр. у селах Лісова Слобідка, Пилипівка, Соснівка, Турчинівка та ін. на території Житомирської області (загалом близько 10 експедицій) [186]. Важливим доповненням стали матеріали фото- та фоноархівів І. Сінельнікова [188], О. Поріцької [185] та Є. Лозінського [187], використані у роботі. Синтез власних експедиційних матеріалів із науковими напрацюваннями ХХ – першої чверті ХХІ століття дозволяє виявити специфіку функціонування традиційної культури в умовах

міжетнічної взаємодії, окреслити її трансформаційні процеси та охарактеризувати сучасний стан збереження і розвитку.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у:

*уперше:*

- використано поняття «екосистемна парадигма традиційної культури»;
- застосовано екосистемний підхід для аналізу особливостей функціонування традиційної культури в контексті міжетнічних комунікацій;
- здійснено комплексний аналіз міжетнічної взаємодії національних спільнот півдня Житомирського Полісся як одного з чинників формування регіонального культурного етносередовища;
- досліджено структуру та визначено складові екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот регіону (суб'єктна, ціннісно-смилова, практико-діяльнісна, комунікативна, інституційна, середовищна (контекстуальна) та динамічно-трансформаційна);
- окреслено основні напрями впливу міжетнічних контактів (українців, поляків, чехів, німців та інших груп) на трансформаційні процеси у традиційній культурі регіону;
- введено до наукового обігу окремі фактичні матеріали щодо проявів міжетнічної комунікації у повсякденних практиках, обрядовості та фольклорі;

*набули поглиблення:*

- розуміння міжетнічної взаємодії як важливого чинника функціонування культурної екосистеми регіону;
- осмислення впливу сучасних соціокультурних процесів (зокрема умов воєнного часу та глобалізаційних змін) на стан і трансформацію традиційної культури.

*набули подальшого розвитку:*

- дослідження соціокультурних процесів у середовищі національних спільнот України кінця XX – початку XXI ст.;
- теоретичне осмислення впливу міжетнічної взаємодії на збереження і трансформацію традиційної культури.

**Практичне значення одержаних результатів** зумовлене актуальністю дослідження традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в умовах активних міжетнічних комунікацій, а також спрямованістю роботи на виявлення проблем її функціонування та трансформації у XX – першій чверті XXI ст. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у процесі викладання навчальних курсів з культурології, етнології, етнографії, історії України, регіоналістики, а також дисциплін, присвячених традиційній культурі Полісся, міжетнічним взаємодіям та сучасним трансформаційним процесам у локальних культурних середовищах.

Результати дослідження можуть знайти практичне застосування у діяльності обласних і місцевих закладів культури Житомирської області (зокрема будинків культури, центрів народної творчості, музеїв, громадських організацій національних спільнот) для розроблення програм збереження та актуалізації традиційної культури, організації міжкультурних заходів, фестивалів, експедицій та освітніх ініціатив. Окрему практичну цінність становлять зібрані авторські польові матеріали (аудіо-, відео-, фото- та текстові записи), які можуть бути використані для формування регіональних архівів нематеріальної культурної спадщини, створення цифрових баз даних, а також у музейній та виставковій діяльності. Висновки дисертації є підґрунтям для розроблення стратегій підтримки та розвитку традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся з урахуванням специфіки міжетнічних комунікацій, сприяють налагодженню

ефективного міжкультурного діалогу, попередженню культурної уніфікації та втрати локальної ідентичності.

**Особистий внесок здобувача.** Подане дослідження є результатом індивідуальної наукової роботи дисертанта. Усі публікації, в яких висвітлено основні положення дисертації, підготовлені одноосібно. Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, сформульовані на основі власних авторських досліджень.

**Апробація матеріалів дисертації.** Результати досліджень, наведених у дисертації, оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях (виступи з доповідями, друк тез), зокрема: «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі» (Київ, 2023); «Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ – 2023» (Київ, 2023); «Молода музикологія: наука і практика – 2023» (Київ, 2023); «Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука 2024» (Київ, 2024); «Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці» (Київ, 2024); «Філософія культурно-мистецької освіти» (Київ, 2024); «Культура, мистецтво, креативність: виклики сучасності. Молодіжна наука 2025» (Київ, 2025); «Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії» (Київ, 2025); «Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)» (Київ, 2025); «Актуальні проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук в умовах сучасних соціокультурних трансформацій» (Київ, 2026) та ін.

**Публікації.** Основні положення і результати дисертації викладено у 15 публікаціях, із них – 4 статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 11 публікацій апробаційного характеру – у 11-ти

збірниках тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

**Структура та обсяг дисертації** та логіка викладу матеріалу зумовлена специфікою теми, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (218 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 294 сторінки, із них 189 сторінок основного тексту.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТА МІЖЕТНІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ

#### 1.1. Стан наукового опрацювання проблеми та джерельна база дослідження

Науковий дискурс дослідження традиційної культури національних спільнот України є багатошаровим та потребує сучасного міждисциплінарного підходу з урахуванням цілісної культурної екосистеми. Багатство джерел дозволяє досліджувати екосистемну парадигму традиційної культури як динамічне явище, що об'єднує різні етнічні, релігійні та соціальні прошарки і відкриває нові методологічні горизонти щодо інтеграції екологічного, соціального й культурологічного підходів. Отже, джерельна база є досить багатою, проте значна частина її зберігається в локальних архівах і пам'яті літніх людей, що робить дослідження не лише академічним, а й польовим, живим і актуальним.

Окреслення стану наукової розробленості проблеми зумовлює звернення до широкої та різнопланової джерельної бази, яка дає змогу простежити теоретичні підходи до осмислення екосистеми традиційної культури півдня Житомирського Полісся, а також особливості її функціонування, збереження і трансформації в сучасному соціокультурному просторі. Джерельну базу дослідження становлять:

1. *авторські польові (експедиційні) матеріали*, зафіксовані в селах Лісова Слобідка, Пилипівка, Соснівка, Турчинівка та ін., що на Житомирщині, здійснені автором у 2017–2026 рр. [186], а саме:

1.1. 12–14 січня 2017 р., 25–26 квітня 2020 р., 03–04 травня та 23–24 липня 2021 р. – у с. Пилипівка – село росіян-старообрядців колишнього Чуднівського, сьогодні Бердичівського району Житомирської області; інформанти – Єгунова Євдокія Єгорівна (по-місцевому баба Дунька), 1930-х рр. народження; Каткова Пелагея Сафонтіївна (по-місцевому тітка Поля), 1937 р. н.; Синельников Юрій Григорович, 1964 р. н., Синельникова Наталія Степанівна, 1969 р. н., Борисов Сергій Лукич, 1963 р. н. та ін. (Додаток Б, Рис. Б.8–Б.14; Рис. Б.19–Б.22в; Додаток Г, Рис. Б.15–Б.16).

1.2. 28–29 квітня 2019 р. – в українські села Соснівка та Турчинівка того ж району Житомирщини; інформанти – Береза Леоніда Миколаївна, 1953 р. н., Жигadlo Лариса Миколаївна, 1947 р. н., Столяр Ніна Миколаївна, 1938 р.н., Павлюк Валентина Олександрівна, 1950 р. н. (Додаток Б, Рис. Б.15–Б.18).

1.3. 30 липня 2023 р. було здійснено експедицію у польське село Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирщини (у співпраці з І. Сінельниковим, В. Вінчурою та Є. Лозінським); інформантами виступили уродженці села 1949–1960 рр. народження: Новерко Михайло, Сончківська Генефа Теофілівна, Терлецька Емілія Вацлавівна, Назаревич Броніслава Едуардівна, Галіцька Іноцентія Броніславівна, Омецінська Владислава Еліяшівна, Омецінська Лілія Еліяшівна, Ржепа Аліна Вацлавівна, Зданівська Валентина Адольфівна, Менчинська Валентина Вацлавівна, Кострецька Броніслава Олександрівна; запис відбувся у приміщенні Польського дому громади с. Лісова Слобідка (Додаток Б, Рис. Б.1–Б.7)

1.4. 28 лютого 2024 р. та 16 квітня 2026 р. відбулися експедиції у м. Житомир із метою фіксації артефактів Польського цвинтаря, що має статус історико-культурного заповідника (Додаток В, Рис. В.11а–В.13л).

1.5. інші конфесійні та громадські заклади національних спільнот Житомирщини були зафіксовані під час експедицій 30 липня 2023 р., 15

березня 2026 р. та 16 квітня 2026 р., що охопили м. Житомир і м. Бердичів, а також с. Заздрівка (колишня німецька колонія) Житомирського району і с. Вільшанка (колишнє чеське поселення) Бердичівського району (Додаток В, Рис. В.1–В.10в та Рис. В.14–В.26).

2. *фото- й фоноархіви* І. Сінельнікова (фоноархіви та фотоархів експедиційних записів дослідника у селах Пилипівка, Соснівка, Турчинівка та ін. 1980–2020-х рр., Додаток Г, Рис. Г.1–Г.20 [188]); О. Поріцької (фоноархів експедиційних записів дослідниці 2011 р. у селах Лісова Слобідка, Бистрик, Соснівка, Пилипівка, Гардишівка та ін. [185]), Є. Лозінського (родинний фотоархів родини Лозінських с. Лісова Слобідка, Додаток Д, Рис. Д.1–Д.3, [187]), матеріали яких було використано у роботі з усного дозволу власників.

3. *матеріали з інтернет-сайтів та сторінок у соціальних мережах* різноманітних громадських і державних організацій, пов'язаних із національними спільнотами Житомирщини, зокрема:

- Громадської організації «Житомирська спілка волинських чехів» [42; 60];
- Житомирського обласного центру народної творчості [217];
- Житомирської обласної державної адміністрації [172];
- Житомирської обласної Спілки поляків України [59; 116; 205; 218];
- Програми по захисту і меморіалізації місць масових убивств євреїв України [63];
- Товариства Німців Житомирщини – Відергебурт [179];
- Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства [6] та ін.

4. *нормативно-правові документи і матеріали*, що супроводжують діяльність спеціальних урядових органів та були створені для реалізації національної державної політики щодо національних спільнот, а саме:

- Декларація прав національностей України. Документ від 01.11.1991 № 1771-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [51];
- Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин, 2003 [57];
- Закон «Про національні меншини (спільноти) України» від 13 грудня 2022 року № 2827- IX [127];
- Про внесення змін до деяких Законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах : Закон України від 8 грудня 2023 року № 3504-IX. Верховна Рада України [122];
- Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) в Україні» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України» : Закон України від 21 вересня 2023 року № 3389-IX. Верховна Рада України [123];
- Про затвердження переліку мов національних меншин (спільнот) та корінних народів України, яким загрожує зникнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 670. Офіційний вісник України. 2024. № 57. Ст. 3375 [125];
- Про корінні народи України. Закон від 01.07.2021 № 1616-IX. База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України [126];
- Розпорядження від 26 вересня 2023 р. № 850-р «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2024 року», Кабінет Міністрів України [124];
- Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії російської

федерації проти України за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року, 2024 [171]; та ін.

5. *інформаційні та аналітичні інтернет-ресурси, матеріали інтернет-джерел*: інтерв'ю з носіями традиційної культури, фольклористами, етнографами, краєзнавцями, майстрами народного мистецтва; аналітичні матеріали (етнографічні огляди, опитування); тематичні репортажі з культурно-мистецьких подій, фольклорних фестивалів та етнографічних експедицій; матеріали круглих столів, конференцій і наукових семінарів; інформаційні публікації, присвячені традиційній культурі півдня Житомирського Полісся, її збереженню та сучасним трансформаційним процесам.

6. *матеріали періодичних видань та інтернет-мас-медіа*: «Житомир. info» ([zhitomir.info](http://zhitomir.info)); Polissya.today ([polissya.today](http://polissya.today)); Zhytomyrski ([zhytomyrski.info/uk](http://zhytomyrski.info/uk)); Mozaika Berdyczowska ([mozberd.com.ua](http://mozberd.com.ua)); Glos Polonii ([glospolonii.com](http://glospolonii.com)); Czechia-online ([czechia-online.cz](http://czechia-online.cz)); «Єврейський Житомир» ([facebook.com/groups/Gytomir](https://facebook.com/groups/Gytomir)); «Ukrainer» ([ukrainer.net](http://ukrainer.net)); Житомир інфо ([facebook.com/groups/it.is.ukraine.friends?locale=uk\\_UA](https://facebook.com/groups/it.is.ukraine.friends?locale=uk_UA)); Житомир City ([facebook.com/groups/488060051663438?locale=uk\\_UA](https://facebook.com/groups/488060051663438?locale=uk_UA)); Суспільне Житомир ([facebook.com/suspilne.zhytomyr?locale=uk\\_UA](https://facebook.com/suspilne.zhytomyr?locale=uk_UA)); Бердичів // РІО-Бердичів – Новини Бердичева ([facebook.com/groups/rio.berdychiv?locale=uk\\_UA](https://facebook.com/groups/rio.berdychiv?locale=uk_UA)); Житомирщина історична: інтернет-видання ([history.zt.ua](http://history.zt.ua)) та ін.

Отже, сформована джерельна база дослідження є репрезентативною та достатньою для реалізації поставленої мети і завдань дисертації. Вона поєднує аналітичні та емпіричні матеріали, що забезпечує комплексний культурологічний аналіз екосистеми традиційної культури півдня Житомирського Полісся, зокрема її структурних компонентів, механізмів збереження та трансформації, а також ролі у формуванні локальної

культурної ідентичності й підтриманні тяглості регіональної культурної традиції.

Подальший огляд спрямований на виявлення основних дослідницьких підходів і ступеня наукової розробленості проблеми екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічних комунікацій національних спільнот України, що передбачає міждисциплінарний підхід і поєднує культурологічні, етнологічні, соціологічні, антропологічні та мистецтвознавчі дослідження. Сучасний українській та світовий культурологічний дискурс динаміки традиційної культури національних спільнот України можна розділити на кілька напрямів.

Перша група – це дослідження загальнотеоретичного спрямування, які розглядають контекстуальну теорію міжетнічної комунікації (Kim, 2017 [209]; Чеглатонєва, 2022 [191]; Слющинський, 2017 [169]; Романюк, 2022 [132]), а також проблеми: комунікації у глобалізованому мультикультурному суспільстві через аспект етнічного менталітету та міжетнічні відносини в багатоетнічному суспільстві (Drotianko, Abysova, 2018 [206]; Yakasai, 2024 [216]); – та питання виховання культури міжетнічного спілкування як форми реалізації міжнаціональних відносин (Halai, 2022 [208]); роль етнічних стереотипів у міжетнічній комунікації (Корнієнко, 2023 [210]). Зокрема С. Чеглатонєва та О. Назаренко у праці «Міжкультурна комунікація як наука в сучасному світі» зауважують, що за умов глобалізованого світу людина функціонує у просторі перетину культур, взаємодія з якими потребує сформованих навичок міжкультурного порозуміння, толерантності та поваги до культурних традицій інших народів. У зв'язку з цим міжкультурна комунікація набуває статусу необхідної умови суспільного співіснування та культурного діалогу. Відтак, – міжкультурна комунікація «виступає як об'єктивна необхідність виживання людини, оскільки забезпечує інформаційний зв'язок між культурами окремих народів, робить можливим

накопичення і передачу їх соціокультурного досвіду, організовує координацію спільної діяльності людей, трансляцію ідей, знань і цінностей» [191, с. 129]. Загальнотеоретичні питання міжетнічної комунікації як динамічної складової міжетнічної взаємодії також розглядають Н. Семенів у дослідженнях «Особливості формування етнічної атракції в контексті міжетнічної взаємодії» [140] та «Міжетнічна комунікація як динамічна складова міжетнічної взаємодії» [141], а також О. Гутиряк у праці «Міжкультурна комунікація: до визначення поняття» [46].

Лінгвістичні компоненти міжкультурної комунікації на прикладі мультикультурного суспільства та позамовний аспект міжетнічних і міжкультурних комунікацій також перебувають у центрі уваги дослідників (Suyunova, Andryushchenko, 2015 [215]). Мультикультурну комунікацію та її вплив на міжнародну туристичну індустрію розглядає L. Diaconu (2023) [204]. Не менш активно досліджуються стратегії акультурації етнічних споживачів у мультикультурному середовищі (Deu, Alwi та ін., 2019) [203].

Міжкультурну комунікацію як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства та полілогу культур у поліетнічному суспільстві досліджують В. Аксьонова [2], О. Матузкова [94], О. Ребрій [129] та ін. Діалог культур у поліетнічному суспільстві як детермінанту побудови міжетнічної комунікації аналізує Л. Динікова [54]. Л. Глинська у статті «Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства» визначає міжкультурні комунікації одним із «дійових засобів забезпечення мирного співіснування та співробітництва представників різних культур» та зауважує: «Міжкультурний діалог у поліетнічному середовищі можливий лише тоді, коли кожний з його суб'єктів, усвідомлюючи свою самоцінність і самобутність, бачить, розуміє та приймає цінності іншого партнера по діалогу» [37, с. 24–25].

Питання збереження етнокультурного розмаїття як чинника міжнаціональної злагоди в українському соціумі піднімає С. Бойко [15]; крос-культурний аналіз культури міжнаціональних відносин здійснює М. Ісаєва [68]; важливі аспекти етнокультурної асертивності та міжетнічної толерантності як чинника соціальної когезії в етнічно диверсифікованому суспільстві досліджують М. Колесніченко [73] і Л. Марчук [93].

Важливою є також група дослідницьких праць щодо традиційно-побутової культури та динаміки розвитку національних спільнот в Україні (Борисенко [17–21], Гуцало [47]; Колесніченко [73], Ляшенко [89]; Рудакевич [133], Кдинова [69–71] та ін.); а також праці щодо питань міжетнічної комунікації та культурної ідентичності у процесі розвитку полікультурного середовища, – і як її наслідку – міжетнічних взаємин національних спільнот півдня Житомирського Полісся Г. Абрашкевичуса [1], В. Аксьонової [2], І. Бахова [7], М. Братіцел [26], О. Вознюк [31], І. Гурової [45] та інших. Тематика цих розвідок демонструє усе різноманіття традиційної культури національних спільнот регіону: зокрема, Д. Морару [98], Ю. Войчун [32], О. Іваненко [65; 66], М. Лутай [88], В. Невмержицька [101], С. Рекша [131] описують міжетнічні зв'язки громади волинських чехів та німців з українцями; О. Рудницька [136] розглядає соціокультурну інтеграцію ромів в українську культуру першої чверті ХХІ століття; у центрі уваги О. Семенової [142; 143] та О. Васянович [30] – діалектологічні дослідження україно-білоруського Полісся.

Загалом, питання міжетнічного діалогу, конфліктів, взаємодії в межах традиційної культури активно вивчалось у фольклористиці, етнології, культурології, а з 1990-х – і в міждисциплінарних гуманітарних студіях. Традиційну культуру і, зокрема, мовну асиміляцію поляків Житомирщини досліджують М. Бовсуновська [13], В. Бражевський [22], О. Гончарова та І. Кривошея [39], О. Денисевич [52], В. Єршов [58], А. Кравченко [80],

Є. Лозінський [87], О. Поріцька [120; 121] та ін. Життя кількох поколінь німецьких колоністів – мешканців сіл Житомирщини вивчають О. Туник [181], О. Іваненко [65], Ю. Малашевич [91], Ю. Поліщук [117–119], О. Ревчук [130] та інші дослідники; традиційну культуру росіян-старообрядців окресленого осередку описують І. Сінельников [164–1676], А. Сичевський [145–147] та інші. Інформативними щодо традиційної культури та міжетнічної взаємодії національних спільнот Житомирщини у XX – першій чверті XXI столітті є праці Т. Безверхої [8; 9], Т. Рафальської [128], С. Бойко [15], О. Черкашиної [192] та інших дослідників.

Національно-культурні організації Центрального Полісся як осередки відродження та розвитку етнічності розглядає І. Галагуз [33–36]. В. Доценко та М. Жолоб [56], В. Білоус та Н. Місяць [12], О. Борецько [16], Ю. Котляр [79], А. Мошак [211] та інші досліджують україно-єврейські відносини на Волині в XIX – на початку XX ст.; Ю. Малашевич [91] описує життя кількох поколінь німецьких колоністів Коростишівського району Житомирської області. Сіоністські організації Житомирщини в 20-ті рр. XX ст. та їх роль у міжетнічних стосунках досліджує Н. Рудницька [134; 135]. Особливості родинно-обрядової культури росіян-старообрядців так. зв. «пилипівського толку», що з XVIII ст. мешкають на Поліссі, студіюють у своїх працях С. Таранець [177], О. Панарін [106] та ін.

Питання збереження історичної пам'яті етносів Житомирщини, що найбільш постраждали від геноциду за часів Другої світової війни, стало стрижневою метою проєкту «Захистимо пам'ять», у рамках якого було видано понад 20 досліджень із питань меморіалізації місць масових поховань розстріляних фашистами українських євреїв і ромів [23–25; 27–29].

Незважаючи на різнобічне представлення тематики міжетнічних комунікацій і взаємодії у сучасному культурологічному дискурсі, констатуємо, що в регіональному аспекті півдня Житомирського Полісся

питання історико-культурологічного огляду міжетнічної взаємодії національних громад у контексті екосистемного підходу є недостатньо розкритим та потребує посиленої дослідницької уваги. Тому щодо питання міжетнічних комунікацій (як їх називає Л. Романюк у праці «Теоретичні та методологічні проблеми дослідження міжетнічної комунікації у сфері культури і мистецтва», «міжетнічні крос-культурні комунікації, що мали місце в історії України» або «МКК – міжетнічні культурні комунікації» [132, с. 70–71]) та їх впливу на формування екосистемної парадигми традиційної культури поліетнічних регіонів, таких як південь Житомирського Полісся, зауважимо, що вони є невід’ємним елементом культурної екосистеми, в якій національні спільноти співіснують, обмінюються практиками, мовами, звичаями, елементами усно-фольклорної творчості, символами «в історичному сегменті взаємодії різноманітних етнокультурних функціональних комунікативних елементів» [132, с. 70].

Відтак, дослідження теми міжетнічної комунікації в мультикультурних регіонах у науці відбувалося кількома етапами. На першому – ранньому етапі етнографічних описів другої половини XIX – початку XX ст. – фіксація міжетнічних впливів здійснювалася етнографами як побутові приклади «культурного запозичення» (наприклад, польська чи єврейська пісня в українському середовищі, або українська пісня в середовищі росіян-старообрядців – кілька таких прикладів було зафіксовано нами під час експедицій у с. Пилипівка [186]). Такі дослідження були фрагментарними, зосередженими на описі, а не на аналітиці діалогу. За радянського періоду (1920 – 1980-ті рр.) поняття міжетнічних комунікацій часто зводилося до «інтернаціоналізму» та «дружби народів» – офіційно схвалених ідеологічних рамок. Однак водночас у фольклористичних та музикознавчих працях (М. Колесса, К. Квітка, С. Грица, О. Правдюк та ін.) фіксувалися пісенні нашарування різних традицій, наприклад, білоруські мелодії в українських

поліських піснях, адже, як зауважує Л. Романюк, «народна творчість пролонговано сполучає у собі різноманітні інонаціональні соціокультурні елементи». [132, с. 73] У фольклорі Полісся часто були зафіксовані так звані «змішані» пісенні структури: український текст на білоруський лад, ромські мотиви у весільному обряді, взаємозапозичення фразеологізмів, приспівів, діалектизмів та ін. Наприклад, у с. Пилипівка нами було зафіксовано як пісні, заспівані на місцевій говірці старообрядців («Раз я випіл з друз'ями по прівичкі», «Ой как било мне лет двенадцать», «Вспомні, вздумай, друг любезной» та ін. – *тут і далі відтворюється зі збереженням місцевого діалекту. – В. С.*), так і пісні українською мовою («Ой посію огірочки», «Ой у лузі калина стояла», «Шпориш зелененький» та ін. [186].

У перехідний період (1990-ті – поч. 2000-х рр.) виникає потреба деідеологізованого, емпірично обґрунтованого дослідження міжетнічних стосунків та комунікації. Формується уявлення про спільні культурні простори, з'являються терміни: «культурна взаємодія», «етнокомунікація», «етнічна / культурна пам'ять»; розробляється теорія міжетнічних комунікації як складова екосистеми культури.

Отже, узагальнення наявних напрацювань дає змогу виокремити кілька основних груп досліджень:

- праці етнографічного, культурологічного та історико-краєзнавчого спрямування, зосереджені на вивченні традиційної культури Житомирського Полісся;
- дослідження, присвячені проблемам локальної культурної ідентичності, історичної пам'яті та збереження нематеріальної культурної спадщини;
- роботи, у яких аналізуються традиційні обряди, звичаї, фольклорні практики та народне мистецтво регіону;

- праці, що застосовують міждисциплінарні, етнокультурні та соціокультурні підходи до вивчення традиційного середовища;
- дослідження, у яких традиційна культура півдня Житомирського Полісся розглядається в контексті сучасних трансформаційних процесів, регіональної культурної політики та збереження культурної спадщини.

Однак, попри значний обсяг наукових досліджень, присвячених окремим аспектам традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся, відсутнім залишається комплексний культурологічний аналіз екосистемної парадигми традиційної культури півдня Житомирського Полісся як цілісного соціокультурного явища. Це зумовлює необхідність звернення до дослідження механізмів функціонування, збереження і трансформації традиційних культурних практик регіону, що визначає логіку подальшого дослідження.

## **1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження та понятійно-категоріальний апарат**

Науковий дискурс окресленої проблематики передбачає системний аналіз та концептуалізацію ключових дефініцій, що формують теоретико-методологічне поле дослідження. Зокрема, йдеться про осмислення понять «етнічна культура», «традиційна культура», «культура, що перебуває під загрозою зникнення», «міжетнічні комунікації», «національні/етнічні спільноти / меншини / громади України», «культурна спадщина», «культурна пам'ять» та ін. Актуалізація зазначених категорій зумовлює необхідність їх комплексного міждисциплінарного трактування з позицій культурології, етнології, соціальної антропології та гуманітаристики загалом. З огляду на це особливої ваги набуває уточнення змістових меж і взаємозв'язків між цими поняттями, що дозволяє виявити специфіку функціонування традиційної

культури як цілісної екосистемної парадигми, а також розкрити механізми її збереження, трансформації та відтворення в умовах інтенсифікації міжетнічних комунікацій.

Крім того, необхідним є аналіз сучасних теоретичних підходів до інтерпретації культурної спадщини та культурної пам'яті як базових складових етнокультурної ідентичності, а також дослідження ролі національних спільнот України як носіїв і трансляторів традиційних культурних практик. Це, зі свого боку, відкриває можливості для осмислення традиційної культури не лише як об'єкта збереження, але і як динамічної системи, інтегрованої в сучасний гуманітарний простір.

Передусім вважаємо за необхідне акцентувати на визначенні та розрізненні дефініцій «національні меншини», «культурні меншини», «національні спільноти», «національні громади», «етнічні спільноти», «етнічні групи», «етнонаціональні групи» тощо. Н. Шипка зауважує, що «загалом етнічну групу можна... визначити, як певну спільність людей етнічно самоідентифікованих, споріднених етнічними характеристиками та генетичним міфом розвитку». Дослідниця додає: «Національні меншини – це ті етнічні групи, які формуються на основі етнічних ознак та певних політичних орієнтацій, домагаються свого захисту на підставі своєї чисельної меншості і культурної не домінантності» [196, с. 93].

Т. Коршун, аналізуючи дефініцію «меншина» та наводячи понад двадцять її визначень у наукових працях (зокрема, Дж. Дешене, А. Ейде, Дж. Пакера, К. Пеллі, В. Кимлічка та ін.), а також міжнародних деклараціях, пактах, конвенціях та інших документах, наголошує на відсутності визначення поняття «меншина» і не вбачає жодного сенсу «в спробах дефініції «етнічних», «релігійних» і «мовних» меншин» [77, с. 24–28]. Ю. Гузинець, акцентуючи на тому, що «нема чіткої, вичерпної наукової дефініції і поняття “національна меншина”», в основу визначення дефініції

кладе такі критерії, як: 1) «представники національної меншини у відсотковому відношенні до іншої частини населення держави перебувають у меншості»; 2) «вони є громадянами даної держави, постійно проживають на її території, але, враховуючи історично об'єктивні або ж суб'єктивні фактори, мають іншу історичну батьківщину»; та 3) «мають етнічні, мовні, культурні, релігійні риси, відмінні від аналогічних рис більшої частини населення держави» [43, с. 70–71].

Н. Шипка також зауважує, що «в українській науковій літературі дедалі частіше спостерігається ототожнення, заміна поняття “національна меншина” на термін “етнічна меншина” чи “етнічна спільнота”. Пояснюється це... толерантним ставленням до представників усіх національностей...» [196, с. 90]. Зазначимо також, що у першій чверті XXI ст. в українському суспільстві активно дискутували щодо слова «меншина» у формулюванні «національна меншина», що знайшло своє відображення у тексті Закону «Про національні меншини (спільноти) України» від 13 грудня 2022 року [127].

Щодо визначення дефініцій «традиція» і «традиційна культура» відзначимо, що сучасна культурологія та етнологія трактують традицію як середовище співіснування людини, спільноти, природи, ритуалу, мови, символу й пам'яті, як (за твердженням О. Горбаня) «основу соціального порядку і особливий спосіб поведінки людини» [40, с. 10]; як засіб «збереження і трансляції соціально-культурного... історично сформованого досвіду», як «одну з базових характеристик культури, за допомогою якої культура є історично сформованим досвідом. Традиції виконують функцію спадкоємності, що обов'язково припускає критичний аналіз і творче перетворення цінностей, успадкованих від наших предків» [184, с. 41].

О. Кравченко конкретизує: «До традицій відносять найрізноманітніші явища: ідеологічні форми, ментальні особливості, культурні зразки, соціальні

практики, цінності, знання, норми, форми поведінки тощо» [81, с. 122]. О. Горбань додає, що традицію слід розглядати «не тільки як певний набір зразків і норм поведінки, а й як процес передачі їх від попереднього покоління до наступного», і загалом «традиція в своїй антропологічній основі – захисна, стабілізуюча організація буття (особистого, суспільного, національного), цивілізаційна траєкторія, знаково і символічно оформлений «інстинкт» самозбереження особистості і суспільства, людини (громадянина) і народу» [40, с. 10, 13].

Відповідно традиційна культура розглядається науковцями як така, що «містить в собі культурні шари різних епох від глибокої давнини до сьогодення і проявляється в її самоідентифікації з етносом, нацією, в народних традиціях, стереотипах соціальної поведінки і діях, повсякденних уявленнях, виборі культурних еталонів і соціальних норм, орієнтації на певні форми світогляду, в ментальності людей» [72, с. 72]. Саме в цьому виявляється ціннісно-нормативний і смисловий вимір традиційної культури, а також соціальні механізми трансляції й успадкування її цінностей, що функціонують у процесі безпосередньої міжособистісної та міжпоколінньої взаємодії, часто поза межами інституційно організованих і не завжди ефективних посередницьких форм. Як зауважує М. Козловець, «традиційна, народна культура значною мірою збігається з етнічною,... визначає й унормовує всі аспекти життєдіяльності людей та їхніх груп, суспільства в цілому». До числа таких аспектів дослідник відносить «уклад життя, форми господарської діяльності, звичаї, обряди, регулювання відносин між людьми власної та іншої віри, тип сім'ї, виховання дітей, ставлення до природи, світу, а також легенди, вірування, повір'я, знання» та мову [72, с. 72].

Отже, поняття етнічна і традиційна культура часто ототожнюють, однак таке спрощення не завжди є методологічно виправданим. Етнічна культура охоплює ширший спектр проявів колективної ідентичності етносу,

включаючи мову, історичну пам'ять, систему цінностей, символіку та сучасні культурні практики, тоді як традиційна культура репрезентує передусім усталені, спадково передавані форми життєдіяльності, що сформувалися в певному історико-культурному середовищі. Водночас традиційна культура може функціонувати як складова етнічної культури, зберігаючи відносну автономність і здатність до трансформації у процесі міжетнічної взаємодії та соціокультурних змін; як зауважують М. і О. Філіпп'єви, «звернення до культурної традиції як засобу збереження і трансляції соціально-культурного досвіду є одним зі шляхів формування та розвитку сучасного суспільства і особистості, що дає можливість активного освоєння багатств духовної і матеріальної культури» [184, с. 42].

Чітке розмежування понять «етнічна культура» і «традиційна культура» є принципово важливим для аналізу стану збереження загрожених культур і культурних практик. Отже, етнічна культура – це, на думку Ю. Нікішенко, «складний комплекс процесів та зв'язків, які забезпечують існування етносу в просторі й часі, його розвиток і стабільність як окремого організму» [103]. Щодо традиційної культури, власне як і до концепту «традиція», – існують різноманітні підходи до їх трактування, і, загалом, як слушно зауважує О. Кравченко, «до сьогодні загальноприйнятої теорії традиції не існує» [81, с. 122]. З культурологічного погляду традиція є важливим ресурсом розвитку суспільства, невід'ємним елементом механізму відновлення / відродження / ревіталізації культури та «основою і результатом функціонування колективної пам'яті соціальних груп, механізмом, що забезпечує спадкоємність в їхньому розвитку» [81, с. 123].

Етнічна культура має різні рівні функціонування – зокрема, «так званий «традиційно-побутовий» шар етнічної культури, який ще визначають як «етнічну культуру у вузькому розумінні», є носієм етнічних ознак культури певного народу. Саме з ним іноді пов'язують визначення «традиційна

культура», яке ґрунтується на понятті «традиція» у розумінні її як успадкованого від минулого етносу комплексу норм і звичаїв, що регулюють життя суспільства», наголошує Ю. Нікішенко [103].

Відтак, традиція і традиційна культура є певними культурними універсаліями, що акумулюють у собі найціннішу інформацію (яка існує у вигляді досвіду), відпрацьовану певною групою людей (етносом) у певних умовах та відібрану для транслявання наступним поколінням. Сприйняття традиції новим поколінням визначається контекстом, що впливає на світосприйняття та ціннісні орієнтації, в яких досвід, що передається, або зберігається (якщо він є актуальним), або втрачає свою значимість, а отже – трансформується чи видозмінюється, або зникає. О. Кравченко зауважує: «Трансформуючись, традиції втрачають нормативні функції, перестають бути мірилами легітимності буття, але зберігають інтерпретативний потенціал та виявляються затребуваними в процесі особистої та колективної ідентифікації. Одне залишається незмінним: вони мають функціонувати, а не зберігатися», тому «питання полягає в способах їх актуалізації та використання» [81, с. 127].

Отже, вивчення традиції в контексті сільської культури (адже саме сільська традиційна культура є первинною та домінуючою над міською на українських теренах аж до початку XX століття) передбачає врахування соціальних, культурних факторів, а також часопросторових. Маємо зауважити, що сьогодні, не зважаючи на процеси масштабної урбанізації, більша частина міського населення України є вихованою у морально-психологічній та культурно-ціннісній парадигмі сільських традицій, однак синтез традиційного і сучасного ускладнюється унаслідок занепаду традиційного укладу життя й духовності українського села від другої половини XX ст.

Сучасні дослідження, присвячені етносу та етнічній культурі у всіх її проявах, посідають важливе місце у гуманітарному знанні сьогодення. З огляду на це потрібно говорити про міждисциплінарний характер таких розвідок із використанням значної кількості різноманітних концепцій та дослідницьких методологій. Широкий спектр явищ нематеріальної (далі по тексту – НКС) та матеріальної культурної спадщини розкриває культурне розмаїття через концепцію поліетносфери, континуум етнічних культур, альтернативні світоглядні позиції, багаті знання та практики, вбудовані в місцевий контекст. Певні аспекти етнічної/традиційної культури та різноманітних форм її проявів відображені у сучасній науці у термінах: «антропоекосистема, субойкумена» (Бойко [14, с. 539]), «етноекосистема, соціоекосистема» (Бойко [14, с. 542]). Використовуються також дефініції: «культурний пласт, культурний шар, культурний ареал, культурний простір» (Гуменюк, Сом-Сердюкова [44, с. 7]), «культурний / етнокультурний ландшафт» (Безлатня [10, с. 127]), як такий географічний ландшафт, в якому «людина і твори її культури відіграють важливу роль» (Бойко [14, с. 543]), а також як об'єкт культурної спадщини, що представляє собою, на думку К. Поливач, «спільні творіння людини і природи, які ілюструють еволюцію людської спільноти і поселень з плином часу, що відбувалася під впливом фізичних обмежень і / або можливостей, що накладаються або надаються природним місцем існування людини, а також соціальних, економічних і культурних чинників, що змінюють один одного, як зовнішніх, так і внутрішніх» [114, с. 190].

В українському науковому контексті поняття екосистеми культури або екосистемної парадигми культури співвідноситься з ідеями науковців, які наголошують на взаємозалежності культурних елементів та ролі середовища (географічного, соціального, економічного) у їх збереженні чи трансформації. Історіографія проблеми екосистемної парадигми традиційної

культури є безпосередньо пов'язаною із тлумаченням поняття «екосистема культури» або «культурна екосистема» / «екологія культури» у науці. Хоча термін «екосистема / екологія культури / культурогенез» як наукове поняття увійшов до обігу відносно нещодавно, ідея культури як цілісного, органічного середовища розроблялась ще з початку ХХ століття представниками культурної антропології (Ф. Боас, К. Леві-Строс та ін.), які розглядали культуру як адаптивну систему, пов'язану з довкіллям. Екофілософія (Г. Бейтсон, А. Нейс та ін.) розробила концепцію взаємозалежності людини, культури і природи. У межах цих підходів культура осмислюється як складна мережа взаємодій, де зміни одного елементу спричиняють трансформації всієї системи.

Така логіка мислення стала підґрунтям для формування сучасних екосистемних моделей у гуманітарних науках, зокрема в культурології, етнології та студіях щодо культурної спадщини. Застосування екосистемного фокусу дозволяє переосмислити процеси культурної динаміки, акцентуючи не лише на збереженні окремих артефактів чи практик, а й на підтриманні умов їхнього життєздатного функціонування в соціокультурному середовищі.

Сучасні українські дослідники трактують культуру як екосистему пам'яті, зв'язків і обрядів та у 2000-х рр. починають використовувати термін «екологія культури», розуміючи традиційну культуру як систему балансів між природним, людським і сакральним, а етнокультурні моделі як цілісні соціокультурні комплекси. У цьому контексті Р. Чорний наголошує: «Системогенез національної культури є культурогенезом, формуванням динамічної цілісності культуротворення, яка персонально визначена і орієнтована на етичні, моральні, естетичні цінності, що знаходять своє адекватне вираження в різних практиках культури. Це види мистецтв, мода,

дизайн, національна культура, культура повсякдення, культура, як вміння вести дискусію, діалог» [193, с. 3].

Відтак одним з актуальних підходів до вивчення традиційної культури в контексті міжетнічних комунікацій є, як зауважує І. Бойко, «екосистемний, який розвивається у межах науки екології, а також на стику цієї науки та багатьох інших, зокрема соціально-культурної антропології» [14, с. 540]. У культурологічному вимірі цей підхід дозволяє аналізувати традиційну культуру як відкриту систему, здатну до самоорганізації, адаптації та трансформації під впливом історичних, соціальних і демографічних чинників. У цих рамках акцентується увага на взаємодії суб'єктів культури, механізмах обміну смислами та ресурсами, а також на ролі середовища як активного чинника культуротворення.

Застосування екосистемного підходу уможливлює комплексне осмислення процесів культурної міксації, асиміляції та ревіталізації традицій у багатокультурних регіонах. Окрім цього, як визначають Т. Гуменюк та О. Сом-Сердюкова, «міждисциплінарний підхід важливий у дослідженні культурного ландшафту, що дає змогу характеризувати не тільки явища, а й спробувати дослідити зв'язки між ними. Культурний ландшафт дає цілісне сприйняття культури в межах обраних територій», адже «можна аналізувати культурний ландшафт окремої країни, району, міста чи конкретного осередку» [44, с. 5].

Отже, сьогодні сам термін «екосистема/екосистемний» вийшов далеко за межі первинного середовища свого виникнення і активного побутування – біологічної науки та екології – і є широко вживаним у різноманітних галузях, що засвідчують праці В. Котлубай [78]; О. Тімченко [178]; А. Колот [74; 75] та ін. Екологія культури як феномен гуманізації сучасного соціокультурного простору та культура України XX століття як екосистема досліджуються Р. Чорним [193]; особливості сучасного мистецтва і сутність художнього ринку

(артринку) у світі та в Україні в контексті екосистемного підходу розглядає С. Давимука [48]; художній синтез у хоровому виконавстві як екосистему обґрунтовує Є. Ареф'єва [5]; механізми трансформації екосистеми телебачення у XXI столітті описує І. Печеранський [112]; екосистемний підхід як інструмент розвитку та підтримки креативних індустрій на регіональному рівні вивчає група авторів на чолі з В. Лісцею [86] і т. ін.

Отже, екосистемний підхід передбачає врахування комплексу (сукупності) взаємопов'язаних між собою факторів і явищ, а також їх взаємовпливів у єдиному інтегрованому просторі як «полісистемної, метакультурної та метахудожньої цілісності» (Ареф'єва [5, с. 166]; а екосистемне мислення передбачає не конкуренцію, але співробітництво та взаємодію «суб'єктів культуротворення» (Чорний [193, с. 75]).

За визначенням Н. Слюсаренко та О. Кохановської, життєдіяльність екосистеми підпорядкована принципам «взаємозв'язку та співробітництва» [168, с. 37], які в культурологічному контексті проявляються через складну мережу взаємодій між носіями традиції, культурними практиками, інституційними структурами та природно-географічним середовищем. Саме ця взаємодія забезпечує безперервність культурної пам'яті, трансляцію знань і цінностей між поколіннями, а також здатність етно-екокультурної системи до саморегуляції, адаптації й оновлення в умовах соціальних трансформацій, міжетнічної комунікації та глобалізаційних викликів. У такій парадигмі культура постає не як статичний конгломерат традиційних форм, а як жива екосистема, стійкість якої залежить від балансу між збереженням спадкових елементів і відкритістю до діалогу, взаємовпливів та інновацій. Відповідно, екосистема не є стабільною та однорідною, в ній існують підсистеми, що, як стверджує Р. Чорний, «формуються в різному часі та просторі» [193, с. 174], вона постійно розвивається та видозмінюється під впливом взаємодії між її учасниками, при цьому постійно залучаючи у свою систему нові складові

(або нових учасників культурного процесу). Така динамічність зумовлює варіативність форм культурної комунікації, появу гібридних практик і багаторівневих ідентичностей, що співіснують у межах одного соціокультурного простору. У контексті традиційної культури це означає, що сталість екосистеми забезпечується не незмінністю форм, а здатністю до адаптації, переосмислення та інтеграції нових елементів без руйнування її ціннісного ядра.

Відтак у вивченні традиційної культури як складної, багаторівневої та взаємозалежної системи дедалі ширше застосовується поняття «екосистема», яке, сформувавшись у 1930-х рр. у межах природничих наук, у сучасному гуманітарному дискурсі набуло нового, метафорично-методологічного змісту. Перенесення екосистемного підходу у сферу культурологічних досліджень дає змогу розглядати традиційну культуру не як сукупність ізольованих елементів, а як динамічну, відкриту систему – «відкрите поле взаємодії», що функціонує за принципами взаємовпливу, саморегуляції та адаптації до змін соціокультурного середовища, де кожна етнічна культура зберігає ядро, але має напівпроникну межу, через яку відбувається культурний обмін, адже «культурна традиція об'єднує собою минуле і нинішнє та утримує начала майбутнього розвитку» (Філіпп'єв, Філіпп'єва [184, с. 42]).

Отже, екосистемна парадигма традиційної культури та міжетнічних комунікацій національних спільнот України передбачає її осмислення як цілісного, багаторівневого та відкритого утворення, у якому всі елементи перебувають у постійній взаємодії, взаємовпливі та розвитку. Її структура формується сукупністю складових, що забезпечують функціонування, відтворення і трансформацію традиційної культури в умовах міжетнічної взаємодії.

Передусім ідеться про:

1) суб'єктну складову, яку становлять носії традиційної культури – індивіди, родини, локальні спільноти, а також ширші національні спільноти, які є безпосередніми творцями, трансляторами і зберігачами культурного досвіду. І. Бойко відносить до цієї складової людські популяції (роди, племена, ізольовані оселі й відкриті соціальні чи культурні групи та угруповання [14, с. 541]. Саме через їхню діяльність, практики та взаємодію відбувається актуалізація культурних смислів.

Не менш важливою є:

2) ціннісно-сміслова складова, що охоплює систему уявлень, норм, символів і значень, які визначають світоглядні орієнтири спільноти. На думку Ю. Шайгородського, «цінності – своєрідний культурний “код”. Її специфічність обумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему» [195, с. 41], яка забезпечує внутрішню цілісність традиційної культури та виступає основою її ідентифікаційного потенціалу. Дослідник виділяє «політичні, правові, естетичні, моральні, релігійні цінності, які є відбитком відповідних відносин, що склалися у суспільстві» та наголошує: «Людина, як суб'єкт культури, у своїх думках, переживаннях, діях орієнтується на усталені норми і духовні цінності культури, до якої належить» [195, с. 43, 44].

3) Практико-діяльнісна складова репрезентує конкретні форми побутування культури – обряди, звичаї, музично-фольклорні практики, ремесла, повсякденні моделі поведінки та ін. В. Судакова називає цю складову «культурно-репродуктивні практики» [174, с. 168]. Саме в них культура набуває матеріалізованого й пережитого характеру, стаючи частиною щоденного життя. А. Фурдичко стверджує, що «альтернативні культурні та цивілізаційні практики... можуть виступати як в матеріальному так і в духовному вираженні», та виявляють «світоглядні цінності та традиції, які виступають основою їх збереження». Загалом, як зауважує дослідник,

традицію слід розглядати «як постійний елемент культури» та підкреслює «її значення як способу передачі досвіду поколінь в контексті суспільної практики» [189, с. 56–57].

Важливим елементом структури є:

4) комунікативна складова, яка охоплює механізми передачі та обміну культурною інформацією як у межах однієї спільноти (міжпоколіннева трансляція), так і у процесі міжетнічних контактів. У цьому контексті міжетнічні комунікації постають як канал взаємозбагачення, адаптації та переосмислення традиційних форм. В. Судакова пов'язує цю складову з практико-діяльнісною та наголошує, що «в процесі інтеракції її учасники розуміють один іншого й саме тому вони наслідують у своїх діях певну культурну традицію, яка стабільно відтворюється... та підтримуються людьми в контекстах конкретних ситуацій їхніх взаємодій та комунікацій» [174, с. 168].

5) Інституційна складова включає як традиційні (родина, громада), так і сучасні інституції (освітні, культурні, громадські організації – за визначенням В. Судакової, «колективні соціальні суб'єкти» [174, с. 168]), що опосередковано впливають на збереження, репрезентацію та популяризацію традиційної культури, хоча їх роль не завжди є визначальною, порівнюючи із безпосередніми формами комунікації.

Окремо слід виділити:

6) середовищну (контекстуальну) складову, яка охоплює соціокультурні, історичні, географічні та політичні умови існування традиційної культури; за твердженням І. Бойко, це ціла система «біотичних, абіотичних, соціально-культурних процесів та явищ» [14, с. 542]. Саме вони визначають специфіку функціонування традиційної культури та міжетнічних комунікацій, ступінь відкритості до впливів і характер трансформацій.

Нарешті,

7) динамічно-трансформаційна складова відображає здатність традиційної культури до змін, адаптації та саморегуляції. В. Судакова називає це процесами «постіндустріальної модернізації... сфери повсякденності, культурних практик співжиття, спілкування, праці, взаємодій, внутрішньогрупових і міжособистісних відносин» [175, с. 34]. У межах екосистемної парадигми ці процеси розглядаються не як руйнування традиції, а як природний спосіб її розвитку, зумовлений як внутрішніми потребами спільноти, так і зовнішніми чинниками, зокрема міжетнічними комунікаціями.

Вважаємо за необхідне наведені вище думки узагальнити у таблиці (див. Таблицю 1.1).

*Таблиця 1. 1.*

*Структура екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічних комунікацій (сформовано на основі [14; 174; 175; 189; 195])*

| <b>Складова</b>     | <b>Змістова характеристика</b>                                                                  | <b>Функції в системі</b>                                                 |
|---------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|
| Суб'єктна           | Носії культури: індивіди, родини, локальні та національні спільноти                             | Творення, збереження і трансляція культурного досвіду                    |
| Ціннісно-смилова    | Система норм, уявлень, символів, значень                                                        | Формування світоглядних орієнтирів, забезпечення культурної ідентичності |
| Практико-діяльнісна | Обряди, звичаї, фольклор, ремесла, повсякденні практики                                         | Реалізація культури у конкретних формах життєдіяльності                  |
| Комунікативна       | Механізми передачі культури (міжпоколіннєві та міжетнічні)                                      | Забезпечення обміну, трансляції та взаємозбагачення традицій             |
| Інституційна        | Традиційні (родина, громада) та сучасні інституції (освітні, культурні, громадські організації) | Підтримка, репрезентація та популяризація культури                       |

|                                 |                                                               |                                                                                  |
|---------------------------------|---------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|
| Середовищна<br>(контекстуальна) | Соціокультурні, історичні,<br>політичні, географічні<br>умови | Визначення умов<br>функціонування та<br>напрямів розвитку<br>культури            |
| Динамічно-<br>трансформаційна   | Процеси змін, адаптації та<br>саморегуляції                   | Забезпечення розвитку,<br>оновлення та<br>життєздатності<br>традиційної культури |

Тож, екосистемна парадигма дозволяє інтерпретувати традиційну культуру національних спільнот України як складну, взаємопов'язану систему, у якій суб'єкти, цінності, практики, комунікації, інституції та середовище утворюють цілісний механізм, здатний до самовідтворення і розвитку в умовах постійної міжетнічної взаємодії.

Екосистемна парадигма традиційної культури, безперечно, є пов'язаною з матеріальною культурною спадщиною, нематеріальною культурою та соціальною культурою, які перебувають у стані постійної взаємодії. Матеріальна культура охоплює об'єкти культурної спадщини, зокрема традиційну архітектуру, предмети побуту, народні ремесла, одяг, інструменти та інші артефакти, що репрезентують історичний досвід і культурну пам'ять спільнот. Нематеріальна культура включає обрядовість, звичаєві практики, усну народну творчість, музично-фольклорну традицію, релігійно-магічні уявлення, вірування та символічні системи, які формують духовний вимір культури та забезпечують передачу цінностей від покоління до покоління.

Екосистемна парадигма традиційної культури та міжетнічних комунікацій активно взаємодіє із соціальною культурою, яка охоплює форми соціальної організації, комунікативні практики, норми поведінки, механізми соціалізації, а також інституційні та неформальні способи відтворення культурного досвіду. До її складових належать родинні та громадські традиції, міжпокоління трансмісія знань, локальні ідентичності, а також мережі міжетнічної взаємодії, що забезпечують культурний діалог і

взаємозбагачення різних національних спільнот, а також, за ствердженням М. Козловця, «унікальне мовомислення, неповторне світовідчуття, світогляд, ментальність, духовність, моральні, етичні, естетичні, мистецькі, релігійні та інші цінності» [72, с. 74].

Екосистема традиційної культури постає як цілісне середовище, в якому відбувається безперервний обмін смислами, практиками та символами. Її функціонування визначається балансом між збереженням традицій і відкритістю до інновацій, що особливо актуалізується в умовах сучасного гуманітарного простору, позначеного інтенсивними міжетнічними комунікаціями, глобалізаційними процесами та трансформаціями культурної ідентичності. Отже, застосування екосистемного підходу дозволяє не лише комплексно осмислити феномен традиційної культури, але й виявити механізми її стійкості й точки рівноваги, варіативності та здатності до самовідтворення в умовах соціокультурних змін.

Зауважимо також, що щодо екосистеми традиційної культури найчастіше використовується поняття «етноекосистема», яке розглядають як «комплекс усіх соціально-економічних та екологічних факторів разом із народом, на який ці фактори впливають», враховуючи також і зворотний вплив людини на оточуюче етнічне середовище (екологічне, соціокультурне, соціально-економічне, комунікативне та ін.); усе це, як стверджують М. Мусієнко та ін., «становить динамічну систему»; відтак, етноекосистема – це «територіально обмежений комплекс елементів середовища, що оточує людину, на який впливає людина й від якого залежить» [100].

Підкреслимо, що термін «етноекосистема» та дефініція «екосистемна парадигма традиційної культури» належать до спорідненого кола гуманітарних і міждисциплінарних досліджень, однак вони не є тотожними ні за масштабом, ні за рівнем теоретичного узагальнення. Їх розмежування дає змогу точніше визначити методологічні засади аналізу культури,

етнічних процесів і комунікативних взаємодій у сучасному багатокультурному суспільстві.

Поняття «етноекосистема» виникає на перетині етнології, культурної антропології та екологічного підходу до культури. У найзагальнішому значенні воно описує певну цілісність, у межах якої етнос існує у взаємодії із природним, соціальним і культурним середовищем. Етноекосистема акцентує передусім на взаємозалежності етнічної спільноти та її середовища існування: ландшафту, господарської практики, традиційного способу життя, системи звичаїв і цінностей. У цьому сенсі поняття фіксує структурну єдність етносу і середовища, підкреслює адаптивні механізми культури, але не завжди пояснює складну динаміку міжкультурних процесів, символічного обміну чи трансформацій ідентичності в умовах глобалізації.

Натомість поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» є значно ширшим і методологічно глибшим. Воно не обмежується описом етносу як елемента певного середовища, а пропонує цілісну модель аналізу культури як відкритої, багаторівневої, самоорганізованої системи взаємодій. Ця модель, як визначають Р. Чорний та Н. Семенів, є сформованою системою «екологічних детермінацій культурних цінностей», для якої характерна «цілісність багатовекторної культуротворчості, що визначає важливість мультикультуралізму в сучасному соціокультурному просторі»; це певний «тип історичної цілісності, єдність культурних практик» [193, с. 2–4], «різноманітності та мультикультуралізму..., спільних та значущих соціальних відносин» [140, с. 312], що сформувалися в тому чи іншому регіоні, в тому числі і як результат міжетнічних комунікацій на макро- і мікрорівнях (мовних (вербальних), культурних, побутових, емоційно-мотиваційних та інших «контекстових процесів, що впливають на комунікативні дії та події людини, пов'язані з міжетнічним спілкуванням»

[141, с. 314] і, відповідно, міжетнічних взаємин та міжетнічного діалогу національних спільнот різних регіонів України.

У центрі цієї парадигми перебуває не лише етнічна спільнота, а й процеси комунікації, культурного обміну, взаємовпливів, трансформацій смислів і механізми підтримання культурної рівноваги в полі міжетнічних контактів. Екосистемна парадигма є ґрунтовнішою насамперед тому, що вона має не лише предметний, а й методологічний статус. Якщо «етноекосистема» описує конкретний культурно-етнічний організм, то екосистемна парадигма задає принцип бачення культури загалом: вона дозволяє аналізувати традиційну культуру не як замкнений архаїчний комплекс, а як динамічну систему, що постійно взаємодіє з іншими культурами, інформаційними потоками, політичними та соціальними процесами. У такому підході традиція перестає бути лише спадком минулого і розглядається як механізм культурної адаптації, комунікації та відтворення колективного досвіду.

Крім того, поняття екосистемної парадигми охоплює міжетнічні комунікації як органічну частину культурного розвитку. Це особливо важливо в сучасному світі, де жодна культура не існує ізольовано. Саме комунікативний вимір дає змогу дослідити процеси культурного діалогу, конфлікту, асиміляції, акультурації та формування гібридних ідентичностей як результат «міжетнічних культурних комунікацій (МКК)» (термін Л. Романюк [132, с. 71]). Дефініція «етноекосистема» таких аналітичних можливостей у повному обсязі не надає, оскільки переважно концентрується на внутрішній цілісності етнічної системи, а не на мережі її зовнішніх взаємодій.

Ще однією ознакою ґрунтовності екосистемної парадигми є її міждисциплінарний потенціал. Вона інтегрує підходи культурології, соціальної антропології, комунікативістики, екології культури, системної теорії та синергетики. Завдяки цьому культура розглядається не як статичний

набір традицій, а як складна жива система, здатна до саморегуляції, адаптації та породження нових форм культурної взаємодії, зокрема, як визначає Л. Романюк, «йдеться про динаміку змін у МКК на рівні мови, звичаїв, традицій, освіти й виховання, літератури й мистецтва, народної творчості» [132, с. 72]. Поняття ж етноекосистеми, хоча і є продуктивним, залишається переважно в межах етнокультурного опису.

Отже, термін «етноекосистема» доцільно розуміти як поняття, що характеризує взаємозв'язок етносу та його культурно-природного середовища, тоді як «екосистемна парадигма традиційної культури» є ширшою теоретико-методологічною моделлю, яка пояснює культуру як відкриту систему взаємодій, обміну та саморозвитку. Саме тому друге поняття є ґрунтовнішим: воно не лише описує культурну реальність, а й надає інструментарій для аналізу складних процесів міжетнічної комунікації, культурної динаміки та трансформації традицій у сучасному світі. У такому розумінні екосистемна парадигма постає не лише як сукупність зовнішніх умов існування культури, але як простір постійного культурного взаємовпливу, у межах якого формуються моделі співжиття (наприклад, на думку Л. Романюк, культурна предикація «як процес комунікування людей, приналежних до різних лінгвокультурних спільнот» [132, с. 72]), солідарності та культурної пам'яті. Саме завдяки цій багатовимірності екосистемна парадигма здатна акумулювати досвід міжетнічного співіснування, транслювати його у вигляді норм, традицій і символічних практик та водночас реагувати на виклики модернізації, міграційних процесів і глобалізаційних змін (Л. Романюк виділяє такі, як етнокультурні суперечності, етнічна асиміляція та етнічна акультурація [132, с. 71–72]). Застосування поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» у дослідженні дозволяє, таким чином, комплексно осмислити процеси

збереження, трансформації та ревіталізації культурних практик у конкретних регіональних контекстах та багатокультурних просторах.

Відтак найбільш повну уяву щодо сутності та функціональної змістовності традиційної культури сільського населення можна отримати з використанням екосистемного підходу, що враховує аналіз адаптації людини до умов різноманітного оточуючого середовища. Традиція і традиційна культура є універсальним інструментом механізму адаптації етносу до змін (що є надзвичайно актуальним у контексті міжетнічних комунікацій в умовах багатонаціональних регіонів України). Серед інструментів такої адаптації (тобто пристосування до соціальних і ціннісних факторів) можемо визначити соціальні (пристосування до суспільних інститутів, норм, цінностей) та матеріальні технології, які проявляються в адаптації та перетворенні зовнішніх ландшафтних і культурних умов. Тому в сучасній культурології вагомого значення набуває розгляд артефактів традиційної культури, що втілюються в певному конкретному продукті, дії, певній культурній формі (матеріальній чи нематеріальній), у формі «певних культурних явищ як активних складових антропоекосистеми», вивчення яких, як зауважує І. Бойко, необхідно проводити «в комплексі з іншими компонентами» [14, с. 540] екосистеми традиційної культури. Як стверджує Р. Чорний, «на рівні етнокультурних презентацій – це використання етнокультурних кодів як ознак ідентичності» [193, с. 5]. Окрім цього артефакт потрібно розглядати й у комунікаційному аспекті (як «етнічні стереотипи, символи, константи культури» (Романюк, 2022 [132, с. 72]), як спосіб збереження, трансляції та репродукції інформаційного поля того чи іншого явища етнічного досвіду традиційної культури чи культурного ландшафту).

Вивчення та систематизація артефактів традиційної культури етносів, які населяють Україну, в аспекті міжетнічної комунікації дає можливість досягнути багатоманітність екокультури історико-етнографічних регіонів

України та стає основою для подальших культурологічних узагальнень щодо аксіологічних та інших вимірів традиційної міжетнічної культури регіонів України, адже, на думку Р. Чорного, в контексті міжетнічних комунікацій в екосистемі традиційної культури того чи іншого регіону «ідентичність формується, як реальність співскладених дискурсів» [193, с. 5].

Під поняттям «артефакти традиційної культури» розглядаємо календарну та родинну обрядовість, предмети матеріальної (костюм, оселя, типи господарської діяльності, ремесел тощо) та нематеріальної (усний і музичний фольклор, народні знання, складний комплекс давніх уявлень селян морального, психологічного та релігійно-магічного характеру тощо) культурної спадщини етносів, які населяють регіони України, у аспекті міжетнічної комунікації (українці, поляки, чехи, євреї, німці, греки та ін.). У межах екосистемного підходу артефакти традиційної культури можна розглядати також як матеріалізовані або інституційно закріплені прояви соціальної культури, що відображають історичний досвід, цінності, норми та моделі взаємодії певної спільноти. У міжетнічному регіоні такі артефакти формуються в результаті тривалого співіснування різних культур і стають елементами спільного культурного середовища.

До складових соціальної культури, які також можна віднести до артефактів екосистемної парадигми традиційної культури, належать: ритуально-обрядові практики (весільні, календарно-обрядові, родинні та поминальні ритуали, які мають усталені сценарії, символіку, пісенний супровід, атрибутику). У міжетнічних регіонах вони часто об'єднують елементи різних традицій (наприклад, поєднання українських та польських різдвяних практик, що має місце у с. Лісова Слобідка [186]). До визначених артефактів належать також традиційні форми соціальної взаємодії та громадського життя (громадські звичаї, форми взаємодопомоги, толоки, ярмарки, народні свята, громадські зібрання, що регулюють соціальні зв'язки

та формують локальну спільноту); мовно-комунікативні практики (локальні діалекти, багатомовність, форми міжетнічного спілкування, фольклорні тексти (пісні, приказки, легенди), що передають культурні смисли та підтримують культурну пам'ять.

До складових соціальної культури, які є артефактами екосистемної парадигми традиційної культури, можна також віднести:

- традиційні форми художньої культури (народна музика, спів, танці, інструментальна традиція, декоративно-ужиткове мистецтво, елементи народного театру – у міжетнічних середовищах вони можуть мати гібридний характер);
- побутові та господарські практики (традиційні моделі ведення господарства, ремесла, народна кулінарія, способи організації житла та господарського простору, що формуються під впливом природного середовища та культурних контактів);
- релігійні та конфесійні практики (культові обряди, святкові цикли, локальні релігійні традиції, паломництва, які в міжетнічному середовищі часто стають простором культурного діалогу);
- символічні маркери культурної ідентичності (традиційний одяг, орнаментика, символи, локальні топоніми, культурні ландшафти – сакральні місця, кладовища, святі джерела тощо).

У контексті екосистемного підходу артефакти традиційної культури міжетнічного регіону можуть розглядатися як матеріалізовані та символічні прояви соціокультурної діяльності спільнот, що формують цілісний культурний простір. У Житомирському Поліссі такими артефактами виступають різноманітні елементи обрядово-пісенної традиції, зокрема весільний обрядовий комплекс із характерними піснями, ритуалами короваю, покривання молодої, а також календарно-обрядові практики – колядування, щедрування, купальські та жниварські пісні, які нерідко поєднують

українські, польські та інші фольклорні елементи (наприклад проникнення українських обрядодій у весільний обряд росіян-старообрядців с. Пилипівка). Важливою складовою цієї етноекосистеми є також інструментальна народна музика, що традиційно супроводжує родинні і громадські свята, зокрема участь ромських музикантів у весільних обрядах українських та польських сіл.

До артефактів належать і традиційні форми побутової культури – народна кулінарія, ремесла (ткацтво, лозоплетіння, деревообробка та ін.), елементи традиційного одягу й орнаментики, що відображають локальні культурні взаємовпливи, і т. ін. Не менш важливими є релігійно-конфесійні практики, сакральні ландшафти (церкви, костели, кладовища, каплиці – Додаток В) та усна народна творчість – легенди, перекази, прислів'я, що зберігають пам'ять про історію міжетнічного співіснування. У сукупності ці елементи утворюють мережу взаємопов'язаних культурних практик, які забезпечують функціонування та відтворення екосистемної парадигми традиційної культури регіону, виступаючи водночас носіями культурної пам'яті, маркерами ідентичності та механізмами міжетнічної комунікації.

В екосистемній парадигмі традиційної культури міжетнічного регіону ці артефакти функціонують не ізольовано, а у взаємозв'язку, формуючи мережу культурних взаємодій. Саме через них відбувається міжетнічна комунікація, процеси культурної міксації, адаптації та збереження локальної культурної пам'яті. З'ясування місця і ролі національних спільнот України у збереженні екосистеми традиційного багатоетнічного культурного ландшафту певних регіонів України на межі ХХ – початку ХХІ ст. через ступінь збереження, ревіталізації та реконструкції названих артефактів традиційної матеріальної і нематеріальної культури сьогодні є одним з актуальних завдань культурологічної науки.

В цьому контексті важливим є визначення ролі історичної спадкоємності у збереженні і трансляції культурних цінностей, дослідження «особливості еволюції та трансформації культурної цілісності в рамках екологічної детермінанти розвитку культурних практик» [193, с. 173], що дозволить простежити динаміку розвитку етнокультури, стан збереження культурної пам'яті і традицій; за допомогою історично-культурологічних джерел та порівняльного аналізу визначити стан їх трансформації (міксація, асиміляція, занепад та ін.) як результату міжетнічної комунікації етносів певних регіонів. Також необхідно окреслити коло питань, проблем та суперечностей сучасного культурного процесу, які потребують подальшого наукового розрощення з урахуванням історичного досвіду міжнаціонального полілогу в Україні загалом та певних регіонів зокрема, потреб реформування сфери міжнаціональних відносин у відповідь на виклики часу, руйнування старих ціннісних смислів і створення нових.

Підсумовуючи, відзначимо, що дефініцію «екосистемна парадигма традиційної культури» трактуємо як динамічну систему, як територіально обмежений (середовищем розселення тих чи інших етносів) комплекс усіх соціально-економічних, культурно-історичних і культурно-ціннісних, соціокультурно-комунікативних та екологічних факторів разом із народом, на який ці фактори впливають, враховуючи також і зворотний вплив людини на оточуюче етнічне середовище (екологічне, соціокультурне, соціально-економічне, комунікативне та ін.). У такому розумінні екосистемна парадигма традиційної культури постає як цілісне середовище культуротворення, у межах якого традиція функціонує не як застигла форма, а як живий механізм соціальної пам'яті, ідентичності та комунікації. Її стійкість визначається здатністю до самоорганізації, адаптації та інтеграції нових елементів, зумовлених історичними, міжетнічними і цивілізаційними процесами.

Водночас порушення внутрішнього балансу такої системи – внаслідок демографічних змін, асиміляційного тиску, втрати носіїв традиції чи руйнування культурного середовища – призводить до зростання вразливості окремих елементів нематеріальної культурної спадщини. Саме тому застосування екосистемного підходу уможливорює не лише опис і аналіз традиційної культури, а й формування науково обґрунтованих стратегій її збереження та ревіталізації в сучасному соціокультурному просторі України.

Суб'єктами культуротворення в екосистемній парадигмі традиційної культури є ті етноси (етнічні групи), які історично мешкають на локальній території того чи іншого регіону і є не просто учасниками, але й творцями таких культуротворчих процесів та їх результатів всередині окресленої екосистеми, як: розбудова міжетнічних комунікацій (взаємин, діалогу, полілогу), накопичення етнічного досвіду і формування на його підґрунті певних традицій (як своєрідного інформативного ядра, що передається з покоління в покоління), культурних практик, морально-ціннісних орієнтацій (а також відпрацювання механізму адаптації етносу до змін через переосмислення традиції); створення артефактів традиційної культури (матеріальної / нематеріальної / соціальної) як етнокультурних кодів; тощо.

В контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот, які здавна населяють Україну та є складовою її історичної цілісності, парадигму екосистеми традиційної культури уявляємо як полілог культур, як конгломерат багатовекторної культуротворчості та єдність культурних практик у річищі різноманітності та мультикультуралізму, що сформувалися в тому чи іншому регіоні на макро- і мікрорівнях міжетнічного спілкування. Зокрема, у контексті Житомирського Полісся при зазначенні поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» йдеться про взаємозалежність етнічних, екологічних, релігійних, мовних, побутових і обрядових практик, які формують спільний простір культурного життя з

певною «культурою виживання» як адаптивну екосистему, що самовідтворюється.

Поняття «екосистемна парадигма традиційної культури» дозволяє поєднати аналіз звичаїв, ритуалів, середовища, ідентичності, мови й пам'яті, акцентуючи на їх функціонуванні не ізольовано, а у форматі цілісної системи взаємодії людини, спільноти та природного ландшафту. Такий підхід уможливорює виявлення локальних моделей культурної стійкості, зумовлених історією міжетнічних контактів, особливостями природно-ресурсного середовища та специфікою соціальної організації регіону, а також дозволяє простежити механізми трансформації й ревіталізації традиційних практик у відповідь на модернізаційні процеси та сучасні соціокультурні виклики.

### **Висновки до розділу**

На основі аналізу низки досліджень засвідчуємо різнобічний підхід науковців щодо визначення дефініції «екосистемна парадигма традиційної культури» та питання міжетнічної комунікації як детермінанти її розвитку у багатоетнічному регіоні. Поняття «екосистемна парадигма» щодо традиційної культури у культурологічному контексті запозичене із природничих наук і використовується для позначення складного взаємопов'язаного комплексу елементів культурного життя – матеріальних і нематеріальних, інституційних і неформальних, що перебувають у стані динамічної взаємодії та підтримують сталість культурного середовища. Дослідження екосистемної парадигми традиційної культури передбачає міждисциплінарний підхід, що поєднує культурологічні, етнологічні, соціологічні, антропологічні та мистецтвознавчі методи.

Незважаючи на достатньо різнобічне представлення тематики міжетнічних комунікацій у сучасному культурологічному дискурсі, потрібно

констатувати, що в регіональному аспекті (власне щодо півдня Житомирського Полісся) питання впливу міжетнічної взаємодії національних спільнот на формування екосистеми традиційної культури окресленого регіону є недостатньо розкритим. Вперше центром дослідницької уваги став аналіз мультикультурного середовища з переосмисленням традиційної культури як взаємодіючої системи, а не набору окремих традицій; із залученням нових джерел (усна історія, відео- та фоноархіви, спостереження під час фестивалів, локальних обрядів) та поєднанням методів культурології, етнології, культурної екології, соціолінгвістики, антропології та ін.

Екосистемний підхід трактує традиційну культуру та міжетнічні комунікації як цілісну відкриту систему, де всі елементи взаємодіють і розвиваються. Її формують взаємопов'язані складові, що забезпечують існування, відтворення і трансформацію культури у процесі міжетнічної взаємодії. Йдеться про такі складові екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічних комунікацій, як: суб'єктна, ціннісно-смилова, практико-діяльнісна, комунікативна, інституційна, середовищна (контекстуальна) та динамічно-трансформаційна складові. У межах екосистемної парадигми ці процеси постають не як руйнування традиції, а як природна форма її розвитку, зумовлена внутрішніми потребами спільноти та зовнішніми впливами, передусім міжетнічними комунікаціями.

Стан дослідження традиційної культури Житомирського Полісся демонструє еволюцію від описової етнографії до концептуального осмислення культури як екосистемної парадигми, яка живе в балансі із природою, міжетнічними стосунками та символічною пам'яттю в контексті нових викликів – урбанізації, війни, асиміляції. Нематеріальна і матеріальна культурна спадщина етносів України (зокрема її артефакти як прояви механізму адаптації традиційної культури до змін та певні етнокультурні коди як ознаки ідентичності) є цікавим об'єктом для детального

опрацювання в контексті дослідження особливостей і ступеня збереження екосистемної парадигми багатонаціональної традиційної культури в умовах воєнного часу в Україні, загальних тенденцій глобалізації світового та українського культурного простору, синергії традицій та інновацій.

## **РОЗДІЛ 2**

### **ЕКОСИСТЕМНА ПАРАДИГМА ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ ПІВДНЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ В КОНТЕКСТІ МІЖЕТНІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ (XIX–XX СТ.)**

#### **2.1. Етнічні громади півдня Житомирського Полісся: історичний огляд та взаємодія**

Південь Житомирського Полісся – один із багатьох етнокультурно різноманітних регіонів України, де впродовж століть мирно співіснували представники різних національностей: українці, білоруси, поляки, євреї, роми, німці, чехи, росіяни-старообрядці. Цей простір формувався як екосистема традиційної культури, де всі спільноти взаємодіяли, обмінювалися звичаями, мовою, обрядами, зберігаючи при цьому власну ідентичність.

Життя за природним календарем, сезонними святами, обрядами супроводжувало весь життєвий цикл етнічних громад Житомирського Полісся. Ключовими елементами екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирщини визначимо наступні: матеріальні об'єкти (архітектура – традиційне житло та екологічні будівельні матеріали (глина, дерево), конструкція печі); ремесла (ткацтво, плетіння, деревообробка, народне декоративно-прикладне мистецтво та ін., знаряддя праці, одяг); нематеріальні практики (традиції, звичаї, обряди, фольклор та усна народна творчість, трансляція народних знань у родинному середовищі, циклічність календарної та сімейної обрядовості); соціальні структури (громадські взаємодії, інституції, культурний взаємообмін у середовищі побутової комунікації); символічні системи (мовні коди, релігійні та

мистецькі практики); культурні практики сучасності; адаптація, трансформації.

До XIX ст. тут відбувалося формування українсько-білоруського середовища, яке характеризувалося спільним проживанням українських і білоруських селянських громад, близьких за мовою, вірою (православ'я), побутом; спільними традиціями: весілля, календарні пісні та обряди. Основу цього середовища – як зауважує Ю. Поліщук, «переважну більшість населення» – становили, як і по всій Правобережній Україні, «українці (з понад семи мільйонів мешканців регіону їх було 87,82%)» [119, с. 119]. На думку О. Семенової, «особливості природно-географічних умов проживання відбилися на всіх сторонах життєдіяльності та культури населення українсько-білоруського Полісся», що призвело до схожості «способів ведення господарської діяльності й культурно-побутових традицій» і подібності «етнокультурних рис українців та білорусів Полісся» [143, с. 25].

За свідченням дослідників, переважна більшість українців «проживала у сільській місцевості і займалася сільським господарством... вони були найменш урбанізованим етносом у регіоні... такий стан пояснюється тим, що українство тотально домінувало в сільській місцевості, де етнос... був інтегрованим у природне середовище, мав відповідні сільськогосподарські уміння, навички, традиції» [119, с. 126]. За визначенням Ю. Поліщука, вже в цей період формуються так звані «пограничні» фольклорні зони (або фольклорні етноконтактні зони, порубіжжя «як складний мультидисциплінарний феномен») [118, с. 25] з їх особливостями етнічного культуротворення, де складно відрізнити «українське» від «білоруського»: на думку О. Семенової, власне «соціокультурне пограниччя розглядається кризь призму взаємодії людей, традицій, історичних, культурних, соціальних, мовних зв'язків та взаємовідносин» [143, с. 25].

XIX століття – період колонізації та формування етнокультурного розмаїття як усього Житомирського Полісся, так і його південної частини. Цей етап оформлення екосистемної парадигми традиційної культури регіону характеризується приходом чеських і німецьких колоністів (особливо в Любарському, Новоград-Волинському районах), відповідно – привнесенням протестантської культури, нових музичних форм, архітектури, системи господарювання. Як зазначає Ю. Поліщук, «етнічний склад населення Правобережної України значно урізноманітнився після початку німецької та чеської колонізації краю», причому «приїжджі здебільшого селилися у сільській місцевості» [119, с. 123, 125]. Чехи були сильно розвиненою громадою із власною мовою, побутом, протестантською етикою.

Переселення *чехів* на Житомирщину розпочалося в середині XIX ст., коли на хвилі соціально-економічних змін у Австро-Угорщині та за підтримки російської імперії багато родин із Моравії та Богемії прибули до регіону в пошуках землі. Вони осіли в районах Любарського, Новоград-Волинського, Бердичівського повітів, заснувавши компактні колонії з високим рівнем самоврядності. Про це пише В. Пекарчук: «Тоді в безпосередні господарські та культурні контакти вступили десятки тисяч українців та чехів, і ці контакти тривали протягом життя кількох поколінь» [109, с. 85].

У середині XX ст. чеська громада була однією з найбільших за чисельністю серед іноземних у регіоні: як стверджує М. Лутай, Житомирщина стала «одним з тих регіонів, де широко розгорнулася чеська колонізація» [88, с. 13]. Чехи зберігали мову, віросповідання (переважно протестантське), стабільну господарську модель – за свідченням дослідників «чехи мали добротні оселі, будівлі господарського призначення, жили заможнo» [88, с. 14]; освітню культуру, але при цьому активно співпрацювали з іншими громадами. За дослідженням М. Лутай, «п'ять

найбільших чеських колоній у Житомирському повіті», засновані у 1870–1880-х рр., – Вільшанка, Високе, Зеленщина, Крошня та Окілок – «були самостійними адміністративними одиницями». Менші колонії, засновані у 1890-х рр., – зокрема, Івановичі, Виногради, Плехів, Алинівка, Кручинець, Городище та Горбаша, – «були складовою частиною інших адміністративних одиниць. За національним складом це були змішані колонії – українсько-чеські – як Кручинець, німецько-чеські – як Городище та Івановичі, або польсько-чеські – як Алинівка та Плехів» [88, с. 14].

Чехи були відомі як толерантна громада, що відкрито співпрацювала з оточуючим їх населенням; вони впродовж десятиліть були учасниками культурного обміну в Поліссі. Їх внесок у екосистемну парадигму культури регіону, за ствердженнями науковців (Ю. Войчун [32], О. Іваненко [66], М. Лутай [88], Д. Морару [98], В. Невмержицька [101], І. Чуян [194] та ін.), можна окреслити в таких сферах, як: господарство (технології обробки землі – адже, як зауважує М. Лутай, «головним заняттям чехів було землеробство», «у землеробстві чехи застосовували інтенсивні методи ведення сільського господарства, ... передові на той час технології» [88, с. 14]; впровадження колективної праці, впорядкованість садіб); побутовій сфері (простота, функціональність, естетика ремесел (гончарство, столярство, плетіння)); освіті (чехи першими засновували двомовні школи, де викладалися як українські, так і європейські дисципліни); музиці (хоровий спів, багатоголосся, введення чеських народних мелодій); кухні (рецепти печива, запіканок, картопляних страв, пива домашнього виробництва).

Чеська громада інтегрувалася без асиміляції; привнесла ресурс інновацій у межах традиції; посилила елементи соціальної злагоди, праці, родинності, музичного багатоголосся. Вона внесла у традиційну культуру регіону правила спільної праці, музику багатоголосих пісень, вироби чеських майстерень. Чехи на Житомирщині стали прикладом мирного співжиття з

культурним обміном без втрати ідентичності – і це важлива модель для сучасної мультикультурної України.

У дослідницькій праці Ю. Войчун [32] розкриваються складні соціокультурні та економічні взаємини між чеськими колоністами і місцевими жителями (українцями, поляками, євреями та ін.) Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. Дослідження детально аналізує, як чехи та населення, яке їх оточувало, співіснували, впливаючи один на одного в повсякденному житті. Автором висвітлюються різні аспекти взаємин, зокрема, співпраця у господарстві; наголошується, що чехи активно ділилися з місцевим населенням (українцями, поляками) передовими методами ведення сільського господарства, новими технологіями обробітку землі та ведення тваринництва. Зокрема, як зауважується у дослідженні, «чехи-колоністи сприяли поширенню серед місцевого населення просапних технічних культур, використання добрив та вдосконалення знарядь праці. Будучи піонерами у впровадженні кращих сортів хмелю, чехи поширили дану культуру і в господарствах інших селян. Вирощуванням хмелю почали займатись селяни української, польської та німецької національностей» [32, с. 78] Окрім хмелю, як зауважує М. Лутай, «на Волинь чехи принесли культуру вирощування тютюну, цукрового буряка» [88, с. 23].

Щодо соціально-побутових контактів: попри різницю у віросповіданні та традиціях, між колоністами і місцевими жителями часто виникали добросусідські відносини, спільні ярмарки та взаємодопомога. У дослідженні стверджується: «Найбільше контактів чехів-колоністів було, насамперед, із місцевим корінним населенням. Більшість даних свідчить про дружні відносини та тісні контакти між чехами та українцями» [32, с. 77]. Однак періодично виникали конфлікти, викликані переважно різницею в рівні життя, проблемами оренди й купівлі землі, а також специфікою податкової

політики російської імперії, яка на певному етапі намагалася нівелювати привілеї іноземців. Проте, як наголошується у дослідженні, «чехи активно контактували з місцевим населенням, ділилися передовим досвідом у веденні сільського господарства», і загалом, «переселенський рух чехів на територію краю... наклав відбиток на матеріальну та духовну культуру як чехів-колоністів, так і місцевого населення губернії» [32, с. 79]. Відтак протягом XIX – початку XX ст. відбувався поступовий культурний обмін: згодом чехи переймали деякі елементи українського побуту, але загалом зберігали свою національну ідентичність, мову та самобутність завдяки тісним громадам.

У XX ст. чеську присутність у регіоні не оминули втрати: у 1940–1950-ті рр. частина чеського населення була депортована або репатрійована до тодішньої Чехословаччини. Окрім цього, як зауважує Д. Морару, у 80-ті рр. XX ст., «у зв'язку з чорнобильським лихом багато жителів двох компактних чесько-волинських поселень – Малинівки і Малої Зубівщини, що на півночі Житомирщини... вирішили повернутися на батьківщину предків, до Чеської Республіки» [98, с. 85].

Сьогодні маємо говорити про збереження культурного сліду чеської громади у топоніміці (збереглися назви сіл – наприклад Крошня Чеська (сьогодні Крошня – один із мікрорайонів Житомира), «чеські хутора», прізвища); в архітектурі ще зустрічаються типові чеські подвір'я, білі хати із квітами й черепицею (як, наприклад, чеська хата-музей с. Вільшанка (Ольшанка) Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області); матеріали експедиції 8 листопада 2025 р. [186]; Додаток В, Рис. В.7–В.9); а також в місцевій культурі: пісні, кухня, свята, ідеї спільнотної етики (загальна хата, спільне поле, школа для всіх). Зокрема, до сьогодні працює храм, побудований коштами чеської спільноти Житомирщини на початку XX ст. – католицький костел св. Вацлава

(матеріали експедицій у м. Житомир, мікрорайон «Крошня» 15 березня та 16 квітня 2026 р. [186], Додаток В, Рис. 1а–1б).

**Німецька громада** на Житомирщині бере свій початок із кінця XVIII – початку XIX століття, коли колоністи з Пруссії, Баварії, Вюртембергу прибули на територію російської імперії за маніфестами Катерини II. Вони, як зауважує М. Трохимчук, «залишали Німеччину через релігійні обмеження та економічні труднощі» [180] та осідали здебільшого на родючих землях Західного Полісся і Поділля – зокрема, у Бердичівському, Житомирському, Новоград-Волинському, Любарському повітах. Згодом тут виникли «десятки німецьких колоній, серед яких відомі поселення Грюнталь, Блюменталь та інші. Ці колонії мали власні школи, церкви та розвинене господарство» [180] .зі своєю внутрішньою культурною організацією.

Науковці – І. Галагуз [35], О. Іваненко [65], Ю. Малашевич [91], Р. Маленков та С. Щербій [92], Ю. Поліщук [117] та ін. – засвідчують, що німці принесли з собою такі особливості культури, як: протестантську та лютеранську традицію – простоту обряду, цінність праці, спільні читання Писання; архітектурний уклад колонії: упорядкованість, геометричні плани сіл, типові фахверкові будинки; кухню: смаження на жирі, квашені продукти, чорний хліб, ковбаси, страви з бобових. Також мову і пісні: співи німецькою мовою – часто хорові, релігійного характеру (гімни, псалми); освітню культуру: школи, у яких навчання велося німецькою, з дисципліною та ручною працею.

У традиційній культурі регіону німецька громада виступала не чужим тілом, а одним із функціональних органів культурного організму Житомирщини. Німці в регіоні зміцнювали локальні моделі господарювання; збагачували музичну й пісенну традицію; ускладнювали образ «традиційного» села як виключно українського, адже, як засвідчують дослідники, зокрема О. Туник, у німецьких колоніях «основним заняттям

жителів було землеробство, ...які обробляли поля за трипільною системою рільництва» [181, с. 70], за свідченням М. Трохимчук, «місцеві жителі переймали у них методи вирощування сільськогосподарських культур та облаштування городів. Колоністи навіть на складних ґрунтах отримували високі врожаї завдяки продуманій системі грядок і догляду за землею» [180].

Ю. Войчун додає, що чехи-колоністи займали під землеробство найкращі землі, тоді як німці-колоністи «брали те, що ніхто не хотів брати, нікому не ставали посеред дороги», що пояснює «мир і злагоду» між ними й корінним населенням регіону – українськими селянами [32, с. 78]. У дослідженні також зауважується, що, на відміну від чехів, «у німецьких колоністів національні почуття були розвинуті значно сильніше. Своє рідне вони завжди ставили вище чужого, трималися замкнуто, відособлено, будь-яким чином намагаючись захистити і підтримати співвітчизника. Спосіб їхнього життя та господарювання носив яскраво виражений захисний характер від місцевих національних, релігійних та культурних впливів. Хоча з боку українського населення відчутної загрози асиміляції не існувало» [32, с. 78].

Міжетнічна взаємодія проявлялася, зокрема, у принципах розбудови німецьких колоній: О. Туник розповідає про село Голубіївка (колонію Таубе) і село Юзефівка Коростишівського району, «засновані наприкінці XIX ст. німцями-колоністами та поляками-переселенцями, які брали землю в орендне користування у поміщика Плем'яннікова... Основним заняттям жителів було землеробство...» Як стверджується у дослідженні, «з 1922 до 1937 р. у Таубівці та Юзефівці діяли дві польські школи» [181, с. 70–71].

Відтак, попри релігійну та мовну відмінність, німці активно взаємодіяли з українцями, поляками та чехами: у господарській і ремісничій діяльності (спільна робота на полі, обмін техніками обробки землі, вплив німецької майстерності – меблярство, пекарство – на українські села), у кухні

(в селах з'являються рецепти т. зв. «німецького хліба», пива, м'ясних страв – ковбасок та ін.), у побутовій культурі (поширення німецької етики праці, ощадливості, порядку у побуті), а також у музиці (місцеві українські гурти запозичували точність та чіткість хорового співу).

XX століття для екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся характеризується процесами трансформації, війни, асиміляції. Імперська політика ліквідації національного шкільництва та його заміна на російську систему освіти, русифікація освітнього процесу у німецьких, чеських, польських, українських школах, а також радянська політика «радянзації» культури мала наслідком маргіналізацію етнічних елементів – відбувається заміна свят, уніфікація шкільної освіти та фольклорної системи регіону.

У 1930–1940-ті роки під тиском сталінських репресій німецькі колонії було розформовано (хоча у період т. зв. «національного відродження» на теренах Житомирщини у 1930–1935 рр. навіть існував Пулинський німецький район «в складі 30 сільських рад» [128, с. 90]; «в Державному архіві Житомирської області зберігається німецькомовна газета «Der Sozialistische Umbau» («Соціалістична перебудова»)), яка «видавалася для Пулинського німецького району» [173]). По закінченню «політики коренізації» та з початком «згортання курсу, спрямованого на відродження національно-культурних особливостей етнічних меншин» [128, с. 93] у 1930-ті рр. та під час Другої світової війни у 1940-ві рр. частину мешканців німецьких поселень було депортовано до Казахстану та Сибіру. Як зауважує С. Стельникович, «значних фізичних втрат, зокрема чоловічого населення, німецька етнічна меншина Житомирщини зазнала у період комуністичних репресій 1937–1938 років. Німецька етнічна меншина регіону в своїй основі була репресована або асимільована радянською владою у повоєнний час» [173]. Загалом репресії розпочалися значно раніше: як стверджує О. Туник,

«під час Першої світової війни 1914–1918 рр. німецьке населення... почали висилати на схід» [181, с. 71]. Колективізація, переселення, знищення церков і шкіл, репресії та як їх наслідок – етнодемографічні зміни у повоєнний період – усе це спричинило деградацію традиційної німецької культури в регіоні: за ствердженням С. Стельниковича, «на території Житомирщини практично зникла німецька національна меншина, одна із найбільших у довоєнні роки» [173].

Проте в культурній пам'яті поліських сіл і досі зберігаються згадки про «німців-сусідів» у переказах старожилів; у рецептах, які «прийшли від Фріцевої жінки»; у залишках кладовищ і фундаментів шкіл; у специфічному акценті деяких прізвищ і топонімах (наприклад, «німецький сад»). Зберігаються й самі «німецькі колонії, які з'явилися на території сучасної Житомирщини у ХІХ столітті. Сьогодні ці поселення стали цікавими історичними та туристичними локаціями, адже тут збереглися архітектурні пам'ятки, старі кірхи та унікальна культурна спадщина колоністів» [180]. Зокрема, у селі Заздрівка (раніше – село Нойдорф колишнього Хорошівського, сьогодні – Житомирського району) до сьогодні зберігається кірха німецьких колоністів-баптистів, закладена у 1896 р., освячена у 1907 р.; сьогодні – це дім молитви християн-баптистів. Про колишнє основне населення села та його стару назву сьогодні зберігаються згадки лише у літніх мешканців (із матеріалів фольклорної експедиції 15 березня 2026 р. [187], Додаток В, Рис. В.14).

У ХІХ ст. активно формується *єврейська громада* – переважно у містах і містечках (Бердичів, Овруч, Олевськ: як засвідчує Ю. Поліщук, «на початку ХІХ ст. кількість єврейського населення... в Бердичеві – 89%» [119, с. 122], це «землероби, фабриканти і ремісники, купці..., корчмарі, дрібні торгівці, власники постійних дворів, міщани», а також «євреї... досить активно займалися орендаторством, посередництвом між виробниками

сільськогосподарської продукції та її споживачами, лихварством, шинкарством...» [119, с. 129–130]; що обумовлює розвиток у регіоні клезмерської музики, поширення пісень на їдиші, шабатної обрядовості.

Єврейська (іудейська) громада Житомирщини та її культура здавна відігравали одну з ключових ролей у формування екосистемної парадигми традиційної культури регіону. Дослідники В. Білоус та Н. Місяць, аналізуючи «єврейське питання» на Житомирщині, зауважують, що євреї «завжди були впливовою частиною суспільства» та «шанування євреями традиції свого народу зумовили здатність їх до збереження своєї культури практично в будь-якому етнічному середовищі», чому насамперед сприяло збереження мовного середовища, адже, за ствердженням дослідників, «євреї ніколи не зраджували рідної мови (розмовної їдиш та книжної іврит). В єврейських сім'ях з дітьми говорили своєю мовою, синів долучали до грамоти, навчали читати єврейські книжки. Єврейський народ створив свою самобутню систему початкової освіти, євреї стали одним з найбільш освічених прошарків населення Волині» [12, с. 435].

Право на освіту завжди відігравало значну роль у розвитку та самовизначенні національних спільнот Житомирщини. Поява перших гімназій у місті у першій половині XIX століття актуалізувала аспект збереження власної ідентичності через національну освіту. Національний склад населення Житомира, як центру Волинської губернії, був досить строкатим. «Там проживали українці, поляки, євреї, росіяни, німецькі та чеські колоністи» [192, с. 11]. О. Черкашина та ін. стверджують, що «з усіх регіонів Правобережної України, що належали до Київського навчального округу, на Волині була найменша кількість освітніх закладів... Це було пов'язано з незначним соціально-економічним розвитком волинських міст та відсутністю земств» [192]. Отже, поява закладів середньої освіти для усіх національних спільнот Житомира у XIX ст. була значною подією.

В контексті розвитку національної освіти як підґрунтя формування і збереження етнічної ідентичності та самоідентифікації національних спільнот Житомирщини проаналізуємо історію Житомирської міської гімназії № 3 (1861 р.) – колишнє «Еврейское общественное училище “Талмуд-Тора”», згодом – «3-я Єврейська трудова школа». Зауважимо, що талмуд-тори існували для забезпечення навчання сиріт і дітей із бідних єврейських сімей: як зауважує О. Борецько, «вони утримувались на кошти єврейських громад, пожертвування заможних євреїв. Інтенсивний розвиток талмуд-тор на Волині розпочався наприкінці XIX ст..., все більше освічених євреїв-громадян усвідомлювали необхідність освіти для дітей та юнацтва... з 1865 р. працювала Житомирська талмуд-тора (15 вчителів навчали 120 учнів)» [16].

Із 1924 р. гімназія отримала статус «національно-єврейської». «Станом на 1924 рік платну освіту у цьому навчальному закладі здобувало 109 хлопців та 150 дівчат, які мали єврейське коріння, уроки йшли мовою іврит» [16]. В цей період талмуд-тори стають важливим засобом початкової єврейської освіти: за свідченням О. Борецько, «окрім традиційних предметів єврейської національної освіти (Тора, молитви, давньоєврейська мова, ідиш), вивчалися російська мова, арифметика, історія, географія, малювання, правопис, співи, гімнастика. Таким чином, у більшості талмуд-тор нового типу Волинської губернії зросла кількість навчальних предметів, а знання учнів ставали ґрунтовнішими» [16].

Потужна єврейська громада Волині була на той час чималим акумулюючим центром Волинської культури та освіти. Однак період національного відродження швидко закінчився, у 1936 році єврейська гімназія набула трансформації та стала звичайним загальноосвітнім закладом №3 без національного спрямування. Слід зазначити, що процес нівелювання усіх проявів національної свідомості (передусім заборона освіти рідною

мовою) розпочався значно раніше 1930-х рр. Зокрема, як стверджують О. Гончарова та І. Кривошея, «у циркулярі київського генерал-губернатора О. Безака від травня 1865 р. вказувалося про закриття приватних шкіл, які утримувалися поляками та викладання в яких велося польською мовою» [39], ця умова розповсюджувалася на усі національні школи. Диплом про закінчення гімназії був необхідним для вступу в університети, тому «альтернативи навчанню у російських навчальних закладах не було» [39].

Утиски національної освіти (польської, єврейської, інших національних спільнот окресленого регіону), в умовах посилення русифікації та намагань перетворення Волині та всієї України на невід'ємну складову російського простору спонукали національні громади Житомирщини вирішувати питання збереження національної самосвідомості через напівлегальні методи боротьби, зокрема через появу форми т. зв. «таємних шкіл» (як відповідь на політику обмеження щодо польського шкільництва) [39] або т. зв. «будинків навчання» («бет-мідрашів»), які були надзвичайно популярними серед єврейських школярів, «оскільки учні користувалися майже повною свободою (вони з ранку до вечора вивчали Тору та іншу релігійну літературу). Ця система давала найширші можливості для розвитку творчих здібностей. Відсутність класно-урочних занять, іспитів, плати за навчання, всебічна підтримка учнів членами єврейської громади стимулювали інтерес до навчання у бет-мідрашу» [16].

Історичні події кінця XIX – початку XX ст., посилення політики русифікації (як в імперський, так і в радянський періоди) призвели до утисків національної освіти, наслідком чого стало закриття національних шкіл, збільшення кількості російських закладів освіти в регіоні та поява напівлегальних форм «таємних шкіл» (польська спільнота) і «будинків навчання» («бет-мідрашів» – єврейська спільнота) як засобів збереження (через національну освіту) національної самоідентифікації спільнот

Житомирщини. Однак, як зауважують В. Доценко та М. Жолоб, переведення старих шкіл на «мову імперії» та відкриття нових шкіл із російською мовою викладання, «не дивлячись на спротив євреїв-традиціоналістів, спричинили появу в 1850-х – 1860-х рр. першого покоління російсько-єврейської інтелігенції. Школи і створені в межах реформи рабинські семінарії відкривали євреям дорогу в гімназії, вищі навчальні заклади імперії. Вони поступово втрачали свою національну ідентичність» [56, с. 56].

Як наголошується у інтернет-виданні «Житомирщина історична», «жахливі події антисемітських погромів», Голокост і втрата єврейської громади у 1940-ві рр., до цього – дискримінація освітньої традиції євреїв, призвели до того, що «сьогодні чисельність єврейського населення на Житомирщині невпинно скорочується» [144]. Разом із носіями зникла й унікальна клезмерська музична традиція, проте вона збереглася у спогадах. Наприклад, дослідники згадують «найкращу клезмерську капелу в Бердичеві», що гастролювала по усій Волині, зокрема й «на весільних бенкетах», «на запрошення російських і польських поміщиків», та її керівника Авраама-Мойше Холоденка, який «склав багато клезмерських мелодій як для прослуховування, так і для танців» [144]. Яскравим прикладом міжетнічної взаємодії є той факт, що, як стверджується у дослідженні, «клезмерський гурт Холоденка виконував і фантазію для скрипки під назвою «Чумак», в якості головної теми було взято українську народну пісню. Взагалі, в клезмерський репертуар входило багато українських народних пісень, які частіше оброблялися для скрипки. Великою популярністю користувались варіації для скрипки на українську народну пісню «Їхав козак за Дунай»» [144].

Підсумовуючи огляд міжетнічної взаємодії єврейської спільноти з іншими національними спільнотами Житомирського Полісся у XIX – XX ст., В. Доценко та М. Жолоб зауважують, що дискримінаційна політика

російської імперії змусила єврейське населення зосереджуватися переважно у волинських містечках, що призвело до перенаселення та гострої конкуренції у сфері праці й ремесел. Водночас така ситуація сприяла збереженню єврейськими громадами своїх релігійних традицій, мови та культурної самобутності. Паралельно українське населення як православний слов'янський етнос зазнавало активної асиміляційної політики з боку імперської влади. Російський уряд обмежував використання української мови в освітній сфері та публічному житті. У сільському середовищі Волині у ХІХ – ХХ ст. між українцями та євреями поступово формувалися взаємовпливи у культурі та побуті: «між євреями та українцями відбувалося поступове взаємопроникнення культур, яке супроводжувалось появою нових слів, виразів, стереотипних моделей розуміння поведінки своїх сусідів» [56, с. 51]. Однак, як відзначають дослідники, значний вплив на українське селянство мало православне російське духовенство, яке поширювало антисемітські настрої. Соціально-економічні взаємини між українцями та євреями нерідко супроводжувалися конкуренцією та взаємною недовірою, адже «часто на сприйняття євреями і українцями один одного впливали побутові конфліктні ситуації, зокрема під час торгових операцій на місцевих ярмарках» [56, с. 51].

У ХІХ ст. активно розвивається *польська спільнота* півдня Житомирського Полісся. Збільшується польська присутність – землевласницька й селянська: за ствердженням Ю. Поліщука, «важливими критеріями визначення кількості поляків» загалом на Правобережній Україні і зокрема у досліджуваному нами регіоні, «можуть бути римо-католицьке віросповідання і... приналежність до шляхетського стану», адже «більшість польського населення краю належала до шляхетського стану» різного майнового статусу [119, с. 120, 127]. Збільшення польської присутності призводить до поширення латинської обрядовості у регіоні, зокрема активного побутування традиційних римо-католицьких колядок і духовних

пісень, які виконують у зимовий період окремі польські або мішані польсько-українські сільські колядницькі гурти.

Взаємодія проявлялась у спільних з українцями обрядах, релігійному співіснуванні, ремісничій співпраці, взаємодії та ін. Зокрема під час експедиції у польське село Лісова Слобідка 30 липня 2023 р. від місцевих мешканців (усі інформанти були уродженцями названого села) було зафіксовано як польські пісні (календарно-обрядові та ліричні, зокрема «Trawka murawka żółty kwiat» (лірична), «Szła dziewczeczka do laseczka» (лірична), «A wczora z wieczora» (колядка), «Wśród nocnej ciszy» (колядка)), так і українські колядки – зокрема «Добрий вечір, тобі, пане господарю» та ін. ([186], Додаток Б, Рис. Б.1–Б.7).

Представники польського етносу здавна мешкають на Житомирському Поліссі: за свідченням дослідників, перші польські села тут з'явилися у другій половині XVI ст. [35] Перепис населення 1925 року вказує про понад 100 тисяч поляків на території, що належить сучасній Житомирській області. Станом на початок XXI ст. поляки є однією з найчисельніших національних спільнот Житомирщини – близько 50 тисяч осіб, що становить 3,5% населення області [35].

Право на освіту завжди відігравало значну роль у розвитку та самовизначенні національних спільнот Житомирщини. Поява перших гімназій у місті у першій половині XIX століття актуалізувала аспект збереження власної ідентичності через національну освіту. Перша житомирська гімназія є однією із найстаріших на території Правобережної України, її заснування припадає на 1830-ті рр. Значну роль у відкритті Першої житомирської гімназії відіграв польський освітянин та історик Тадеуш Чацький. Він також ініціював заснування середніх навчальних закладів у Києві та Вінниці – так освітні центри з'явилися одразу в трьох губерніях: Волинській (Житомир), Подільській (Вінниця) і Київській.

Спершу гімназія була розташована на Малій Бердичівській вулиці, у дерев'яному будинку, який належав шляхтичу Вацлаву Ганському, після його смерті – його вдові Евеліні Ганській, яка була музою французького письменника Оноре де Бальзака [183]. Спочатку діти (хлопці, адже гімназія була чоловічою) навчалися 6 років, потім – 7, зрештою – 8 (1-й клас був підготовчим). Згодом гімназія отримала нову будівлю, яка мала 2 поверхи та була збудована з каменю. Історичні документи засвідчують, що у середині 1860-х рр. в гімназії працювало «17 класів з більш ніж 800 хлопцями. В класах було по 45–55 учнів» [183]. Через збільшення кількості учнів, у 1860-ті рр. гімназія переїхала у новобудову на Великій Бердичівській. Там вже, окрім навчальних приміщень, був зал відпочинку для гімназистів та аудиторія для урочистих подій. Згодом було споруджено кам'яне приміщення для канцелярії гімназії та житла директора закладу, а також для бібліотеки. «Етнічний склад учнів гімназії відбивав своєрідність регіону: 40 відсотків поляків, 10 – євреїв, решта – українці та подекуди росіяни» [183].

Як засвідчують дослідники, значного розвитку гімназія здобула за часів керування закладом польського письменника і громадського діяча Юзефа Ігнація Крашевського (з 1853 р.). Крашевський був ініціатором проведення у гімназії різноманітних культурно-мистецьких і просвітницьких заходів, «кошти від продажу квитків на організовані ним концерти передавалися на підтримку малозабезпечених гімназистів» [183]. Також він пожертвував гімназії власну бібліотеку, чим значно збільшив бібліотечний фонд навчального закладу.

На початку 1870-х рр. заклад зазнав реформ і отримав статус класичної гімназії, саме в цей період збільшується тривалість навчання ще на рік, тобто, загалом вісім років. Гімназисти почали поглиблено вивчати латинську та грецьку мови. Надання нового статусу гімназії розширило права випускників щодо вступу до вищих навчальних закладів.

У 1918 р., в часи Першої світової війни, гімназія припинила своє існування. Пізніше в місті з'явився Волинський педагогічний інститут, який фактично було засновано на матеріально-технічній базі гімназії, сьогодні її приміщення є головним корпусом Житомирського державного університету [183]. Отже, поява перших гімназій у середині XIX ст. відіграла значну роль у житті національних спільнот Житомира і загалом регіону. Національні громади, утримуючи власним коштом навчальні заклади, піклувалися про збереження етнічної самосвідомості дітей, зміцнюючи таким чином свою присутність у соціокультурній ситуації в регіоні.

Польську громаду, яка здавна була однією із ключових етноконфесійних спільнот Правобережної України, зокрема Житомирщини, також не оминула радянська політика репресій. У 1920-ті роки стають помітними перші обмеження: відбувається ліквідація польських шкіл, католицьких парафій, закриття і «перепрофілювання» костелів (у приміщеннях католицьких храмів розміщують склади, зерносховища, навіть військкомат, спортивну школу, ляльковий театр; у кращому випадку – художні та музичні школи). (Матеріали експедицій у м. Житомир та м. Бердичів 15 березня та 16 квітня 2026 р. [186], Додаток В, Рис. В.5, В.15а, В.18, В.24, В.25).

Знищуються національні бібліотеки, здійснюються утиски щодо землевласників; створюються «показові» польські колгоспи із метою контролю та русифікації; заборонено пісні польською мовою, розпущено хори. Апогей репресій припадає на 1930-ті роки. Репресії проти поляків у цей період мають системний і масовий характер. Офіційно це оформлено як «Польська операція НКВС» – одна з найбільших етноспрямованих чисток доби Великого терору, її жертвами стали понад 100 тисяч поляків по всьому СРСР, із них – значна кількість на Житомирщині.

У Житомирській області діяли польові «трійки», що засуджували людей за формальними звинуваченнями: «шпигунство на користь Польщі», «належність до польських організацій», «клерикалізм». Цілі села втрачали чоловіків – носіїв культури: учителів, ксьондзів, музикантів, ремісників. Показовим прикладом репресивної політики радянської влади щодо поляків Житомирщини є історія Єжака Станіслава Леонтійовича, мешканця польського села Лісова Слобідка, розстріляного 1937 року як «соціально небезпечний елемент» за те, що він, за свідченням односельців, запевняв усіх, що увесь врожай пшениці забере влада, а колгоспи створені для того, щоби знищити селян. (Дані з фотоархіву Є. Лозінського [187], дивись Додаток Д, Рис. Д.1–Д.3).

Наслідком репресій стало те, що поляки почали приховувати свою мову, переходити на російську (рідше – українську). У 1940-ві роки відбувається нова хвиля депортацій: до Сибіру після приєднання Західної України до СРСР, а у 1944–1946 рр. відбувається «репатріація» частини польських родин до Польщі – часто під примусом або через страх переслідувань. Відтак, поляки перестали бути «видимими» як окрема національна громада у міжетнічному середовищі Житомирщини не через інтеграцію, а через насильницьке витіснення з культурної екосистеми. Репресії проти поляків Житомирщини перервали цілісну картину міжетнічної співтворчості в регіоні, що призвело до втрати значної частини культурного коду Житомирського Полісся.

Сьогодні інтереси українських поляків щодо задоволення культурних потреб та самоідентифікації представляють національно-культурні товариства Житомирщини: в області діють 23 польські національні об'єднання (товариства), які з 1989 року об'єднані у Житомирське обласне відділення Співки поляків України (ЖОСПУ) [59]. Першим головою Товариства було обрано поета, громадського діяча, журналіста,

літературознавця і мистецтвознавця Валентина Грабовського. Саме у цей – перший період діяльності Товариства (а потім – Спілки) почала відроджуватися польська освіта: у загальноосвітній школі № 36 м. Житомира запровадили вивчення польської мови, згодом такі заняття з'явилися у ЗОШ № 17, відкрилися суботньо-недільні школи при Житомирській обласній бібліотеці та при костелах, не лише у обласному центрі, але й в інших містах і селах області. Практикувався також активний відпочинок житомирських дітей у Польщі.

Варто згадати про «Dom Polski» у Житомирі [205], який було офіційно відкрито 1999 року за підтримки Сенату Республіки Польща через Асоціацію «Wspólnota Polska» (Додаток В, Рис. В.6). «Dom Polski» став центром різноманітного етнокультурного життя в регіоні та базою для багатьох мистецьких колективів: це вокальний ансамбль «Поліські соколи» [85; 116], хореографічний ансамбль «Короліски», дитячий вокальний ансамбль «Дзвонечки», Житомирський польський театр імені Юзефа Крашевського [61] та ін. З обласного центру відродження полонійської культури поширилося на весь регіон: у Мар'янівці було створено дитячо-юнацький хореографічний колектив «Шкело», у Суслах – жіночий вокальний колектив польської пісні «Білі голубки», у Кам'яному Броді – польський вокальний ансамбль «Мрія», в Любарі – ансамбль «Ярославка», у Володарську-Волинському – дитячий ансамбль польської пісні «Кольорові пташки» [217].

Поруч із В. Грабовським створенню Спілки і плідній роботі на ниві польської культури активно допомагали: у Житомирі – Ельвіра Гілевич, Ірена Світельська, Ядвіга Поліщук, Павел Антонєвський (заслужений діяч польської культури, перший керівник вокального ансамблю «Поліські соколи»), Ян Бочковський, Владислав Бялецький; у Суслах – Антоніна Щирська, у Новограді-Волинському – Ядвіга Якубовська, у Коростені –

Ванда Лясковська та багато інших. За часів діяльності В. Грабовського постав фестиваль польської культури «Веселка Полісся», який викликав живий інтерес у регіоні, традиційно відбувається у Житомирській обласній філармонії і налічує вже понад 30-річну історію існування.

Протягом понад 30 років існування Житомирська обласна Спілка поляків України [59] плідно співпрацює з католицькою церквою, яка багато століть є опорою польської спільноти на Житомирщині. У багатьох місцевостях перші приміщення польських організацій та відділів Спілки містились у костелах. Костели спільно із членами ЖОСПУ організовували відзначення польських національних свят. При католицьких парафіях було впроваджено навчання польської мови та культури, береглися традиції, організовувалися спільні поїздки до Польщі, прощі, виїзди дітей у літні табори, вокально-хорові конкурси та інші заходи.

Ще одним видом культурно-мистецької діяльності Спілки поляків Житомирщини є робота з повернення католицьких святинь, зокрема щодо надання статусу пам'ятки історії та культури Польському цвинтарю в Житомирі (Додаток В, Рис. В.11а–В.13л). Саме В. Грабовський винайшов документи, що підтверджували факт поховання на цвинтарі батька Ігнація Яна Падеревського (видатного польського політика, громадського діяча, піаніста й композитора) і його дружини, що допомогло врятувати історичну пам'ятку польської культури від знищення за радянської влади у 1970-ті рр. В. Грабовський також відшукав у домі сестри композитора замуроване піаніно та невідомі до цього часу ноти (шість зошитів), які належали піаністові. Значний внесок, який зробив голова ЖОСПУ в поширення знань про відомих особистостей, пов'язаних із польською культурою та з Житомирщиною, а також у справу збереження культурної спадщини, є безперечним.

Щороку в останню суботу жовтня перед святом Всіх Святих щороку відбувається прибирання території Польського цвинтаря, традиція ця була закладена Житомирською обласною Спілкою поляків України у 1988 році, власне В. Грабовським, Ф. Бржезицьким і єпископом Я. Пурвінським. «Польське кладовище – це один з найбільших культурних спадків Європи. Обов’язок для нас, поляків, дбати про могили наших пращурів, щоб пам’ять про них не загинула», – так в одному із оголошень ЖОСПУ йдеться про названу акцію [36].

Протягом багатьох років діяльності ЖОСПУ здобула визнання й популярність як у суспільстві, так і в органів місцевого самоврядування; багато членів Спілки були відзначені державними нагородами, відзнаками та дипломами як із боку Польщі, так і України. У 2006 р. ЖОСПУ отримала новий юридичний статус, який відповідає нормам реєстрації громадських організацій, головою організації була обрана Вікторія Ляковська-Щур. Згідно з новим статутом, метою Спілки є захист прав польської національної меншини в Україні, праця задля духовного та культурного розвитку польської спільноти, поширення польської літератури і культури в Житомирській області, формування свідомості, яка сприяє вихованню любові та пошани місцевих поляків до своєї історичної Вітчизни та країни, в якій вони проживають [217]. А це, зі свого боку, формує загальноєвропейську ментальність.

ЖОСПУ зробила значний внесок для налагодження співпраці між Сілезьким воєводством і Житомирською областю та між українськими і польськими містами: Житомир і Плоцьком (Мазовецьке воєводство), Коростенем і Красніком, Житомир і Битомом, Олевськом і Тошком.

В. Грабовський і його однодумці розуміли роль, яку відіграють у відродженні польської культури на Житомирщині, преса, радіо і телебачення. Цей напрямок діяльності ЖОСПУ також активно розвивався: у

Житомирі почали виходити періодичні видання польською мовою (зокрема, газета «Замкова гора»), на Житомирському телебаченні з'явилася єдина на той час по всій Україні телепрограма польською мовою «Слово польське» (авторки Ельвіра Гілевич, Ольга Колесова). Спілка поляків Житомирщини сьогодні має власні засоби масової інформації. У травні 2009 р. на ТРК «Союз-ТВ» з'явилася телевізійна програма «Поляки Житомирщини» (автор Ольга Колесова). З нагоди конкурсу маршалка Сенату Республіки Польща Б. Борусевича під назвою «Двадцятиріччя польської демократії – моє життя змінилося, бо Польща здобула свободу», спрямованого до польських та полонійних журналістів, а також із нагоди ювілею Спілки було знято фільм, що розповідає про діяльність ЖОСПУ та польські поліські села [207]. За сприяння директора ТРК «Союз-ТВ» О. Бабкіна була створена культурно-освітня програма «Вивчаємо польську», ведучою якої є Вікторія Ваховська.

Із 2010 року завдяки зусиллям Спілки поляків випускається кварталник «Веселка Житомирщини». Завданням журналу є подання інформації про життя і проблеми поляків Житомирщини, про те, що турбує місцеву спільноту. Вагоме місце посідають також наукові та науково-популярні статті з польської історії та культури Волині. Завдяки ЖОСПУ та за сприяння Генерального консула РП у Луцьку були випущені збірник віршів В. Грабовського під назвою «Розмова з каменем» і книга, присвячена пам'яті поета, «У серці вдячність я проніс моєму роду і народу...». Опубліковані були нотні видання з записами на компакт-дисках «Музична скарбниця Волині» у супроводі наукових коментарів Ельвіри Гілевич, Ірени Копоть, Володимира Єршова. Профінансували проєкти Сенат РП та Фондація «Допомога полякам на Сході».

На Житомирському радіо виходить радіопрограма «Єдність» польською мовою, яку веде Мирослава Староверова. Вона передається на хвилях державної радіостанції і охоплює своїм ефіром слухачів із

найвіддаленіших куточків області. Окрім цього організація «Польське радіо Бердичів» із 2010 року випускає щотижневу польськомовну передачу «Польща ближче», яка сприяє відродженню польського життя в регіоні. Радіохвиля користується популярністю серед молоді та осіб старшого покоління. Головним редактором передачі та одночасно головою «Польського радіо Бердичів» є Юрій Сокальський, лауреат багатьох конкурсів, зокрема, організованого Сенатом Республіки Польща конкурсу журналістів, присвяченого 20-річчю польської демократії.

ЖОСПУ представлена в мережі інтернет, має власний портал [59; 218]. Серед медіа ЖОСПУ ця сторінка має перевагу з огляду на сферу охоплення та доступність інформації. Спілка співпрацює з друкованими виданнями, такими, як: «Дзєннік Кійовські», «Криниця», «Кур'єр Галіційський», «Слово польське» та «Мозаїка Бердичівська».

Однією із пріоритетних культурно-мистецьких практик ЖОСПУ є освітня діяльність. Спілка поляків започаткувала вивчення польської мови у школах, при костелах, на курсах в Житомирі та області. ЖОСПУ організувала перші олімпіади з польської мови, конкурси декламаторів, проводила перші вступні екзамени на навчання в Польщі; заснувала перший рівень вивчення польської мови в дитячому садку № 49 «Дивосвіт». Завдяки зусиллям Спілки, вивчення польської мови проводиться в житомирських гуманітарних гімназіях № 1, 23 та в школах № 17, 21, 27, 28 і 36, в яких цей предмет є обов'язковим із першого по дванадцятий класи. Окрім цього, із 2006 року в Житомирі успішно працює польська суботньо-недільна школа, яка користується великою популярністю.

ЖОСПУ плідно співпрацює з Житомирським науково-краєзнавчим товариством дослідників Волині «Велика Волинь». Члени Спілки приєднуються до наукових симпозіумів, публікують книги, проводять громадську та освітню діяльність у Польщі та в Україні; брали участь у

численних конференціях, присвячених життю і творчості Ігнація Яна Падеревського, Юзефа Ігнація Крашевського в Польщі та інших країнах; були учасниками симпозіуму, присвяченого 150-й річниці з дня народження Юзефа Конрада-Коженьовського та підготували в Бердичеві літературно-музичний вечір пам'яті письменника; організували наукову конференцію «Вклад Житомирської обласної Спілки поляків України у відродження полонійного руху на Житомирщині в 1989–2009 рр.».

У 2010 р. Спілкою була підготовлена виставка «Ігнацій Ян Падеревський і Житомирська земля», яку представили спочатку в Житомирі, а згодом у Польщі. У 2011 р. була відкрита пам'ятна дошка на фасаді музичної школи № 5 Ігнацію Яну Падеревському – видатному поляку, композитору, державному діячу. ЖОСПУ організувала у 2012 р. Міжнародну науково-практичну конференцію «Універсум Юзефа Ігнація Крашевського», а у 2013 р. провели круглий стіл і дискусію «Вітольд Лютославський і сучасна музика».

Щодо культурно-мистецьких практик у галузі туризму, культури і спорту, відзначимо, що кожного року Спілка організовує виїзди на відпочинок культурного спрямування та спортивні змагання для дітей і молоді в Польщу. Під час таких поїздок молоді українські поляки мають змогу розвивати свої мовні навички, а також знайомитись із місцями, що пов'язані з історією та культурою етнічної Батьківщини. Партнерами у здійсненні міжнародних проєктів ЖОСПУ є: Фундація «Допомога полякам на Сході», Регіональне польсько-німецьке товариство в Зеленій Гурі (Польща), Польсько-німецьке товариство в Коттбусі (Німеччина), Товариство Парафіада, Товариство «Вспульнота польська» в Ломжі, Седльцях і Кракові, Фундація ім. Стефана Баторого та Фундація імені Роберта Буша, Фундація Вольность і Демократія, Економічний університет у Кракові, Любельська політехніка та Сілезький університет у Катовицях.

Встановлення тісних контактів із міжнародними організаціями значно розширює горизонти мислення і діяльності у сфері розповсюдження культури й освіти та визначення національної ідентичності. Завдяки активній участі в реалізації польсько-німецько-українських проєктів, таких як «Разом в Європі», «Зрозуміти історію – врятувати історію!» чи «Молодь в дії», діти і молодь з України здобували різносторонні знання та вміння.

Одним із головних завдань ЖОСПУ є ініціювання та підтримка культурних проєктів. Дні польської культури на Житомирщині були започатковані в Житомирі з 2008 р. Гостями фестивалю з того часу (до 2022 р.) були вокальні й танцювальні колективи з Польщі: ансамбль пісні і танцю «Шльонськ», ансамбль «Вісла» з Плоцька, студентський ансамбль Сілезького університету «Катовиці», Жіночий салонний оркестр із Катовиць і дитячий вокальний ансамбль з міста Седльце. Дні польської культури супроводжували численні заходи: наукові конференції, концерти класичної музики, симпозіуми та круглі столи за участю місцевих та обласних представників влади.

Серед культурних заходів, які організовує ЖОСПУ, яскраво вирізняється вже згаданий вище Міжнародний фестиваль польської культури «Веселка Полісся». Початок історії Фестивалю сягає 1992 р., коли в житомирській загальноосвітній школі № 36 ім. Я. Домбровського на першому обласному огляді польської культури виступили щойно створені польські художні колективи: представили польський фольклор, що зберігся в пам'яті поколінь, а також твори композитора Ігнація Яна Падеревського та письменника Юзефа Ігнація Крашевського. З роками фестиваль сформував власні традиції, здобув міжнародне визнання і статус. Його незмінною метою залишається відродження, розвиток і зміцнення польської національної культури.

В Коростені із 2006 р. на свято Різдва Христового відбувається фестиваль «Польська колядка на Житомирщині». Він є відбірним етапом перед Міжнародним фестивалем колядок і пасторалі в Бендзині (Польща). Місцеве визнання здобув фестиваль дитячої творчості «Бо світ – це ми» у Володарську-Волинському. Фестиваль польської культури «Сонячні мелодії» відбувається в Олевську. Започатковано Дні польської культури в Новограді-Волинському. З 2009 року ЖОСПУ бере участь в організації Міжнародного фестивалю «Житомирська музична весна». Члени ЖОСПУ прагнуть створити спільне культурне середовище, яке б сприяло духовному зростанню житомирських поляків: їхньої самосвідомості, суспільної активності, толерантності, щоб вони й надалі оберігали та збагачували багатонаціональну культуру Житомирщини.

Відтак, протягом понад 30 років діяльності Житомирська обласна Спілка поляків України створила національне культурне середовище, в якому провідне місце посідають мова, художня культура, різнобічні зв'язки як з українською культурою, так і з культурами Польщі та інших європейських народів. Житомирщина є областю, де історично компактно проживає найбільше українських поляків, ніж у будь-якому історико-етнографічному регіоні України. У Житомирській області існує багато польських закладів – громадських об'єднань, засобів масової інформації, аматорських колективів, суботньо-недільних шкіл, які вже багато років працюють на розвиток польського культурного простору Житомирщини.

Вагому роль у цьому процесі відіграє діяльність «Dom Polski» [205]. Ініціатором його створення стала Спілка поляків Житомирської області, яка у 1997 році звернулася з такою ініціативою до Сенату Республіки Польща через Асоціацію «Wspólnota Polska». У реалізації ідеї безпосередню участь взяли Федерація польських організацій України і Британська польська громада.

Офіційне відкриття «Dom Polski» відбулося 27 липня 1999 року. На цій події були присутні посол Республіки Польща в Україні Єжи Бар, президент «Wspólnota Polska» Анджей Стельмаховський, голова комітету парламенту Польщі зі зв'язків із польською діаспорою і закордонними поляками Річард Чарнецький, представники Міністерства закордонних справ Польщі, комітету Сенату Польщі з питань еміграції і поляків за кордоном та ін. Присутніми були й гості з Англії, зокрема: президент Європейської спілки польських общин п. Зигмунд Шкопак і президент Комітету допомоги полякам Анджей Полняшек. Господаркою урочистостей була п. Емілія Хмелова – президентка Федерації польських організацій України.

Першим директором «Dom Polski» був Казімеж Ратушинський – президент католицького спортивного клубу «Полонія». У 2000–2001 роках обов'язки керівника «Dom Polski» виконувала президентка Асоціації польських вчителів Житомирської області Мирослава Староверова. З 2001-го і протягом наступних десяти років директором «Dom Polski» був Єжи Багінський. У грудні 2011 року Асоціація «Wspólnota Polska» призначила директоркою Ірену Першко, яка й до сьогодні акумулює усі аспекти полікультурної комунікації «Dom Polski» у Житомирі.

З моменту свого створення «Dom Polski» здійснював різноманітну етнокультурну діяльність. Домінуючими напрямками його роботи були освітянські та просвітницькі: курси польської мови, літні табори, пізнавальні подорожі для дітей, мовні та спортивні олімпіади для школярів, конкурси читців. Протягом багатьох років «Dom Polski» використовувався польськими організаціями та польськими спільнотами Житомира й області для здійснення етнокультурних проєктів: окрім просвітницької діяльності заклад активно бере участь у інформаційному, культурному і громадсько-суспільному житті міста й області, а із 2022 року «Dom Polski» у Житомирі фактично став одним із найбільших в області волонтерських центрів.

Згідно з даними сайту «Dom Polski» у Житомирі [205], за останні кілька років у рамках освітньої програми у Польському домі було організовано багато конкурсів (літературні й читацькі конкурси для дітей і підлітків), дискусії і тематичні зустрічі для різноманітних вікових груп дітей та юнацтва. Вже багато років поспіль «Dom Polski» у Житомирі організовує літні та осінні табори для дітей і підлітків, які вивчають польську мову. Наприклад, продовженням тривалої традиції літніх таборів при «Dom Polski» стала реалізація двох проєктів 2012 року – «Літо з Польським домом» (за підтримки Генерального консула Республіки Польща у Вінниці) та «Осінь з Польським домом» (за підтримки Асоціації «Wspólnota Polska»).

Одним із найважливіших просвітницьких проєктів «Dom Polski» є мовні курси для різноманітних вікових категорій. На курсах польської мови навчаються переважно молоді люди, які у майбутньому планують отримувати вищу освіту у Польщі. Усі, хто відвідує мовні курси, також є активними учасниками усіх заходів, що відбуваються у «Dom Polski».

Влітку 2023 року за підтримки асоціації «Wspólnota Polska» та Інституту розвитку польської мови було реалізовано проєкт «Літо з польською мовою». Перший двотижневий період проєкту був орієнтований на учнів початкової та середньої школи: в рамках програми заходів відбувалися заняття з польської мови, на яких діти практикували граматику, читали польські книги і вчили вірші. Навчання поєднувалося із розвагами на відкритому повітрі, вікторинами й конкурсами. Для старшокласників заняття почалися у серпні 2023 року, окрім опанування польської мови, молодь вивчала історію Польщі, її культуру і традиції. В рамках проєкту було організовано оглядову подорож до міста Кам'янця-Подільського, який також є частиною польської історії в Україні. Фіналом проєкту «Літо з польською мовою» 2023 року став конкурс читців: і молодші, і старші учасники проєкту виконували свої улюблені вірші.

В рамках суспільно-просвітницької діяльності «Dom Polski» у Житомирі налагодив активне співробітництво з польськими організаціями у Житомирі, Житомирській області, Києві, Вінниці, Львові; з університетами України і Польщі. Наприклад, у реалізації освітянських проєктів партнером Польського дому є Житомирський державний університет імені І. Франка; ряд культурно-мистецьких та інформаційно-суспільних проєктів було реалізовано спільно з Житомирською філією Київського інституту бізнесу й технологій. Періодично на базі «Dom Polski» проводяться зустрічі з представниками університетів Польщі з презентаціями різноманітних освітніх пропозицій. Польський дім у Житомирі тісно співпрацює з Генеральним консульством Республіки Польща у Вінниці, зокрема, відбуваються щомісячні Консульські зустрічі, щоквартальні виплати грошової допомоги ветеранам Війська Польського Житомирської області.

«Dom Polski» у Житомирі організовує для учнів молодшої і середньої школи суботні творчі секції й гуртки, цей освітній проєкт успішно реалізується польською громадою Житомира й області із 2012 року. В рамках роботи дитячих гуртків відбуваються заняття польською мовою, вокалом, різними видами мистецтва (хореографія, живопис, театр і т. ін.). Окрім занять у суботніх гуртках, діти беруть участь у різноманітних конкурсах, тренінгах, подорожах і заходах, що ініціює «Dom Polski».

Важливим напрямом діяльності Польського дому є культурно-мистецькі проєкти, зокрема щорічні «Ярмарки польської пісні і танцю», на яких житомиряни знайомляться із творчими доробками молодіжних полонійних колективів та окремих молодих виконавців. У рамках культурної діяльності «Dom Polski» у Житомирі підтримував творчість поетеси, перекладачки і громадської діячки Ярослави Павлюк, до її 80-річчя у червні 2012 року у районній бібліотеці було організовано творчий вечір «Свіча пам'яті». Того ж року «Dom Polski» вперше організував Дні польської

культури за участю місцевих польських колективів і спеціального гостя з Польщі – вокального гурту «Bracia Steczkowscy».

Щонеділі у «Dom Polski» відбуваються репетиції та концерти вокального ансамблю «Поліські соколи», який вже понад 20 років працює при установі; за цей час «ансамбль став помітним явищем у житті польської ... національної громади Житомирщини, України, відомий також у Польщі. Життя показало, що колектив такого типу є затребуваним» [116].

«Dom Polski» є базою ще для кількох цікавих мистецьких колективів, зокрема, це: народний ансамбль польського танцю, заслужений колектив польської культури «Короліски» і Житомирський польський театр імені Юзефа Крашевського, метою якого, за ствердженням директорки театру Іоланти Платек, є втілення у життя спільної мрії – «поєднання в театрі багато національностей і культур» [217]. Вже було поставлено кілька вистав, здійснених разом із єврейською громадою Житомира, та кілька україно-польських театральних проєктів, що побачили світ на сцені «Dom Polski».

Отже, окрім просвітницької, освітянської, громадсько-організаційної діяльності і різноманітних культурно-мистецьких практик, «Dom Polski» у Житомирі сьогодні – в умовах війни – є великим волонтерським центром і одним зі шляхів прямої комунікації України із закордонними партнерами, що надає ще більшої ваги цьому осередку міжкультурної комунікації в поліетнічному просторі Житомирщини.

Окреслимо також роль *старообрядницької громади* Житомирщини, зокрема обрядової звичаєвості та фольклору росіян-старообрядців у процесі формування екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся у XIX–XX ст.

В сучасній музичній культурології та фольклористиці вагомого значення набуває розгляд артефактів традиційної культури, що втілюються в певному конкретному продукті, дії, певній культурній формі (матеріальній

чи нематеріальній). Окрім цього, артефакт можна розглядати й у комунікаційному аспекті (як спосіб збереження, трансляції та репродукції інформаційного поля того чи іншого явища традиційної культури). Вивчення та систематизація артефактів традиційної культури етносів, які населяють Україну, дає можливість досягнути багатоманітності екокультури історико-етнографічних регіонів України та стає основою для подальших культурологічно-фольклористичних узагальнень.

У цьому аспекті міжетнічної комунікації проаналізуємо традиційну поховальну обрядовість росіян-старообрядців Житомирщини, в якій зберігається складний комплекс давніх уявлень селян морального, психологічного та релігійно-магічного характеру, що до сьогодні побутує у с. Пилипівка; проаналізуємо традиційні вірування та музичні жанри окресленого періоду родинної обрядовості; визначимо стан збереження традиції.

Поховально-поминальний обряд росіян-старообрядців Житомирщини є складовою родинної обрядовості загалом, до якої традиційно відносять цикли обрядодій родильно-хрестильного періоду, весільний обряд і власне комплекс поховальної обрядовості, що включає в себе час підготовки до похорону, власне традиційне поховання, а також поминальні обрядодії, яким, за загальноукраїнською традицією, є притаманною певна тяглість у часі (власне у день поховання, на 9-й та 40-й дні, за рік після поховання, а також під час календарних свят, пов'язаних із вшануванням духів померлих – Різдво, Великдень, Трійця та ін.).

Вагоме місце у поховальній традиції старообрядців посідають підготовка до похорон, а також різні повір'я та обрядодії, пов'язані саме із настанням смерті. Про наближення смерті (*«ни покойніка»*) – тут і далі пряма мова від інформантів подається зі збереженням місцевого діалекту; з авторських експедиційних записів [186] та фото- й фоноархіву

І. Сінельнікова [188]) визначали по поведінці та звуковидобуванню деяких тварин, птахів, комах. Наприклад, передвісником смерті в хаті вважається, якщо собака виє, опустивши голову вниз, чи риє біля порогу яму; якщо у дворі постійно риє землю кріт; якщо курка раптово «заспіває» півнем або в будинок заповзе жаба. Окрім цього також вважається поганою прикметою удаваний стукіт або гуркіт на горищі, якщо предмети в хаті починають падати або розбиватися (дуже поганою прикметою вважалося, якщо в хаті сама собою падала ікона; з архіву І. Сінельнікова [188])

Провісниками смерті для старообрядців були нічні птахи, а саме сич, пугач та сова. Старі люди казали, що, якщо пугач сідає біля хати (або на комин) і кричить, то таким чином він віщує чийсь смерть; коли синичка постійно стукає у вікно або людині чується стукіт, також вважалося прикметою «на смерть». Окрім птахів, люди могли прогнозувати смерть за сновидіннями, наприклад, якщо наснитися, що випав «кривавий» зуб, упала слета або завалилася стіна, якщо вогонь догорає у печі; коли сниться, що тебе кличуть із двору, у якому нікого немає, або, що померлі «клічут живова» до себе, «на спакой» (з архіву І. Сінельнікова [188]).

Коли людина відчувала скорий відхід і була ще в змозі просити прощення у навколишніх, то вона насамперед зверталася до Бога: *«Прасті міне, Госпиді, маі гряхі вольнія и нявольнія»*, – а потім вибачалася перед рідними і близькими. Коли ж вона не могла попроситися самотійно, то за неї до присутніх звертався хтось із близьких. Багато ознак вказувало на те, що підступила смерть, однією із них вважалася ситуація, коли людина вже була в маренні і кликала померлих батьків. Коли ж душа вже відійшла у інший світ, то хтось із рідних (зазвичай хтось із жінок) виходив на вулицю і починав надривно і дуже голосно голосити (з архіву І. Сінельнікова [188]).

У Пилипах (місцева назва села Пилипівка) до сьогодні існує унікальний комплекс поховально-поминальних обрядів, якими, за

переконаваннями місцевих жителів, не можна нехтувати, організовуючи чин похорону мерця. Покійника ніколи не омивали та не вбирали близькі люди (родичі), адже тоді «не зустрінуться на тому світі», – це роблять сусіди або знайомі. Знятий одяг із мерця та постіль із ліжка, де він помер, завжди спалюють, а попіл викидається туди, куди також виливається вода після омивання – «туди, де люди не ходять».

Покійника вбирають у *«смірятное»*: незаміжніх, за традицією, одягали у весільний одяг; одружених жінок – у довгий сарафан або спідницю і кофтину темного кольору, а чоловіків – у сорочку та штани, підперезані поясом, та легке і зручне взуття («доведеться на тому світі багато ходити»). Усім покривали голову «довгим саваном». Усім покійникам на ліву руку надягали *«лесінку»* (чотки), а в праву руку вкладали хустинку, руки складали на грудях. Померлих клали на лаві під вікнами, головою до образів, ногами до дверей, накривали по груди лляним або полотняним покривалом. На вікно чи на стіл ставили воду «для душі» (з архіву І. Сінельнікова [188]; Додаток Г, Рис. Г.20).

Труна робилася із клену або сосни, вона була встелена травою та зіллям. Під голову мерця клали подушку із трави або з березового сухого листя. На очі померлому клалися монети, а підборіддя міцно підв'язували (так, як на фото з поховання Г. Й. Синельнікова, 2002 р.; руки у мерця складені на грудях, права рука – у старообрядницькому двоперсті. Підборіддя підв'язане хустиною. Біля рук – «лесінка», поруч із головою – кепка – «щоби на тому світі був з покритою головою»; Додаток Г, Рис. Г.20). Фіксуючи тіло, перев'язувалися ноги та руки, а потім – під час поховання – ті мотузки викидали в могилу.

Перед виносом труни із хати присутні прощалися із померлим: тричі перехрестившись, притулялися по-одному до гробу, рідні та близькі цілували лоб та руки на знак того, що «вони йому прощають образи».

Домовину несли чоловіки, а жінки – кришку від труни. Жінкам на руки пов'язували хустки, чоловікам – рушники. Кажуть, що для того, щоб відігнати душу померлого від хати («щоб шкоди живим не робив»), дзеркало у хаті накривали темною тканиною, і били в церкві (у дзвіниці) у дзвони. Таким чином перешкоджали душі відшукати зворотній шлях додому. Виносячи ногами вперед померлого із хати, труною тричі стукали об поріг (так мрець прощався із будинком і пращурами, для того, щоб більше не повертався). Весь поховальний процес супроводжувався церковним співом і голосінням.

Їдучи до цвинтаря, поховальна процесія зупинялася на тих місцях, де бував покійник, для того, щоб він міг проститися з усіма, хто йому є близькими. У Пилипах ховали зазвичай до обіду. На кладовищі «установник» (місцевий житель, що виконував роль «батюшки», адже село належить до т. зв. «безпоповського» старообрядницького «толку») кадилом освячує труну і яму, висипає все, що залишилося в кадилі, також в яму. Після чого забивають цвяхами кришку труни та на рушниках опускають труну в яму. Кладуть покійника головою на захід, ногами на схід, та в ногах ставлять дерев'яний восьмикінцевий хрест.

На поминальному обіді завжди ставилися зайві прибори, адже старообрядці вірили, що померлий бере участь у загальній трапезі, окрім цього, зберігається віра в те, що душа померлого до дев'яти днів перебуває у хаті, а до сорока – біля оселі. Окрім поминальних субот померлих вшановують на Різдво, Великдень, Трійцю та на Дмитрієву неділю. Перед Великоднем могилки завжди упорядковують.

Зупинимось детальніше на традиційному музичному оформленні похоронного обряду і такому жанрі родинно-обрядового фольклору, як голосіння. Голосіння – це народнопоетичні твори, пов'язані зі смертю, похороном та поминальними діями. Похоронні голосіння називали у

Пилипах по-різному: *«прічитать»*, *«плакить»*, *«прігалашивить»*, *«гиласіть»* [165]. Щодо тематики голосінь, звернемо увагу на те, що під час їх виконання завжди звертаються до мерця, як до живого, розповідаючи йому свої жалі, вихваляючи померлу людину, прагнучи її «розбудити» і благаючи повернутися. Особливостями стилю голосінь є лірично-синтаксичні повтори, запитання – звернення.

Будова голосінь є речитативною, має нерівномірну ритмічну структуру та позбавлена сталої форми. Наспіви мають невеликий діапазон, мелодичну лінію фраз та спадну будову, окрім цього ритміка мелодичної фрази складається під впливом словесних акцентів. Голосіння відрізняється речитативністю, декламаційністю, імпровізаційністю, а у самому тексті присутні вигуки, питання, звертання та інші елементи розмовної мови (з фоноархіву І. Сінельнікова [188]).

Голосіння виконувалися впродовж усього поховального процесу. Текст та наспів були імпровізованими. Після оплакування наставало примирення зі смертю покійника. Голосили коротко при «останнім цілуванні», при виносі небіжчика із церкви й у повну силу голосу, нестерпно, надривно, при опусканні труни у могилу. Голосили також в особливі поминальні дні. Впродовж усього поминального обряду та в різні його етапи голосіння мало своє значення. Таким чином люди просили померлого, щоб він не покидав їх, і тужили за ним, називаючи такими ніжними словами як: *«кармілиць»*, *«ясний сокил»*, *«мєсіц ясний»*. Також так вони демонстрували свою любов до померлого. «Професійних» плакальниць у Пилипах не було, родичі самі оплакували небіжчика, тим самим демонструючи своє горе і віддаючи останню шану померлому. Отже, можна сказати, що це своєрідне мистецтво похоронних голосінь, яке мало високі моральні цінності, підбивало підсумки життя померлого та його вшанування, також це навіювало живим думку про необхідність гідного існування на землі.

У комплексі родинної обрядовості росіян-старообрядців с. Пилипівка звернемо увагу також на весільну обрядовість, яка включала в себе магічні юридично-побутові та ритуально-ігрові обряди. Так зване «нове весілля» (із середини ХХ ст.) складалося із трьох головних актів: сватання, заручини і власне весілля. Справляли весілля зимою після Різдва або весною, після Великодня, а найчастіше – восени, після закінчення сільськогосподарських робіт.

Росіяни-старообрядці погано ставились до чужинців, тому шлюб ще до середини ХХ ст. мав бути укладений виключно між своїми одновірцями. Після Другої світової війни ставлення змінилося, шлюб міг відбутися як із православними, так і з католиками (поляками) або іудеями. Наприклад, Григорій Йосипович Синельников – старообрядець (мешкав у старообрядницькій частині с. Пилипівка) одружився у 1950-ті рр. з Марією Олександрівною Громовою – українкою (мешкала в українській частині села; з архіву І. Сінельнікова [188]). Із приводу такого «ізолюваного» відокремленого від інших способу життя росіян-старообрядців додамо також, що під час авторської експедиції в село Пилипівка 14 січня 2017 р. інформанти Каткова Пелагея Сафонтіївна (тітка Поля) та Єгунова Євдокія Єгорівна (баба Дунька) (Додаток Б., Рис. Б.19; Додаток Г, Рис. Г.15, Г.16) розказали такий цікавий факт: що, коли до старообрядця приходив хтось не зі «своїх» і просив стакан з водою, то напиться гостю давали, але потім із того стакану ніхто не пив або навіть просто позбавлялися цього горнятка (з архіву В. Сінельнікова [186]).

Щодо весілля – воно, за традицією та за свідченнями інформантів (тут і далі використані матеріали з архівів В. Сінельнікова [186] та І. Сінельнікова [188]), мало святкуватись кілька днів, починалося все зі сватання. Сватом був хрещений батько, родич або поважна у селі людина. Попереду йшов сват, потім наречений, треті – батьки, а потім хрещені батьки. Сватання

відбувалося ввечері, йшовши до нареченої, всі мовчали (боялись накликати лихо). Зайшовши до хати, мали тричі перехреститися та привітатися із батьками дівчини – нареченої. Свати чекали запрошення до столу, говоривши, використовували сталі фрази; наприклад: *«Нам нада ня жита, ні тианіца, а красня дявица»*, або *«У вас тавар – у нас купец»*, *«У вас тьоличка – в нас бичок»*. Таким чином свати домовлялись із батьками, щоб дівку віддали заміж. Коли батьки давали свою згоду, свати клали на стіл хліб з хусткою, міг бути й рушник, наречена мала пов'язати сватів своїм рушником (так вона давала знати, що погоджується), потім господарі запрошували до столу. Наприкінці вечері домовлялись про весілля (час, день, місце).

Важливим етапом весільного обряду були запросини. Перед весіллям, зазвичай у суботу, наречений відправляв коней за нареченою, яка чекала його вдома. Там же вони просили благословення, мали тричі перехреститись перед іконами, роблячи земні поклони. Після отримання благословення від батьків наречені їхали запрошувати на весілля, возів могло бути від 3 до 7, першими завжди їхали *«нявєста с жиніхом»*. На запросинах з середини ХХ ст. вже могли звучати українські весільні тиради-приспівки: *«Ой що це за село, / Що в ньому весело, / Кружка хати зілля, / Просимо на весілля»* (4 рази). Зайшовши до хати, молоді хрестилися на образи, а потім, привітавшись з усіма, говорили: *«Прасілі тятінька і мамінька, і ми, мілисті просім да нас на хлєб, на соль, ни вясєлля.... І скількі єстя в хаті душ, усіх пріглашали»*.

Напередодні вінчання, батьки нареченого збирали родичів, сусідів та благословляли його; після молодий з друзками їхали за молодою (вози мали бути прикрашені стрічками та паперовими квітами), возів було не менше трьох. У цей час дівчата збирали молоду у неї вдома. Зустрічали молодого з боярами весело, молоду ховали, а замість неї підставляли інших дівчат або

навіть жінок. Вистава продовжувалася, поки наречений не знайде свою наречену. Після закінчення цієї дії молоду садили на стілець із подушкою, напроти сідав молодий. Перед вбиранням молодої спочатку мати кропила її голову свяченою водою. Вбирати молоду не дозволялось розлученим. На голову одягали вінок у вигляді корони (корона була прикрашена білими штучними квітками та зеленим листям), до вінка прикріплювалась біла прозора тканина («гірлянда» або «велин»), окрім вінка голову нареченої прикрашали також дрібним зеленим аспарагусом або зеленим барвінком, чіпляли дві червоних квітки, які були зроблені із паперу, у косу вплітали червону, рожеву або блакитну стрічку. Плаття знизу обшивалось зеленим аспарагусом.

Після закінчення вбирання молодої наречений піднімав її зі стільця, а за подушку, на якій вона сиділа, починалася боротьба: бояри забирали аби вимагали викуп, а дружки для того, щоб посидіти на ній (вважалося, хто перший сяде – той скоро вийде заміж). Цей обряд, зі слів інформантів, був напливовим, запозиченим у українців – мешканців української частини с. Пилипівка (з архіву І. Сінельнікова [188]).

Після цього обряду наречена пришивала молодому білий букет на праву сторону грудей, дружка боярину пришивала з лівого боку на правий і обв'язувала його стрічкою. Сватам в'язали рушники, чіпляли на груди червону квітку. Свахам на голову прикріплювали червоні квіти, одруженим – букетики квітів справа, неодруженим – зліва. До вінця батьки благословляли молодят: батько благословляв перед образами і читав молитву, а матір – на виході, обсипаючи житом, пшеницею, грошима та цукерками.

Йшовши до вінчання, молода з боярами йшла попереду, а молодий із дружками – за нею. Після вінчання молоді трималися за руки, по дорозі їх зустрічали діти та дорослі з хлібом або букетами із квітів та колосків жита, за які вимагали викуп. Свати не обходили це дійство, тому торгувалися;

переймачами здебільшого були діти. Таких переймів, як стверджували інформанти, було багато.

Перед хатою, куди поверталися молодята після вінчання, стояли мати нареченої з іконою в руках та батько із хлібом. Молоді тричі хрестилися, почергово цілували ікону та матір, хліб та батька. Присутні співали: *«Святі, мати, свєчку, святі, мати, свєчку»* (у цьому зразку вже яскраво проявляється поєднання старообрядницької говірки та діалекту українців – мешканців .української частини села Пилипівка). Зайшовши до хати, молоді тричі хрестились на образи, а потім молодий садовив наречену за стіл. Після частування молодий йшов до своєї хати з батьками та боярами, а молода залишалася у хаті своїх батьків. Після святкування в себе вдома молодий отримував благословення від батьків та з усіма (родина, бояри та свати) повертався до нареченої. Мати нареченої виходила на зустріч зятю у виверненому кожусі та пропонувала воду й «вівсо», жених вдавав, що випивав, кидав чашку з водою через голову. Біля хати після довгих розмов та викупів молодий все-таки заходив у хату і сідав біля молодої.

Після вечері молода прощалася з родиною, і в цей час дівчата над нею голосили. Голосили так само, як над померлою, адже важко було прощатися з родиною і йти до нового дому. Придане дівчині давали у цей вечір, і після цього усі учасники весілля йшли до хати молодого. Попереду йшли молоді, а за ними – інші, співали пісень аж до самого дому, при вході молодята отримували благословення від батьків молодого на щасливе сімейне життя. Далі молоду садили на покуті, і жених її «розбирав» – знімав весільний головний убір, а свекруха після цього пов'язувала червону хустку. Наречена мала танцювати із кожним, хто до неї підходив.

У понеділок родина молодої приносила «обід» до молодят, молоду від них ховали, а вони мали її знайти. За столом батьки молодої частували всіх горілкою та варениками, а молодого – горілкою червоного кольору (на

ознаку того, що молода вийшла заміж цнотливою). На ознаку цнотливості дівчина мала ввібратися в червону сукню та хустку. Святкування могло тривати дуже довго, звучали пісні та танці. Танцювався також і білоруський танець «Лявониха», який до 1970-х рр. був досить розповсюдженим у старообрядницькій частині с. Пилипівка.

Фольклорно-етнографічна спадщина старовірів села Пилипівка, що на Житомирщині, є цікавим об'єктом для подальшого детального опрацювання в контексті дослідження особливостей та ступеня збереження традиційної багатонаціональної екосистеми окресленого регіону.

Окрім перелічених національних спільнот, що активно розвиваються не території Житомирського Полісся протягом XIX–XX ст. (чеська, німецька, єврейська, польська, старообрядницька спільноти), слід також назвати національну спільноту *ромів – циган-кочовиків* (як стверджують дослідники, в Україні «найбільшого поширення набули три групи ромського населення, серед яких: серви, або українська рома, руська рома та ловарі» [136]), – мобільну громаду, яка часто інтегрувалася в екосистемну парадигму традиційної культури окресленого регіону через музику, обрядові та побутові послуги (танцюристи, музиканти, ковалі, віщуни та ворожки, торгівці, коноводи та селекціонери коней).

Роми жили переважно мобільними таборами або осіло в селах. Їхні пісні й ритміка вплинули на українську весільну та ярмаркову музику. Співіснування ромів з іншими етносами регіону часто відбувалося через практичну взаємодію (торгівля, послуги, шлюбні зв'язки). О. Рудницька зауважує: «Це найбільш асимільована група. Представники сервів, як правило, займаються тими ж видами діяльності, що й українці, визначальними є лише екзотична зовнішність та культурна спадщина. Вони більш адаптовані до культури навколишнього етносу в порівнянні з іншими групами» [136, с. 31].

Пам'ять і культурна ініціатива громади сьогодні – це крок до відновлення екосистемної цілісності, де польська культура співіснує із українською, білоруською, ромською та ін. Водночас з окресленими подіями XIX–XX ст. в селах півдня Житомирського Полісся багато років зберігалися елементи автентичної міжетнічної взаємодії. Українці як автохтони регіону становили основу поліської традиції у побуті, пісенності, циклічних обрядах. Білоруси, які мешкали переважно на півночі Житомирщини, мали подібні з українцями релігійні й мовні форми, збагачуючи регіон спільними фольклорними традиціями. Поляки інтегрували католицьку обрядовість, чехи – протестантську етику праці, євреї привнесли урбаністичний пласт культури з характерною музикою й ритуалами. Роми стали культурними трансляторами ритмічних форм, музикантами та ремісниками; росіяни-старообрядці урізноманітнили етноконфесійну мозаїку регіону. Німці півдня Житомирського Полісся – це «пам'ять» регіону, слід якої проступає через архітектурні лінії, рецепти, ритми пісень, збережені культурні настанови. Їхня присутність була частиною багатоетнічної екосистеми, яка формувала стабільність і розмаїття традиційної культури та була штучно знищеною у 1930–1940 рр.

У межах екосистемного підходу взаємодію між національними громадами регіону можна трактувати як процес культурної взаємодії, що проявляється у постійному обміні символами, знаннями, традиціями, цінностями та культурними практиками між різними етнічними спільнотами. Взаємообмін відбувається через міжетнічну комунікацію, спільну участь у святкових і обрядових практиках, мовні контакти, побутові взаємини, а також передачу ремісничих, музичних і кулінарних традицій. У результаті цього процесу формуються нові культурні конфігурації, що поєднують елементи різних традицій, зберігаючи водночас їхню автентичну основу. Подібна взаємодія сприяє не лише взаємозбагаченню культур, а й підтримує

життєздатність екосистемної парадигми традиційної культури регіону, забезпечуючи її здатність до адаптації, самооновлення та відтворення культурної пам'яті. Водночас цей міжкультурний обмін сприяє формуванню спільного соціокультурного простору, у якому міжетнічний діалог стає важливим чинником гармонізації міжнаціональних відносин і збереження культурного різноманіття.

Спільне виконання обрядових пісень, використання запозичених кулінарних технік, перехід мовних форм у діалекти, – усе це формувало не простий конгломерат традицій, а живу взаємодію, де кожен елемент підтримував стійкість системи. Важливу роль відігравали жінки як носійки кулінарного й пісенного спадку, етнічно мішані шлюбні союзи (наприклад, із 1950-х рр. у с. Пилипівка вже фіксуються шлюби росіян-старообрядців не лише з «одновірцями», але й з українцями, євреями, поляками, що зафіксовано І. Сінельниковим [188]), релігійне співжиття та обрядові практики, що не мали чіткої етнічноконфесійної межі (наприклад, участь у святкуванні Різдва чи Великодня у змішаних громадах – зокрема, у с. Пилипівка, яке складалося з двох частин – старообрядницької та української, частина українців ходила святити паску у старообрядницьку часовню, яка територіально була ближчою до них, аніж православний храм, – зафіксовано І. Сінельниковим [188]; Додаток Г, Рис. Г.1 – Г.4).

Відтак, міжетнічна взаємодія як екокультурний процес відбувається через такі форми, як:

- обряди (спільне святкування Купайла, Колодія, жнив; обмін обрядами та обрядодіями – як, наприклад, весільний обряд «Чоботи», який був запозичений росіянами-старообрядцями с. Пилипівка в українців – мешканців іншої частини названого села; Додаток Г, Рис. Г.20);

- побут та соціальна взаємодія (запозичення кулінарії (чеський хліб, єврейська гефілте фіш), ремесел);
- мова (двомовність у селах; поява діалектних форм, мовне змішання в піснях, як вже наведені вище факти про співіснування польських і українських колядок у с. Лісова Слобідка або побутування ліричних пісень як на старообрядницькій говірці, так і українською мовою у с. Пилипівка);
- музика (пісні, які виконувались українцями й росіянами-старообрядцями разом; запрошення ромських музикантів на святкові та обрядові події); та ін.

Механізмами налагодження продуктивної міжетнічної взаємодії слугували відкриті структури громади (гостинність, шлюбність, торгівля); толерантне ставлення до «іншого як сусіда», а також висока роль жінки як транслятора міжетнічної культури (через кулінарію, виховання, співи).

Слід зауважити, що самооновлення екосистемної парадигми традиційної культури є процесом її внутрішньої адаптації та відтворення, що відбувається через постійну трансляцію культурного досвіду, переосмислення традицій та інтеграцію нових соціокультурних практик. У такій системі традиція не є статичним явищем, а функціонує як динамічний механізм культурної пам'яті, який забезпечує безперервність між поколіннями та здатність культури реагувати на зміни соціального, історичного й комунікативного середовища. Самооновлення відбувається через різні форми культурної комунікації – обрядову практику, фольклор, міжетнічні контакти, побутові традиції, мистецьку діяльність, які забезпечують відтворення та водночас трансформацію культурних смислів. У результаті цього процесу окремі елементи традиції можуть змінювати свою форму або функцію, однак зберігають ціннісне ядро, що підтримує цілісність етнокультурної системи. Таким чином, самооновлення виступає важливим

механізмом життєздатності екосистемної парадигми традиційної культури, забезпечуючи її сталість, адаптивність і здатність до подальшого розвитку.

Відтак у культурній екосистемі Житомирського Полісся (і зокрема – його південної частини) етнічне різноманіття складалося з таких елементів, як: міжетнічна взаємодія, спільна творчість, культурне різноманіття та пам'ять, які створювали стійку адаптивну модель традиційної культури, що забезпечувала обмін, гнучкість, збагачення обрядів і мови; створення фольклорних ансамблів з учасниками різних національностей (в останні десятиліття); а пам'ять – навіть після втрати громад (євреї, німці) проявляється у збереженні пісень, архітектури, топонімів (географічних назв) та інших регіональних і особистісних онімів.

Наприкінці ХХ століття традиційна культура регіону зустрілася з низкою викликів: демографічним зменшенням національних спільнот, міграцією молоді, асиміляцією, втратою носіїв традиції та втратою пам'яті, уніфікацією фольклору, сценізацією культури. Попри це, на місцевому рівні зберігався інтерес до фольклорних ансамблів, спільних фестивалів, етнолабораторій, шкільних програм із народознавства. Одним із ефективних інструментів збереження екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирщини стали імерсивні освітні формати: етноретрити, вокальні семінари, майстер-класи з ремесел, запис і публікація спогадів старожилів, цифровізація етноматеріалів та розміщення їх у вільному доступі в мережі інтернет.

Відтак Житомирське Полісся є унікальним регіоном, де національні громади не лише співіснували, а творили спільну культурну екосистему – гнучку, багатоголосу та життєздатну. Міжетнічна взаємодія була не винятком, а природним станом культури, у якому зберігались водночас і розмаїття, і взаємна повага. Збереження цієї екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічних стосунків – завдання сучасної

гуманітарної політики, освіти й культури, де важливо бачити традицію не як музей, а як живий організм, що потребує підтримки, слухання й оновлення.

Міжетнічна взаємодія національних громад Житомирського Полісся є прикладом того, як культура може існувати як екосистема – взаємозалежна, жива і пластична. У такому середовищі культурні практики різних етнічних груп не функціонують ізольовано, а перебувають у постійному процесі взаємовпливу, обміну та взаємодоповнення. Це проявляється у спільних елементах обрядовості, пісенної традиції, побутових звичаїв, мовних контактів, а також у спільному використанні культурних символів і соціальних практик. Унаслідок цього формується особливий культурний простір, у якому елементи різних традицій можуть співіснувати, трансформуватися та створювати нові форми культурної взаємодії. Подібна динаміка сприяє збереженню локальної культурної пам'яті та водночас забезпечує адаптивність традицій до змін соціального й історичного контексту.

Отже, міжетнічна взаємодія виступає важливим механізмом підтримки життєздатності етнокультурної екосистеми регіону, забезпечуючи її здібність до розвитку, самооновлення та відтворення культурного різноманіття. Збереження цієї спадщини вимагає не лише фіксації, а й створення умов для включення традиції в сучасність – через освіту, мистецтво, спільні культурні дії. Етнічні громади Житомирського Полісся – це не тільки історичний прошарок, а й дійова складова культурної екосистеми регіону. Їхня спадщина – в піснях, ландшафті, стилі життя, мовленні, цінностях – продовжує впливати на локальну ідентичність навіть у XXI столітті.

Підсумовуючи, зауважимо, що етнічні громади Житомирського Полісся формували своєрідний культурний ландшафт регіону, у якому різні традиції, мови та релігії перепліталися впродовж століть. Взаємодія українців, поляків, чехів, німців, євреїв, росіян-старообрядців та

представників інших спільнот сприяла виникненню стійких соціокультурних моделей, заснованих на повазі до природного середовища та взаємній адаптації. У межах екосистемного підходу такі громади розглядаються як взаємозалежні елементи єдиного регіонального організму, де культурні практики відігравали роль механізмів балансування та саморегуляції.

Історичний досвід співжиття свідчить, що етнокультурна різноманітність не лише не послаблювала локальну спільноту, а й посилювала її стійкість до зовнішніх викликів. Відповідальне природокористування, вироблена поколіннями традиційна екологічна етика та практики культурної співпраці стали важливими факторами формування і збереження мультикультурного поліського довкілля. Такий підхід дозволяє розглядати Житомирське Полісся як модель території, де культурна (матеріальна/нематеріальна/соціальна) міжетнічна спадщина і природні ресурси взаємно підтримують одне одного. Отже, інтеграція екосистемного підходу у вивчення етнічних громад регіону відкриває нові перспективи для гармонійного розвитку та збереження унікальної культурно-природної багатоетнічної рівноваги Полісся.

## **2.2. Елементи соціокультурної спадщини в екосистемній парадигмі традиційної культури півдня Житомирського Полісся**

Південь Житомирського Полісся – один із багатьох мультиетнічних регіонів України, унікальний за етнокультурною конфігурацією регіон, що формувався століттями на перехресті цивілізаційних, мовних та конфесійних впливів. Як зауважує М. Бовсунівська, «окрім того, що в краї проживало багато нацменшин..., вони ще й були численно представлені: інколи на деяких територіях інші національності (євреї, поляки) могли переважати навіть українців» [13, с. 18]. Це співіснування не було лише географічним чи

побутовим, а формувало унікальну екосистемну парадигму традиційної культури, в якій взаємодіяли, перепліталися та взаємозбагачувалися різні етнокультурні коди. Це зумовило утворення багат шарової культурної тканини в регіоні, яка й сьогодні живиться міжетнічною комунікацією – складним, але конструктивним процесом взаємодії національних спільнот. Безперечно, що «велика питома вага національних меншин у структурі населення Житомирщини суттєво впливала на соціально-економічний розвиток регіону» [128, с. 89].

У цьому контексті міжетнічну комунікацію розглядаємо не лише як обмін інформацією чи досвідом, але як провідний тип комунікативної взаємодії між етносами, своєрідну детермінанту, що виступає визначальним чинником формування стійких культурних зв'язків. Саме через таку комунікацію відбувається поступове формування спільного символічного простору, у межах якого виникають і закріплюються спільні культурні маркери: елементи гастрономічної спадщини, ритуальні практики, форми традиційного мистецтва, фольклорні тексти та локальні культурні символи. У результаті тривалих контактів і взаємовпливів міжетнічна комунікація сприяє не лише взаємозбагаченню культур, але й формуванню спільних моделей культурної поведінки та комунікативних стратегій, які стають характерними для певного регіону. Отже, вона виконує системоутворюючу функцію в екосистемній парадигмі традиційної культури, забезпечуючи циркуляцію культурних смислів, інтеграцію різних традиційних елементів та підтримання динамічної рівноваги між збереженням культурної самобутності етносів і формуванням спільного культурного середовища.

Розглянемо історичні засади міжетнічної взаємодії в регіоні, адже історія півдня Житомирського Полісся нерозривно пов'язана з багатьма хвилями міграції, колонізації та переселення. Польська шляхта активно розвивала тут маєтки з XVI ст., чеські колоністи оселилися на півночі регіону

в середині XIX ст., німецькі поселення з'явилися в Бердичеві, Житомирі, Новограді-Волинському ще з кінця XVIII – початку XIX ст. Єврейська громада із XVI ст. традиційно відігравала важливу роль у розвитку торгівлі, ремесел, культури.

Попри трагічні сторінки XX століття – Голокост, сталінські депортації, репресії – основи міжетнічної культури не були повністю знищені. Вони залишили свій відбиток у мові, гастрономії, фольклорі, архітектурі, ментальності мешканців регіону, що є яскравою ілюстрацією для наступної тези С. Бойко: «Етнокультурний обмін і міжетнічна взаємодія, які відбувалися на українських теренах, духовно збагатили етнічні спільноти, прилучили їхні здобутки до історії у країнської культури» [15, с. 56].

Розкриваючи типологію міжетнічної комунікації в історичній перспективі – від співжиття до інтеграції національних спільнот півдня Житомирського Полісся, – міжетнічну комунікацію (і як наслідок – взаємодію) можна класифікувати на:

- 1) побутову (щоденну) – спільне проживання, родинні зв'язки, обмін ремісничими та кулінарними практиками;
- 2) фольклорно-ритуальну – участь у святах, обрядах, ярмарках, де перетинаються традиції різних культур (наприклад, українсько-польське святкування Різдва);
- 3) конфесійну – співіснування православних, католиків, протестантів, юдеїв, старообрядців;
- 4) освітню та мистецьку – спільні хорові, театральні, ремісничі ініціативи, мовні та недільні школи; а також
- 5) інституційну – діяльність громадських об'єднань національних спільнот (польських культурних центрів, єврейських освітніх проєктів, чеських громад, ромських спільнот та ін.).

Через соціальні практики, свята, ярмарки, побут, родинні зв'язки та міжконфесійне співжиття на Житомирщині утворилася жива культурна екосистема, яка сьогодні вимагає збереження та фіксації. Основною ознакою такої екосистеми визначимо кроскультурний діалог «з притаманними цьому процесу аспектами гуманності, толерантності, комунікабельності, творчої співпраці і вироблення загальнолюдських цінностей при збереженні індивідуальних особливостей кожної окремої культури, задіяної в діалозі» [54, с. 175].

У межах сучасного підходу до культурної спадщини поняття екосистемної парадигми традиційної культури розглядаємо як цілісне, динамічне, взаємозалежне середовище, в якому функціонують і взаємодіють різноманітні елементи традиційного життя: мова (діалекти), звичаї, ремесла, обрядовість, кухня, усна народна творчість, музика, народне вбрання, релігія. Міжетнічна комунікація виступає тут як ключовий чинник формування, розвитку та адаптації цієї культурної екосистеми. У цій системі кожна етнічна спільнота не лише зберігала свою самобутність, а й взаємодіяла з іншими, створюючи унікальний етно- та екокультурний, фольклорний та обрядовий ландшафт Полісся «на рівні етнокультурних презентацій – ...використання етнокультурних кодів як ознак ідентичності» [193, с. 5].

Визначаючи екосистему традиційної культури як сукупність взаємопов'язаних компонентів – етнічних спільнот, звичаїв, середовища, мови, обрядів, які підтримують життєздатність і сталість культурного середовища, відзначимо, що в умовах аналізу багатоманітного етнокультурного середовища півдня Житомирського Полісся екосистемний підхід дозволяє говорити про поліетнічну взаємодію, що є наслідком міжетнічних комунікацій, як принцип гармонії екосистемної парадигми традиційної культури. Елементами цієї екосистеми в умовах міжетнічної

комунікації в окресленому регіоні є календарна та родинна обрядовість, побутова культура, мовне змішання та ін.

Зокрема, давні українсько-білоруські етнокультурні та етномовні контакти на півночі Житомирщини сформували цілу систему спільних для цих народів поліського «пограниччя» релігійних свят, обрядових пісень, діалектних особливостей (так званої «перехідної мови» або «поліської мікромови на основі західнополіських говорів», яка нині побутує «переважно у сільській місцевості») [142, с. 44]. Ця «поліська мікрмова» як один із ключових елементів екосистеми традиційної культури регіону до сьогодні зберігає цілу низку особливих «термінів і термінологічних словосполучень, якими жителі Правобережного Полісся позначали метеорологічні явища, живу/неживу природу, календарні дати та періоди, що прогнозували погоду і врожай», що «побутують на всій території досліджуваного регіону» [30], а також інших місцевих діалектних лексем, що маркують особливі для населення регіону явища та предмети матеріальної й нематеріальної культурної спадщини екосистеми традиційної культури регіону.

Україно-ромська етнокультурна взаємодія в регіоні призвела до розповсюдження ансамблів ромських музикантів на українських весіллях та використання ромських мелодій в українському фольклорі, зокрема й популяризації такого жанру, як циганський романс, якому властиві, як зазначають О. Рудницька разом із Т. Чередниченко, «емоційна насиченість, поєднання співучості та декламаційності, специфічна гітарна фактура супроводу з переборами акордів і контрапунктуючою з вокальною мелодією басом» [136].

Польсько-українські етнокультурні комунікації мали наслідком появу змішаних колядок, двомовних релігійних пісень, участь українців і поляків у спільних обрядах (що засвідчують матеріали авторської експедиції у с. Лісова Слобідка 30 липня 2023 р. [186]). Чесько-українська етнокультурна

взаємодія сприяла обміну піснями та формуванню у 1990-х рр. спільних вокальних та інструментальних ансамблів фольклорної традиції. Торгівельне та ритуальне співжиття єврейсько-української спільноти в регіоні, окрім побутового співіснування, відбувалося також на мовному рівні та у сфері міського фольклору. Зокрема, аналізуючи український вплив на хасидську музику, Л. Шолохова зазначає: «У Східній Європі єврейська, особливо хасидська, музика багато виграла, включивши традиційні українські, польські, російські, румунські, угорські та ромські мелодії до свого репертуару». На думку дослідниці, «український вплив був, імовірно, найбільшим, позаяк Україна була місцем, де зародився й набув свого розквіту хасидизм. Природна мальовничість українських земель слугувала потужним джерелом духовного й музичного натхнення для багатьох хасидських цадиків...» [197, с. 145]. Дослідниця додає: «Головна мета хасидської філософії музики... полягала в тому, щоби зібрати якнайбільше божественних часточок, розсіяних у світських піснях. У пошуку божественного хасиди нерідко зверталися до українських мелодій» [197, с. 146]. Слід також наголосити, що «хасиди переймали українські народні мелодії через їхню просту чарівливість, сердечність і надзвичайну танцювальну ритмічність, що пасувала до музичних смаків хасидів. Та вони не лише переймали мелодії, а й, послуговуючись тією ж самою мелодикою, створювали власні» [197, с. 147]. В. Москович додає: «Їдишський музичний фольклор в Україні засвідчує чіткий вплив української мови, зокрема в багатьох двомовних українсько-їдишських піснях, які демонструють стилістичну взаємодію обох цих мов» [99, с. 144].

У такому багатоманітті культур, традицій і мов механізмами підтримки культурної екології та розвитку екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот слугували міжетнічні комунікації та взаємодія під час свят як спільних ритуалів: Різдво, Великдень, Купайло,

жнива, – навіть у різних конфесіях відбувалися паралельно, з обміном елементами (наприклад, представники різних етнічних спільнот співали один одному колядки). Іншим механізмом підтримки екології культури різноетнічного регіону були мова (діалекти і місцеві говірки) та усна народна творчість (зокрема пісенний фольклор), як результат – створення так званого «перехідного» фольклору (пісня на старообрядницькій говірці з використанням українських лексем). У XX ст. у сільській місцевості поширюється гуртове виконання – з'являються сільські ансамблі, в яких співали представники різних національностей (особливо після 1990-х рр.), що також стало однією з форм підтримки культурного різноманіття регіону.

Звичайно, спільні форми господарювання, обмін техніками ткацтва, інших ремесел і побутовими практиками (хатнім начинням, будівельними матеріалами, елементами традиційного одягу тощо) також можна віднести до однієї з форм етнокультурних механізмів збереження та підтримки екосистеми традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся. Саме у сфері повсякденного побуту та господарської діяльності найвиразніше проявляються процеси культурної взаємодії, взаємного запозичення й адаптації, що формуються в умовах тривалого міжетнічного співжиття. Такі практики сприяють не лише поширенню певних технологічних навичок чи ремісничих традицій, а й утворенню спільних моделей життєустрою, які поступово інтегруються в локальну культурну систему. У результаті формується своєрідний пласт матеріальної та побутової культури, що відображає історичний досвід співіснування різних етнічних груп і водночас виступає важливим чинником стабільності та життєздатності етнокультурної екосистеми регіону. Такі взаємопов'язані практики забезпечують передачу традиційних знань між поколіннями та підтримують сталість культурного середовища навіть в умовах соціокультурних трансформацій.

Щодо сучасного стану збереження елементів цієї екосистеми, слід констатувати, що, безперечно, частина традицій зникає через демографічні зміни, міграцію, втрату носіїв. Водночас відродження фольклорних колективів, етнофестивалі, постійні культурні контакти з материнською територією на європейському континенті, посилення етнокультурної міжетнічної внутрішньорегіональної взаємодії (такі проекти, як польсько-українські свята в Любарському районі; ромські музичні майстер-класи у Бердичеві; міжетнічні ансамблі у громадах півночі Житомирщини; спільні проекти польського театру Житомира з єврейською громадою міста [61] та ін.) – це механізми стабілізації культурної екосистеми.

Відтак екосистема традиційної культури Житомирського Полісся як конгломерат багатовекторної культуротворчості та єдність культурних практик у річищі різноманітності та мультикультуралізму, що сформувалися в регіоні на макро- і мікрорівнях міжетнічного спілкування, складається з багатьох компонентів, що формувалися упродовж століть взаємодії українців із національними спільнотами – білорусами (Овруцький, Олевський райони), поляками (Новоград-Волинський, Житомирський райони), чехами (с. Богемка та ін.), німцями (колонії поблизу Романова, Любарського та Бердичівського районів), євреями (Бердичів, Коростень, Овруч), ромами (Коростень, Малин), а також старообрядцями (Олевський, колишній Чуднівський – сьогодні Бердичівський район). Слід наголосити, що попри створену імперською та радянською владами ситуацію жорстокої асиміляційної політики, неприхованої конкуренції між українцями та представниками інших національних спільнот у соціально-економічних стосунках, що часто супроводжувалася ворожістю один до одного, місцеві традиційні громади зберегли власне віросповідання, мову, культурну ідентичність та толерантне ставлення один до одного. Екокультура міжетнічної комунікації, що історично була невід'ємною частиною регіону,

забезпечила появу унікальних культурних комплексів, які проявляються, зокрема, й у календарній та родинній обрядовості, побуті, мовній практиці, традиційній музиці й локальній художній творчості.

Календарна обрядовість як Житомирського Полісся загалом, так і його південної частини, є синкретичним полем культурних взаємовпливів. Спільні святкування традиційних свят у поліетнічних селах (наприклад, Різдва, Зелених свят, Івана Купала та ін.) сприяли поширенню змішаних обрядових практик: наприклад, використанню польських різдвяних колядок у православному середовищі або українських колядок у старообрядницькому середовищі (як у с. Лісова Слобідка, що було зафіксовано нами під час експедиції у липні 2023 р., та у с. Пилипівка – експедиції 2017–2023 рр. [186]); а також появі специфічних інструментальних супроводів, що беруть початок у німецьких та єврейських традиціях. Наприклад, у селі Листвин (неподалік від Овруча) колядницькі обходи включають як традиційні поліські тексти, так і білоруські формули («Добрий вечор, господарє» із білоруським акцентом, інтонаційні ходи типу міксолідійського ладового змішання), а у виконанні веснянок збереглися хороводні елементи, характерні для білоруських «гукань». Назвемо також село Мар'янівка (Новоград-Волинський район, колишня польська колонія): тут і сьогодні побутують польські різдвяні колядки («*Przybieżeli do Betlejem*»), які співають місцеві українські родини, а на Зелені свята ще донедавна практикували спільні обходи з «маєм» – традицією польського походження. Згадаємо також села Виногради, Крошня-Чеська, Високе-Чеське та ін., засновані на Житомирщині чеськими колоністами, де на Купала побутував танцювальний обрядовий круговий рух із чеськими структурними елементами (притупи, оберти) (записано під час експедицій 2017–2026 р.р. [186]).

Родинна обрядовість (весілля, хрестини, поховальна практика) також демонструє міжкультурне переплетення. Для весільного обряду характерні

запозичення польських і білоруських пісенних жанрів («весельніє пісні», польські маршеві наспіви та обряд «здавання корони» [87], а у структурі поліського весілля збереглися окремі елементи «чеського короваю» та традиції німецьких колоністів, зокрема особливі форми багатоголосся й інструментального супроводу. У поховальній обрядовості зустрічаються риси поліських голосінь, але з лексичними та мелодичними інтонаціями білорусів і старообрядців, які мешкали на північному сході регіону. Наприклад, під час весілля в селі Слободище (Бердичівський район) весільний марш виконували на манер польських мазурок, а у весільному короваї до сьогодні збереглися елементи чеського «колача» – круглої форми з декоративними візерунками. В окресленому аспекті також пригадаємо особливості поховальної традиції села Хочине (засноване старообрядцями неподалік від Олевська): тут голосіння виконуються на архаїчні мелодичні моделі, але з російськими старообрядницькими інтонаціями, які не є характерними для українського Полісся (записано під час експедицій 2017–2026 р.р. [186]).

Традиційна музика й інструментарій репрезентують багатонаціональний характер регіону: окрім поліських багатоголосих традицій, у деяких громадах побутували німецькі духові оркестри, чеські ансамблі гармоністів та єврейські клезмерські капели. Такі музичні практики не лише збагачували локальну культуру, а й сприяли розвитку міжетнічних творчих контактів, взаємному запозиченню мелодичних формул, ритмів та інструментальних прийомів. Єврейські клезмерські ансамблі Бердичева (XIX – поч. XX ст.) мали вплив на локальних поліських скрипалів, у репертуарі яких з'являлися характерні клезмерські ходи, глісандо та ритмічні формули. Чеські ансамблі гармоністів Олевського району сприяли популяризації гри на гармоніці в регіоні, хоча раніше тут домінували сопілка та скрипка. Німецькі духові оркестри (Новоград-Волинський, Романів) виконували марші та

танцювальну музику, що згодом перейшла в репертуар місцевих свят і ярмарків. У м. Коростень ромські музиканти традиційно виконували на місцевих святах імпровізаційні пісні, які впливали на стиль місцевого міського фольклору. На півночі Житомирщини в селах із білоруським населенням (Базар, Перга) збереглися архаїчні веснянки, що виконуються особливим «вигуком» на початку куплету – риса, властива білоруським традиціям. (записано під час експедицій 2017–2026 р.р. [186]).

Елементи соціальної культури в умовах міжетнічної взаємодії виступають важливими складовими екосистемами традиційної культури півдня Житомирського Полісся. Вони формуються внаслідок тривалого співіснування різних етнічних спільнот регіону та проявляються у системі соціальних практик, норм і моделей поведінки, що забезпечують стабільність міжетнічних відносин і підтримують функціонування спільного культурного середовища. Саме через такі практики відбуваються передача культурного досвіду, циркуляція символічних значень і формування локальних моделей культурної взаємодії.

До основних елементів соціальної культури, що функціонують у межах міжетнічної комунікації та підтримують екосистему традиційної культури регіону, можна віднести:

1) форми громадської взаємодії та взаємодопомоги – толоки, спільні господарські роботи, традиції взаємної підтримки між сусідами різних етнічних груп, що формують культуру співжиття та соціальної солідарності.

Соціальну культуру міжетнічного регіону також презентують:

2) обрядово-комунікативні практики – спільна участь у весільних, календарних і родинних обрядах, які нерідко поєднують елементи різних культурних традицій;

3) мовно-комунікативні контакти – використання локальних говірок, багатомовність, мовні запозичення, що формуються внаслідок тривалих

контактів між етнічними спільнотами; традиції святкової культури – святкування календарних і релігійних свят, що сприяє формуванню спільного символічного простору міжнаціонального діалогу.

В контексті соціальної культури слід також розглядати:

4) побутову культуру та повсякденні соціальні практики, зокрема традиції гостинності, спільні кулінарні практики, взаємні запозичення у сфері господарювання, ремесел і організації життєвого простору;

5) форми культурної комунікації і передачі традицій – фольклорні наративи, музичні та ремісничі практики, що передаються між поколіннями і між різними етнічними групами.

У межах екосистемного підходу ці елементи соціальної культури можна розглядати як комунікативні механізми підтримання життєздатності етнокультурної системи, оскільки вони забезпечують інтеграцію різних культурних компонентів, сприяють формуванню спільного соціокультурного простору та водночас дозволяють зберігати культурну самобутність окремих національних громад. Отже, міжетнічна комунікація постає важливою складовою екосистеми традиційної культури півдня Житомирського Полісся, що забезпечує її динамічну рівновагу, адаптивність і культурну багатоманітність.

Додамо, що у межах екосистемного підходу елементи соціальної культури проявляються не лише на рівні теоретичних моделей, а й у конкретних культурних практиках, що сформувалися внаслідок тривалих міжетнічних контактів на території півдня Житомирського Полісся. Так, одним із характерних прикладів є участь ромських музикантів у весільній обрядовості українського населення, що протягом тривалого часу була поширеною практикою в поліських селах. Музичний супровід весіль ромськими ансамблями сприяв формуванню особливого локального музичного стилю, який поєднував елементи різних культурних традицій.

Іншим прикладом є співіснування та взаємопроникнення різдвяних традицій українців і поляків, коли в одному населеному пункті могли звучати як українські колядки, так і польські різдвяні пісні, що виконувалися під час святкових обходів або родинних святкувань. Подібні практики створювали спільний символічний простір міжетнічної комунікації.

Важливим проявом культурної взаємодії є також мовні контакти та формування поліських говірок, у яких поєднуються українські, білоруські, польські та інші мовні елементи. Такі гібриди відображають тривалий процес культурної комунікації та є своєрідним маркером історичного співжиття різних етнічних спільнот. Загалом мовне змішання є одним із найвиразніших індикаторів культурної екосистеми. Поліські говірки Житомирщини формувалися під впливом українсько-білоруського мовного континууму, але містять значний прошарок полонізмів, германізмів, чеських слів і єврейських лексем, пов'язаних із торгівлею, ремеслами та побутом. Така мовна багатшаровість відображає тривалий процес міжетнічних контактів, господарської співпраці та культурного співжиття різних національних спільнот регіону.

Лексичні запозичення, фонетичні особливості та змішані мовні форми є своєрідними маркерами культурної пам'яті, що зберігають сліди історичних взаємовпливів і соціальних взаємодій між етносами. У межах екосистемного підходу мовні практики можна розглядати як важливий комунікативний ресурс, який забезпечує взаємообмін культурними смислами і сприяє формуванню спільного культурного простору. Отже, поліські говірки виступають не лише засобом повсякденного спілкування, а й важливим елементом етнокультурної екосистеми регіону, що відображає його історичну багатокультурність і динаміку міжетнічної взаємодії.

Мовна взаємодія також вплинула на пісенний фольклор: у деяких селах збереглися пісні «змішаними» говірками, що поєднують українську основу з

білоруською фонетикою. Наприклад, мешканці села Рудня-Замисловицька, що в Олевському районі (українсько-білоруське пограниччя), вирізняються характерною мішаною українсько-білоруською говіркою: «шо ти робиш», «ходила деўка», «булимо в лісі». Тут використовується багато назв предметів побуту та рослин білоруського походження (детальніше дивись: [142]). Констатуємо також, що у мові мешканців старшого покоління у колишніх єврейських містечках (Бердичів, Коростень, Овруч) до сьогодні трапляються єврейські лексеми: кнйпл, халя, штетл, шабаш та ін. (записано під час експедицій 2017–2026 р.р. [186]).

Своєрідним прикладом міжкультурної взаємодії виступають і ремісничі традиції регіону, зокрема розвиток ткацтва, деревообробки та інших ремесел, у яких простежуються впливи чеських і німецьких колоністів, які проживали на території Житомирщини у XIX–XX ст. Взаємне запозичення технологічних прийомів, орнаментальних мотивів і господарських практик сприяло формуванню локальних варіантів традиційної культури.

Побутова культура півдня Житомирського Полісся репрезентує давній пласт міжетнічних контактів у галузі житлобудування, харчових традицій та ремесел. У поліських селах поширені зрубні хати з білоруськими конструктивними рисами, польськими орнаментами та німецькими побутовими деталями (особливий тип печі, планування господарських споруд). Харчова культура зберігає окремі рецепти чеських колоністів (випічка), польські страви («маківник») та елементи єврейської кухні (страви з риби, певні види випічки).

Ремісничі практики – ткацтво, деревообробка, виготовлення глиняного посуду – містять сліди інтернаціонального обміну технологіями та орнаментами. Зокрема, аналізуючи житлобудування у селах із німецькими колоністами (Заздрівка, Зелена Поляна та Цвіт'янка у Житомирському районі – колишні німецькі колонії Нейдорф, Грінталь і Блюменталь; та ін.),

відзначимо характерні «німецькі хати» – довгі господарські комплекси, поєднані з житловою частиною, в яких печі були покриті кахлями, що ніколи не було поширеним у традиційній українській поліській хаті. У кухні села Високе (Житомирський район, колишня чеська колонія Вишеград) зберігаються рецепти чеських булочок «колаче» та святкової печені; частина родин готують страви за польськими та чеськими традиціями одночасно (записано під час експедицій 2017–2026 р.р. [186]).

Окреме місце в конфесійному і культурному ландшафті регіону посідають громади росіян-старообрядців, які зберігали специфічні релігійні практики, традиції духовного співу та побутової культури, водночас взаємодіючи з українським населенням і впливаючи на формування регіональної культурної різноманітності. Росіяни-старообрядці були переселенцями з півночі після церковної реформи XVIII століття в російській імперії. Оселялися вони малими компактними групами, найчастіше – окремо від усіх. Цікавим є той факт, що житомирські старообрядці ніколи не позиціонували себе росіянами («руськими»), яскравим свідченням чого є спогади І. Сінельнікова про розмову з рідною бабусею Степанідою Іванівною Синельниковою (Додаток Г, Рис. Г.8), яка запевняла онука (подається зі збереженням говірки мешканців с. Пилипівка): *«Е не, синок. Рускіє в Маскве, а ми – старообрядци»* [188]. Додамо також, що старообрядці не відділяли віру від національності, що підтверджується архівними документами, винайденими І. Сінельниковим у Житомирському обласному та Бердичівському районному архівах: у графі «Національність» росіяни-старообрядці писали «старообрядець» [166].

Отже, наведені приклади демонструють, що міжетнічна комунікація на території півдня Житомирського Полісся виступає важливим механізмом функціонування екосистеми традиційної культури, забезпечуючи циркуляцію культурних практик, взаємозбагачення традицій і формування спільного

соціокультурного простору регіону. У сукупності усі названі компоненти формують динамічну екосистему традиційної культури південної частини Житомирського Полісся, у якій локальні та імпортовані елементи не конкурують, а співіснують, взаємодоповнюють один одного та утворюють стійкий культурний ландшафт. Міжетнічна комунікація в цьому контексті виступає не лише історичним фактом, а й чинником збереження та відтворення культурної цілісності регіону в умовах сучасних викликів.

Назвемо конкретні національні громади Житомирського Полісся (наприклад: чеська громада в Малинському районі, польська в Коростені, єврейська у Бердичеві) та окреслимо їхній вклад у культурну мозаїку регіону. Ключовою національною громадою регіону сьогодні є польська громада (Житомир, Коростень, Овруч) – «польська етноменшина на Житомирщині тривалий час була однією з найбільших, вона найраніше масово почала заселяти ці землі» [13, с. 21]. Основними видами діяльності польської громади сьогодні є підтримка костелів, польських недільних шкіл, проведення фестивалів польської культури. Польська громада мала значний вплив на розвиток садівництва і загалом агрокультури Житомирського Полісся.

Чеська громада сьогодні зосереджена у Малинському та Хорошівському районах, хоча, за свідченням дослідників, «на Волині чехи були зосереджені в основному у ... Новоград-Волинському і Житомирському повітах. Переважна більшість чеських колоністів проживали в сільській місцевості, займались землеробством, хмелярством, тваринництвом та різними ремеслами» [98, с. 85–86]. Сучасна чеська громада Житомирщини бере активну участь у програмі «Жива спадщина», демонструючи збереження чеських календарних та родинних обрядів, фольклору, а також особливостей національної кухні (кнедлики, тушкована капуста та ін.).

Єврейська громада (Бердичів, Житомир) опікується центрами вивчення їдишу, відродженням клезмерської музики, музеями, як, наприклад, Музей єврейства міста Бердичева (Додаток В., Рис. В.10а–В.10в), та місцями меморіалізації місць масового поховання жертв Голокосту часів Другої світової війни. Громада мала значний вплив на формування і розвиток міської (Бердичів, Житомир) гастрономічної культури та архітектури.

Німецька громада, а «сьогодні це села на території Коростишівського та Малинського районів (раніше – територія Радомисльського повіту Київської губернії)» [181, с. 68], вплинула на розвиток ремісничої культури (ковальство, столярство) та архітектури колоніальних поселень – штукатурка, черепиця, планування дворів, лютеранські храми та ін. (Додаток В., Рис. В.2, В.14).

Росіяни-старообрядці різних течій (біглопоповці, безпоповці, т. зв. «пилипони» та ін.) зробили свій внесок у конфесійне різноманіття півдня Житомирського Полісся. Їхні громади сформувалися внаслідок історичних міграційних процесів і стали важливою складовою релігійного ландшафту регіону. Старообрядницькі традиції зберігали специфічні форми богослужіння, духовного співу, іконопису та релігійного побуту, що відрізнялися від офіційної православної практики. Водночас тривале співіснування з українським населенням та іншими етнічними групами сприяло виникненню певних культурних контактів і взаємовпливів у побутовій, господарській та комунікативній сферах. У межах екосистемної парадигми традиційної культури регіону старообрядницькі громади виступали своєрідними носіями окремого культурно-конфесійного досвіду, який збагачував загальний багатокультурний простір Житомирського Полісся загалом та сприяв формуванню його історично сформованої конфесійної і культурної різноманітності.

У процесі багатовікової взаємодії у регіоні відбулося формування спільних традицій і культури: музика, вбрання, кухня, ремесла; виникла певна гібридна культурна модель, у якій: переплітаються фольклорні сюжети (схожі мотиви в українських, польських і чеських весільних обрядах); гастрономія демонструє інтеграцію традицій (борщ подається з чеським хлібом, домашня ковбаса має польські приправи, єврейська гефілте фіш є частиною святкового столу не лише у євреїв); народна музика демонструє поліфонічність культур (спільні хори, де звучить українська пісня поряд із чеськими колядками, польськими мазурками та старообрядницькими співами).

### **Висновки до розділу**

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що екосистемна парадигма традиційної культури Житомирського Полісся формувалася впродовж тривалого історичного періоду в умовах співіснування та взаємодії різних етнічних спільнот. Як конгломерат багатовекторної культуротворчості та єдність культурних практик у річищі різноманітності та мультикультуралізму, що сформувалися в регіоні на макро- і мікрорівнях міжетнічного спілкування, ця парадигма складається з багатьох компонентів, що формувалися упродовж століть взаємодії українців із національними спільнотами – білорусами (Овруцький, Олевський райони), поляками (Новоград-Волинський, Житомирський райони), чехами (с. Богемка та ін.), німцями (колонії поблизу Романова, Любарського та Бердичівського районів), євреями (Бердичів, Коростень, Овруч), ромами (Коростень, Малин), а також старообрядцями (Олевський, Чуднівський райони) та ін.

Українці, поляки, білоруси, євреї, німці, чехи, роми, росіяни-старообрядці та інші національні спільноти створили складний багатокультурний простір, у якому міжетнічні комунікації виступали

важливим чинником формування спільного соціокультурного середовища. У межах екосистемного підходу такі взаємини можна трактувати як процес постійного взаємообміну культурних смислів, знань і практик, що забезпечує життєздатність і динамічний розвиток етнокультурної системи регіону. Історичний огляд засвідчив, що формування етнокультурного ландшафту Житомирського Полісся відбувалося під впливом різноманітних соціально-економічних, конфесійних і міграційних процесів. Розселення різних етнічних груп, їхня господарська діяльність, мовні контакти, конфесійні традиції та форми повсякденної взаємодії сприяли формуванню особливого культурного простору, у межах якого виникали численні форми міжетнічної співпраці та культурного взаємовпливу.

Дослідження елементів соціокультурної спадщини показало, що важливу роль у підтриманні та відтворенні екосистеми традиційної культури відіграють різні форми соціальної культури: обрядові та святкові практики, музично-фольклорна традиція, ремісничі навички, кулінарна культура, мовні контакти, форми громадської взаємодії і взаємодопомоги тощо. Саме ці елементи забезпечують передачу культурного досвіду між поколіннями та сприяють формуванню спільного символічного простору міжетнічної комунікації. З огляду на це міжетнічну комунікацію можна розглядати як важливу складову екосистеми традиційної культури, що виконує системоутворюючу функцію. Через повсякденні соціальні практики, спільні господарські форми, мовні контакти, культурні запозичення та взаємну участь у традиційних обрядах відбувається інтеграція різних культурних елементів у межах спільного регіонального культурного середовища.

Отже, екосистемна парадигма традиційної культури Житомирського Полісся постає як динамічна, багаторівнева система культурних взаємодій, що сформувалася внаслідок історично зумовлених міжетнічних контактів. Її життєвість забезпечується здатністю до адаптації, самооновлення та

інтеграції нових культурних впливів, водночас зберігаючи культурну самобутність окремих національних спільнот. Саме тому вивчення міжетнічних комунікацій у межах екосистемного підходу відкриває можливості для глибшого осмислення механізмів збереження та розвитку традиційної культурної спадщини регіону в сучасних умовах соціокультурних трансформацій.

Слід також наголосити, що попри створену владою у XIX–XX ст. ситуацію жорстокої асиміляційної політики, неприхованої конкуренції між українцями та представниками інших національних спільнот у соціально-економічних стосунках, що часто супроводжувалася ворожістю, місцеві традиційні громади зберегли власне віросповідання, мову, культурну ідентичність і толерантне ставлення один до одного. Екокультура міжетнічної комунікації, що історично була невід’ємною частиною регіону, забезпечила появу унікальних культурних комплексів, які проявляються у календарній та родинній обрядовості, побуті, мовній практиці, традиційній музиці й локальній художній творчості.

Календарна обрядовість Полісся є синкретичним полем культурних взаємовпливів. Спільні традиційні свята у поліетнічних селах (наприклад, Різдво, Зелені свята, Івана Купала) сприяли поширенню змішаних обрядових практик, а також появі специфічних інструментальних супроводів, що беруть початок у німецьких та єврейських традиціях. У сукупності усі названі компоненти формують динамічну систему традиційної культури Житомирського Полісся, у якій локальні та імпортовані елементи не конкурують, а співіснують, взаємодоповнюють один одного та утворюють стійкий культурний ландшафт. Міжетнічна комунікація в цьому контексті виступає не лише історичним фактом, а й активним чинником збереження та відтворення культурної цілісності регіону в умовах сучасних викликів.

### **РОЗДІЛ 3**

## **ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ПІВДНЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ КІНЦЯ XX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТ.**

### **3.1. Екосистемний підхід до збереження традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в умовах викликів кінця XX – першої чверті XXI ст.**

В контексті культурологічного аналізу проблематики культури, що перебуває під загрозою зникнення, та культурної спадщини України крізь призму екосистемного підходу доцільним є розгляд традиційної культури як складної, динамічної системи взаємопов'язаних елементів, що функціонують у межах соціокультурного середовища, з акцентуацією уваги на чинниках вразливості нематеріальної культурної спадщини та соціальної культури в умовах сучасних викликів.

Щодо окресленої проблематики цікавим є дослідження Dolly Phukon, яка стверджує: «Концепція культури, що перебуває під загрозою зникнення, у сучасному світі часто асоціюється з концепцією порушення культурної ідентичності меншин або підлеглих груп мейнстрімом або наслідком гомогенізованої, вестернізованої, споживацької культури, що прискорюється силами глобалізації» [212]. Культура, як зауважує дослідниця, представляє собою мову, літературу, ігри, міфологію, ритуали, звичаї, ремесла, архітектуру, музику, танці та інші види мистецтва, а також традиційні форми комунікації, інформацію та багато іншого, що є колективним скарбом місцевих громад: «Хоча ці культурні сховища розглядаються як надбання ідентичності спільноти, до якої вони належать, ці сховища також вважаються

крихкими, що вимагає збереження від інших культурних вторгнень», яке «походить від сил глобалізації» [212].

Отже, авторка аналізує культуру, що перебуває під загрозою зникнення, спричиненою гомогенізацією культури, культуру меншин (т. зв. «культуру підлеглих») як жертв глобалізації. Цей процес гомогенізації, на думку дослідниці, має також інший альтернативний прояв – зростання у носіїв загроженої культури необхідності встановлення культурної ідентичності на протигагу гомогенізуючому впливу: «Тут культура, що перебуває під загрозою зникнення, прагне збереження, стверджуючи гетерогенність, провокуючи вимоги культурних кордонів, політизуючи культуру через міжнародні та національні урядові програми захисту тощо» [212].

Проблематика культур, що перебувають під загрозою зникнення, набуває особливої актуальності в сучасному гуманітарному дискурсі, оскільки посилення наприкінці ХХ – у першу чверть ХХІ ст. процесів глобалізації, урбанізації, демографічних змін і соціокультурних трансформацій, а також сучасні воєнні реалії в Україні призводять до поступової втрати локальних культурних традицій, мовних практик та форм матеріальної й нематеріальної культурної спадщини. У цьому контексті збереження та підтримка культурного різноманіття стає одним із важливих завдань сучасної культурології, адже саме локальні культурні практики формують історичну пам'ять, культурну ідентичність та символічний простір спільнот.

Як зауважує Ж. Денисюк, в умовах кризового стану суспільства власне традиційна етнокультура «виступає маркером національної ідентичності», «інструментом адаптації суспільства до кризових викликів» та «важливим ресурсом, який допомагає суспільствам долати кризи, зберігати свою унікальність та інтегруватися у світовий культурний простір, не лише

виступаючи маркером національно-культурної ідентичності, а й формуючи духовну основу для подальшого розвитку» [53, с. 3]. Відтак проблематика культурної спадщини України, що має загрозу зникнення, набула особливої актуальності в умовах глибоких соціокультурних трансформацій першої чверті ХХІ ст., спричинених глобалізаційними процесами, урбанізацією, демографічними зрушеннями та воєнними викликами, що «актуалізувало дискурс «культури під загрозою» або «вразливої культури» та загострило потребу у концептуалізації сучасних стратегій опору» [62, с. 327].

Appell George N. (2018) наголошує, що «фраза «зникаючі культури та мови» відноситься до загрози їх зникнення в корінних суспільствах. Така концепція вперше з'явилася у публікаціях 1990 року. Зникнення починається, коли молодь суспільства перестає вивчати та використовувати свою традиційну мову і культуру або їй перешкоджають у цьому. Це може бути викликано різними факторами, зокрема колонізацією та (пізніше) глобалізацією» [200].

Для сучасного суспільства питання загрозованих культур має не лише наукове, але й соціальне і навіть безпекове значення (в контексті безпеки культурного простору – як держави загалом, так і конкретно окремої етнічної/національної спільноти). Втрата традиційних форм культурного життя, ремесел, фольклору, мовних особливостей або обрядових практик означає втрату унікального культурного досвіду, що накопичувався протягом століть. Як зауважує Т. Далявська, «культурна безпека полягає не лише в підтримці безпеки в культурній сфері, а в першу чергу – в запобіганні релігійних і етнічних конфліктів, руйнуванні культурних пам'яток, занепаду духовності, а також підтримці національної безпеки через розвиток культурної самосвідомості». Дослідниця наголошує: «Безпека є вагомим інструментом системної рівноваги, який завдяки підтримці напрацьованих культурних патернів може значно стабілізувати систему загалом» [49, с. 106]

(під поняттям «система» в контексті нашого дослідження будемо розуміти екосистемну парадигму традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся).

Т. Далявська додає: «Культурна безпека може бути визначена, з одного боку, як відсутність загрози для культури в широкому сенсі, а з іншого боку, як сукупність дій, метою яких є створення умов, які чинять спротив до розвитку культури»; і наголошує: «Під культурною безпекою розуміється збереження національних культур та захищеність культурного різноманіття меншин і захист суспільного розвитку від деструктивних тенденцій, тобто збереження культурної своєрідності» [49, с. 107]. Саме тому дослідження механізмів збереження, ревіталізації та передачі традиційних культурних практик є важливим напрямом сучасних гуманітарних досліджень, зокрема в межах культурології, етнології та соціальної антропології.

Особливої ваги ця проблематика набуває для мультинаціональних регіонів, таких як Житомирське Полісся загалом та його південна частина зокрема, де історично сформувався складний етнокультурний простір співіснування різних національних спільнот. Тривала взаємодія українців, поляків, білорусів, євреїв, німців, чехів, ромів та інших етнічних груп сприяла формуванню унікальної екосистемної парадигми традиційної культури регіону. Однак сучасні соціальні зміни, міграційні процеси, асиміляційні тенденції та зменшення кількості носіїв традицій – як основні тенденції побутування цілісної моделі традиційної культури регіону у першій чверті XXI ст. – призводять до підвищення вразливості окремих елементів цієї культурної системи.

У цьому разі вивчення культур півдня Житомирського Полісся набуває особливого значення, оскільки дозволяє не лише зафіксувати та осмислити унікальні культурні практики регіону, але й визначити механізми їхнього збереження та відтворення в сучасному соціокультурному середовищі.

Застосування екосистемного підходу дає змогу розглядати ці процеси комплексно – як взаємодію різних культурних елементів, соціальних інститутів і міжетнічних комунікацій, що забезпечують життєздатність і динамічний розвиток традиційної культури. Отже, дослідження вразливих культур стає важливим кроком у збереженні культурного різноманіття та підтриманні історично сформованої багатокультурної спадщини регіону.

До загрозувальних чинників кінця XX – першої чверті XXI ст. віднесемо кілька актуальних для сьогодення явищ, що характеризують сучасний стан існування екосистеми традиційної культури. По-перше, це руйнування традиційних середовищ побутування культури: зміна способу життя, урбанізація та зникнення традиційних форм господарювання призводять до втрати природного соціального контексту існування нематеріальної і матеріальної спадщини. Обряди, пісенні жанри, звичаї та ремесла, елементи соціальної культури втрачають свої функції, перетворюючись на фрагментарні або символічні прояви.

По-друге, на стан збереження традиційної культури безпосередньо впливає порушення механізмів міжпоколінної трансмісії. Нематеріальна культурна спадщина передається переважно усно та через практику. Скорочення кількості носіїв традицій, старіння населення й недостатня зацікавленість молодших поколінь зумовлюють розрив у процесі передачі культурної пам'яті. Третім чинником вразливості екосистемної парадигми традиційної культури визначеного регіону в умовах сучасних викликів є глобалізаційні та маскультурні впливи. Поширення уніфікованих культурних моделей сприяє витісненню локальних традицій і зниженню їхньої соціальної цінності. У результаті автентичні практики часто сприймаються як застарілі або нефункціональні в сучасному культурному просторі.

Усі окреслені вище процеси обумовлюють четвертий чинник – посилення асиміляційних та міксаційних процесів. Інтенсивні міжетнічні

контакти, з одного боку, збагачують культурний простір, а з іншого – можуть призводити до втрати чітких етнокультурних маркерів. У випадку слабкої інституційної підтримки міксація трансформується в асиміляцію, що загрожує зникненням локальних традицій.

Вагомими чинниками вразливості традиційної культури є комерціалізація та фольклоризація традицій, а також недостатня інституційна і державна підтримка. Перенесення нематеріальної спадщини у сферу туризму та шоу-культури часто супроводжується спрощенням, стандартизацією і втратою глибинних смислів. Такі процеси порушують автентичність традицій і змінюють їхню функціональну природу. Зі свого боку, відсутність системної культурної політики, обмежене фінансування та фрагментарність програм охорони культурної спадщини послаблюють можливості її збереження та ревіталізації, особливо на локальному рівні.

Слід також не забувати про воєнні, міграційні і демографічні виклики першої чверті XXI ст., адже збройні конфлікти, внутрішня та зовнішня міграція спричиняють розпад традиційних спільнот і втрату носіїв культури, а переміщення населення унеможливорює безперервність традиційних практик і призводить до їх маргіналізації. Відчувається також дефіцит наукової фіксації та архівування, що обумовлює недостатній рівень системного документування (аудіо-, відео-, текстового) культурної спадщини, – цей чинник обмежує можливості відтворення і дослідження нематеріальної культурної спадщини в майбутньому. У разі зникнення носіїв традицій втрачається унікальний культурний матеріал.

У сукупності зазначені чинники у першій чверті XXI ст. формують стан підвищеної вразливості культурної спадщини, що потребує комплексних, екосистемно зорієнтованих стратегій збереження. Значна частина традиційних культурних практик, мовних діалектів, фольклорних жанрів і ритуалів опинилися на межі зникнення, що ставить під загрозу

безперервність культурної пам'яті та спадкоємність ідентичності. У цьому контексті культура, якій загрожує зникнення, постає не як маргінальне явище, а як індикатор загального стану культурної системи суспільства. Лише поєднання наукового осмислення, інституційної підтримки та активної участі локальних спільнот здатне забезпечити життєздатність традиційної культури в умовах сучасних загроз і викликів.

Екосистемний підхід у дослідженні культури та культурної спадщини, запозичений із міждисциплінарного наукового поля, у сучасній культурології набуває значення продуктивної методологічної моделі. Він дозволяє розглядати культуру не як сукупність ізольованих артефактів чи традицій, а як цілісну систему, у якій взаємодіють соціальні, історичні, етнічні, природні та комунікативні чинники. У межах такого підходу культурна спадщина, що перебуває під загрозою, трактується як вразливий елемент культурної екосистеми, порушення функціонування якого призводить до дисбалансу всієї системи. Втрата навіть окремих локальних традицій негативно впливає на культурне різноманіття та адаптивний потенціал суспільства.

Відтак, стан загроженості культурної спадщини України у першій чверті XXI ст. зумовлений комплексом чинників, серед яких ключовими є руйнування традиційних середовищ побутування культури, зменшення кількості носіїв автентичних знань, асиміляційні процеси та комерціалізація культурних практик. Особливо вразлива нематеріальна спадщина національних спільнот і регіональних культур, для яких характерна тісна залежність від локального соціокультурного контексту. В умовах екосистемного підходу ці загрози розглядаються не ізольовано, а як взаємопов'язані процеси, що посилюють один одного й прискорюють деградацію культурної системи.

Екосистемна парадигма традиційної культури етнічних громад Житомирщини формувалася десятиліттями як система взаємопов'язаних

звичаїв, мови, ритуалів, символіки, музики та соціально-побутових практик, яка забезпечувала культурну рівновагу і стійку ідентичність громад. У першій чверті ХХІ століття ця система зіткнулася з низкою серйозних викликів – соціальних, політичних, демографічних та технологічних. Комплексне дослідження механізмів збереження екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся в умовах актуалізації завдань із захисту культурної спадщини України спрямоване на виявлення чинників вразливості локальних традицій, оцінку стану культурних практик та розроблення ефективних моделей їхньої охорони і сталого розвитку; аналіз загроз і пошук ефективних шляхів їх подолання має важливе значення не лише для регіону, а й для всієї України як багатокультурної держави в контексті актуалізації «дискурсу «загрожених культур»» та загострення потреби «у концептуалізації сучасних стратегій опору» [62, с. 327].

Серед головних соціокультурних загроз першої чверті ХХІ ст. насамперед відзначимо демографічний спад та старіння носіїв традицій. Слід також говорити про асиміляцію і втрату мовної ідентичності представниками національних спільнот Житомирщини, що стало наслідком багатовікової етномовної імперсько-російсько-радянської політики та русифікації на окреслених теренах як «спроб нав'язування універсальності» (у даному випадку – мовної), «демаскуючи їх у спробі встановлення і підтримки системи домінування» [62, с. 328]. Як наслідок – білоруські, ромські, чеські, польські спільноти часто вже не володіють мовами предків. Втрата мови через «політичні утиски й мовно-культурні обмеження», а також «свідомі дії» влади, «спрямовані на асиміляцію» національних спільнот [13, с. 19, 21], веде не лише до спрощення або забуття пісень, молитов, легенд, звичаїв, але й до втрати самоідентифікації та нівеляції етнічного коріння.

Не сприяє збереженню традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся поширена із 1960–1970-х рр. загальна тенденція сценізації, а з 2000-х рр. – і комерціалізації фольклору (це явище І. Петрова визначає як «комодифікаційний підхід до культурних ресурсів» [111, с. 64]). Як наслідок – фольклор починає існувати лише у форматі «фестивального шоу», а не в побуті. Це витісняє глибинний зміст, зводячи багат шарову традицію до «яскравого номера». Цю ситуацію влучно коментує Р. Слюжинскас (2019). На думку дослідника, сценічний формат змушує народних виконавців підлаштовуватися під вимоги публіки та режисури: обмежувати виконання часовими рамками, добирати лише «ефектні» твори, поводитися як професійні артисти, а не як носії живої традиції: «Під час підготовки фольклорної програми на сцені ми повинні підігнати увесь репертуар в рамки чіткого часу і певної послідовності. Ми зобов'язані показувати тільки цікаві для глядачів і слухачів твори». Через це фольклор втрачає свою природність і автентичність, перетворюючись на театралізоване видовище» [214, с. 20].

Зрозуміло, що, зазнаючи загрози традиційній культурі національних спільнот Житомирщини в умовах соціокультурних реалій в Україні першої чверті XXI ст., потрібно говорити і про війну – повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 р. – як фактор руйнування культурної пам'яті та «загрози для збереження й популяризації українських артефактів національної ідентичності» [138, с. 22]. До цього призводить розсіювання громад через евакуацію, втрату культурного середовища. Не меншу роль відіграє психоемоційне вигорання представників тої чи іншої національної спільноти, що має наслідком зменшення інтересу до збереження традицій у період виживання.

Результатом деградації культурної екосистеми національних спільнот Житомирщини сьогодні маємо поступову втрату лінгвістичного, пісенного

(музично-фольклористичного), виробничо-побутового (ремесла, народне декоративно-прикладне мистецтво, народне будівництво, традиційний костюм, традиційна гостро-екосистема і т.ін.) розмаїття півдня Житомирського Полісся. Відбувається знеособлення культурного ландшафту: зникають локальні стилі, мелодики, термінологія (зокрема, народні назви різноманітних побутових предметів і явищ природи), народні наративи (історії, легенди, казки та інші розповіді, що трансливалися у традиції з покоління в покоління). У цьому зв'язку критичним є розрив поколінь: діти не знають пісень і звичаїв своїх прадідів, спільнота втрачає «культурну пам'ять» (за визначенням В. Долгочуба [55, с. 29] – «постпам'ять»).

Ще одним наслідком сучасної деградації традиційної культури національних спільнот Житомирщини відзначимо ослаблення національної інтеграції через незнання або нехтування культурою інших.

Отже, серед головних соціокультурних загроз першої чверті ХХІ ст. для екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот окресленого регіону відзначимо: міграцію, урбанізацію (відтік населення до міст або за кордон), асиміляцію, втрату мовного середовища, демографічний спад (часто – як наслідок геноциду) та старіння носіїв традицій. Більшість активних носіїв етнічної пам'яті традицій (пісень, обрядів, ремесел та ін.) є людьми поважного віку, їх відхід призводить до вимирання цілих культурних «ланцюгів передачі» традиції в малих селах – локусах побутування традиційної культури. Молодь переїздить у великі міста або за кордон, втрачаючи живий контакт із традицією, зв'язок із культурою і мовою предків, а отже – зникає інтерес до «сільської культури» як «непрестижної» в умовах глобалізації, що пришвидшує асиміляційні процеси.

Відсутність системної державної підтримки локальних ініціатив та зниження інституційної підтримки (закриття місцевих національних

культурних центрів) також не сприяє збереженню елементів екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирщини: бракує стратегічної політики підтримки етнічних громад на регіональному рівні, низькою є інтеграція фольклору національних меншин у офіційні освітні програми, музеї, ЗМІ.

Відтак, незважаючи на багатство традицій, значна частина культурної спадщини національних спільнот Житомирщини сьогодні є культурою на межі та під загрозою зникнення. Це зумовлено не лише загальними процесами глобалізації та урбанізації, а й віковими змінами у структурі місцевого населення, коли носії автентичних знань – переважно люди старшого покоління – поступово відходять. Трансляція пісенної, обрядової та мовної спадщини у багатьох громадах перервана, молодші покоління дедалі більше орієнтуються на масову культуру. Крім того, руйнування традиційних форм побутування, зміна релігійних і соціальних практик, асиміляційні процеси та міграція зумовлюють втрату унікальних культурних рис. У результаті окремі жанри, локальні діалекти, традиційні ремесла й музично-виконавські стилі опиняються під загрозою повного зникнення. Це створює потребу в цілеспрямованих наукових дослідженнях, фаховій документації та підтримці культурних ініціатив, спрямованих на відновлення, популяризацію і збереження цієї цінної, але вразливої спадщини.

Наголошуємо, що проблематика «культур у небезпеці» на Житомирщині є ключовою для розуміння механізмів культуротворення в умовах поліетнічної екосистеми регіону. Багатовікова взаємодія українців, поляків, чехів, німців, євреїв та інших спільнот сформувала унікальний культурний простір, у якому кожна етнічна традиція виконувала роль окремого, але взаємопов'язаного елемента загальної культурної екосистеми. У першій чверті XXI ст. значна частина цієї спадщини опинилася під загрозою зникнення через демографічні трансформації, руйнування

традиційних форм побутування, асиміляційні процеси та глобальні культурні зрушення.

Зникнення окремих фольклорних жанрів, локальних діалектів, ремесел і музично-виконавських практик не лише збіднює загальний культурний ландшафт регіону, а й порушує внутрішню рівновагу традиційної культурної екосистеми. З огляду на це захист вразливих культурних елементів стає необхідною умовою збереження цілісності регіональної ідентичності, адже кожен етнокультурний компонент забезпечує стійкість, різноманіття і здатність до самовідтворення традиційної культури. Тому актуальним є впровадження екосистемного підходу, який передбачає, на думку А. Савчанчика та В. Виткалова, синергію «технологічних, організаційних та правових механізмів, які формують комплексну систему збереження культурної спадщини» [137, с. 556], а саме – системну охорону культурних практик, їхнє активне документування, підтримку носіїв та інтеграцію локальних традицій у сучасні культурні процеси. Такий підхід дозволяє не лише уповільнити процеси зникнення, а й перетворити вразливу спадщину на ресурс культурного розвитку півдня Житомирського Полісся.

Відтак, серед основних загроз та основних чинників ризику, які постали перед культурною спадщиною національних спільнот регіону у першій чверті XXI ст., варто виокремити наступні: втрата мовного середовища та мовна асиміляція (зникнення або значне скорочення використання чеської, німецької, їдишу, польської як живих мов у громаді та втрата рідної мови як середовища побутування фольклору); урбанізація і міграція (відтік молоді, руйнація міжпокоління зв'язку через відсутність носіїв та спадкоємців традицій); репресії та історичні травми XX – першої чверті XXI ст. (знищення носіїв, депортації, репресії, Голокост, війни, масові вимушені переселення населення, що призвели до асиміляції та знищення цілих спільнот, а отже – депопуляції територій). Слід також говорити про

відсутність державної політики щодо збереження культур національних спільнот; відзначити проблему нестачі фахівців для фіксації та інтерпретації фольклору локального рівня і, як її наслідок, недостатність етнографічної документації, – лише фрагментарні записи збереглися у наукових архівах. Значна частина традицій існує сьогодні лише в пам'яті окремих інформантів похилого віку, а втрата таких носіїв означає остаточне зникнення автентичних форм фольклору.

Можемо визначити кілька шляхів та сформулювати певні рекомендації щодо подолання та відновлення культурної екосистеми регіону. Передусім це освітня інтеграція: включення модулів із фольклору етнічних спільнот у шкільні програми (музика, народознавство, регіонаознавство / краєзнавство); проведення класів живої традиції за участю носіїв (майстер-класи, співи, народні ремесла); підтримка краєзнавчих гуртків, створення «архівів родинної пам'яті». Польова фіксація та цифровізація можуть відіграти значну роль у відродженні екосистеми традиційної культури регіону: необхідна активізація збирання, записування, архівування пісень, усного фольклору, обрядів, у тому числі серед носіїв похилого віку; створення цифрових платформ, інтерактивних мап, присвячених етнокультурі півдня Житомирського Полісся (за прикладом вже діючого Цифрового архіву фольклору Слобожанщини і Полтавщини). Щодо окресленого кола питань влучною є думка Л. Бойко, Л. Поліщук та М. Пашкевич, які наголошують: «Оскільки захист матеріальних об'єктів історико-культурної спадщини у воєнний час здебільшого неможливий, важливим завданням за умов воєнного стану є створення інвентаризації культурних об'єктів, що підлягають оцифруванню, та розробка конкретних проектів з оцифрування культурних об'єктів» [202, с. 102].

Необхідним є залучення молоді до етнографічного блогінгу – TikTok, YouTube-формати з автентичним контентом і загалом, як зауважує

С. Садовенко: «впровадження інноваційних підходів у вирішення питань, пов'язаних зі створенням, використанням, розповсюдженням культурної спадщини і культурних цінностей, збереження доступу до них в умовах повномасштабного вторгнення» [138, с. 22–23].

Необхідною є державна підтримка локальних ініціатив: говоримо про гранти для фольклорних колективів, ансамблів національних спільнот, організацію та проведення міжетнічних фестивалів з акцентом на співпрацю, а не змагання; створення музеїв-майстерень у громадах – осередків живої спадщини (музика, кухня, текстиль, архітектура – як, наприклад, чеська хата-музей с. Вільшанка (Ольшанка) Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області (Додаток В, Рис. В.7–В.9); або Польський дім с. Лісова Слобідка того ж району (Додаток Б, Рис. Б.1–Б.7)).

Національні громади мають брати активну участь у творенні політики культури в регіоні: створення етнокультурних рад у громадах при місцевих органах влади має бути дійовим, а не «на папері», із залученням представників спільнот до створення регіональних стратегій культурного розвитку та підтримкою осередків самоорганізації польських, чеських, ромських, білоруських, інших національних товариств та їхньої міжетнічної комунікації через спільні етнокультурні (зокрема й пісенні) проєкти: польсько-українські хори, польсько-єврейські театри тощо, а також розвиток дитячої регіональної програми «Культура сусідства», під час заходів якої діти вивчатимуть традиції інших громад через гру, музику, спільне свято.

Ці та інші стабілізаційні події матимуть наслідком розвиток міжкультурного діалогу в регіоні та збереження унікальної екосистеми традиційної культури національних спільнот Житомирщини.

Отже, традиційна культура національних спільнот Житомирщини – це екосистема, що балансує між втратою й відродженням. Загрози, які виникли у першій чверті ХХІ століття, не є фатальними, однак потребують

екосистемного сталого підходу до збереження. Ключовими стають: освіта, фіксація, підтримка носіїв, діалог і головне – передача традиції через живий досвід. У цьому є шанс не лише зберегти екосистему унікального культурного різноманіття регіону, а й укріпити всю етнокультурну систему України.

### **3.2. Ревіталізація традиційної культури національних спільнот Житомирщини як екосистемний процес**

Як вірно зауважує М. Арсе, проблема загрожених культур «не тільки в тому, що ці народи і культури зникають, але й у тому, що ми дивимося на це так, наче нас це ніяк не стосується» [201]. Відтак збереження культури під загрозою як екосистемний процес у першій чверті XXI ст. вимагає переходу від фрагментарних заходів до системної стратегії, орієнтованої на підтримку всієї культурної екосистеми. Це передбачає поєднання наукового документування, освітніх програм, залучення місцевих громад, підтримки носіїв традицій та інтеграції спадщини в сучасні соціокультурні практики.

Ревіталізація культури (або, як визначає М. Скаженик, «revival-процеси» у культурі [167, с. 175]) в екосистемному контексті не означають механічного відтворення традицій, а спрямовані на їх адаптацію до сучасних умов без втрати змістової автентичності. Такий підхід дозволяє перетворити культуру, що занепадає, з об'єкта охорони на активний ресурс культурного розвитку.

Історичний розвиток Житомирщини був зумовлений перетином міграційних потоків, політичних кордонів і культурних впливів. Сьогодні це один із найетнострокатіших регіонів України, де протягом століть співіснували та взаємодіяли представники різних національних спільнот. Такий етнокультурний плюралізм сформував унікальний простір культурної взаємодії, де міжетнічна комунікація була не лише соціальним явищем, а й

важелем творення спільної культурної етноекосистеми. Фольклор у цьому контексті стає інструментом збереження ідентичності, засобом комунікації між спільнотами та основою для розуміння глибинних процесів культурного діалогу. Водночас, значна частина цих традицій сьогодні опинилися під загрозою зникнення, отож питання їх збереження постає надзвичайно гостро.

Ревіталізація вразливих культур національних спільнот Житомирщини в умовах сучасних соціокультурних трансформацій набуває особливої актуальності. Поліетнічний характер регіону, сформований історичною присутністю українців, поляків, чехів, німців, євреїв та інших спільнот, створив складну екосистему традиційної культури, у якій кожен компонент відіграє важливу роль у підтриманні культурної рівноваги. Втрата або маргіналізація окремих культурних елементів призводить до порушення цілісності цієї системи, що зумовлює необхідність комплексного підходу до процесів збереження та відновлення.

У межах екосистемного підходу ревіталізація культури розглядається не як ізольоване відтворення окремих традицій, а як багаторівневий процес взаємодії соціальних, культурних, історичних і комунікативних чинників. Вразливі культури національних спільнот Житомирщини функціонують у тісному зв'язку з локальним середовищем, міжетнічними контактами та механізмами культурної пам'яті. Саме тому їхнє відновлення можливе лише за умови підтримки всього культурного середовища – від носіїв традицій і локальних спільнот до інституційної та освітньої інфраструктури.

Формування поліетнічного простору Житомирщини було наслідком кількох хвиль міграцій та колонізації, зокрема в період російської імперії та міжвоєнної Польщі. У регіоні сформувалися компактні поселення: поляків – переважно в центральній і північній частині області (Житомир, Коростень, Овруч); чехів – у північних районах (Малинський, Брусилівський, Хорошівський); євреїв – у Бердичеві, Житомирі, Новограді-Волинському;

німців – у вигляді колоній (особливо у XIX ст.); білорусів та росіян-старообрядців – як результат переселення та адміністративної мобільності. Українці, поляки, чехи, німці, євреї мали власну систему освіти, релігійних інституцій, традицій побуту і фольклору. Ці громади зберігали власні культурні традиції, релігійні практики, мову, фольклорний код (пісні, легенди, обряди, гумор, дитячий фольклор, магічну поезію).

Особливість фольклорного середовища півдня Житомирського Полісся полягає у тому, що, попри відносну замкненість національних громад, тут відбувалися процеси взаємовпливу, адаптації та гібридизації культурних практик. Поряд із українським фольклором у селах регіону побутували польські релігійні пісні, елементи католицьких обрядів (Різдво та Великдень); чеські весільні співи, трудові пісні (т. зв. «працьові співи»); єврейські анекдоти, жарти на їдиш; німецькі трудові та духовні пісні, спогади про протестантські колонії. Спільна участь у календарних обрядах, весіллях, ярмарках сприяла культурному обміну та появі транскультурних елементів.

У термінах екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот окресленого регіону міжетнічна комунікація – це механізм взаємообміну ресурсами між складовими системи, що підтримує її цілісність, адаптивність і внутрішню динаміку. Наприклад, у поліських селах Житомирщини: ромські музиканти супроводжують українське весілля, українські весільні обрядодії переходять до складу традиційного весілля росіян-старообрядців (у с. Пилипівка, обряд «Чоботи» – Додаток Г, рис. Г.20), польські та українські колядки (у с. Лісова Слобідка [186]) звучать в одній господі на Різдво та ін. Така взаємодія не зводиться до механічного запозичення окремих елементів, а функціонує як процес взаємного культурообміну, в межах якого відбувається переосмислення традицій, формування гібридних форм і розширення семантичного поля локальної культури. У цьому контексті міжетнічна комунікація виступає важливим

чинником культурної стійкості, оскільки сприяє збереженню життєздатних елементів традиції шляхом їх включення до спільного соціокультурного простору. Водночас порушення балансу такої комунікації – унаслідок асиміляційних процесів, міграцій, демографічних змін чи культурної маргіналізації – може призводити до фрагментації екосистеми та втрати окремих компонентів нематеріальної культурної спадщини.

Фольклор як форма міжетнічної комунікації у багатонаціональному середовищі Житомирщини виконував кілька комунікативних функцій: етнодиференційну, інтегративну, соціально-регулятивну, рекреативну та просвітницьку. Міжетнічна комунікація відбувалася через фольклор, який виконував також функцію інтегратора та маркера відмінності одночасно. Відомі численні приклади, як-от: спільні обрядові практики (наприклад, святкування Купала з елементами як українського, так і польського фольклору; співіснування українських та польських весільних обрядів, побутування чеських колядок поряд з українськими щедрівками); запозичення мотивів у піснях (особливо помітно в рекрутських, весільних, жартівливих піснях); формування гібридних форм (наприклад, чеські переселенці пристосовували свої колядки до українського контексту); лінгвістичні елементи (вплив польської, їдишу чи чеської на діалекти та народну поезику; гумористичні тексти, в яких простежується змішана лексика: полонізми, германізми, їдиш). Таким чином фольклор ставав платформою діалогу, де зберігалася повага до різноманіття, і водночас утворювався новий культурний етносплав, властивий саме півдню Житомирщині.

Незважаючи на багатство традицій, значна частина фольклору національних спільнот сьогодні є культурою на межі зникнення. Багато традицій існують сьогодні лише в пам'яті окремих інформантів похилого віку, а втрата таких носіїв означає остаточне зникнення автентичних форм

фольклору. Цим загрозам протидіють сучасні заходи з ревіталізації традиційної культури національних спільнот у регіоні: зокрема, низка культурних інституцій, етномузикологів, активістів і освітян докладають зусиль до фіксації та актуалізації фольклору національних спільнот. Це численні етнографічні експедиції студентів і дослідників; діяльність національних культурних товариств (польські, чеські, єврейські центри [59; 60; 205; 218 та ін.]); створення цифрових архівів пісень, текстів, усних історій.

Важливим напрямом є інтеграція фольклору у сучасні освітні формати – через фольклорні гуртки, співочі майстерні, мистецькі резиденції, недільні школи, етнофестивалі, де відбувається не лише передача знання, але й формування емоційного зв'язку із традицією. Позитивним прикладом є проєкти, які не відокремлюють культури, а демонструють їх у взаємодії – як частини цілісної поліфонічної етноспадщини Житомирщини.

Фольклор національних спільнот Житомирщини – це жива тканина міжетнічного спілкування, що формувала обличчя регіону протягом століть. Його збереження – це справа не лише фольклористів, а й питання культурної безпеки України, адже різноманіття – це сила нашої культурної ідентичності. Важливо документувати, популяризувати та включати фольклор загрожених культур у сучасне життя: через пісню, театр, освіту, діалог громад.

Фольклор національних спільнот Житомирщини є важливою складовою регіональної культурної ідентичності, унікальним свідченням поліетнічного діалогу, полілогу етнокультур та багатовікової співжиттєвості національних громад у регіоні. Його збереження та актуалізація є нагальною потребою в умовах зростаючих загроз, а ефективність ревіталізації є можливою лише за умови поєднання наукового підходу, освітньої інтеграції та активної участі локальних спільнот.

Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини: відображає історію міжетнічних контактів і співіснування; є важливим інструментом дослідження регіональної ідентичності; дозволяє простежити впливи культур одна на одну (у жанрах, мелодиці, мові, обрядовості). Усі окреслені аспекти актуалізують питання збереження нематеріальної культурної спадщини національних спільнот в умовах глобалізації та соціальних змін.

Проаналізуємо стан культурологічного дослідження музичного фольклору національних спільнот Житомирського Полісся, а саме: дослідимо музичний фольклор національних спільнот півдня Житомирщини як важливу складову регіонального культурного ландшафту, спробуємо виявити особливості міжетнічної музичної взаємодії в контексті екосистеми традиційних культур національних спільнот регіону, а також осмислити сучасні виклики збереження нематеріальної культурної спадщини в багатокультурному просторі півдня Житомирського Полісся.

Музичний фольклор як носій колективної пам'яті, часто зберігає ті культурні маркери, які втратилися в інших формах. Музичний фольклор – це не лише пісні чи мелодії, а ціла форма вираження колективного досвіду, ритуалів, вірувань та історичної пам'яті. Національні спільноти Житомирщини – поляки, євреї, чехи, роми, білоруси, німці та ін. і титульний народ – українці – формували специфічне пограничне культурне середовище, де постійно відбувався обмін мотивами, жанрами, мовними формами, що робить регіон надзвичайно цінним для міжкультурних досліджень.

Відтак культурологічний аналіз дозволяє розглядати фольклор не лише як «музику», а й як: комунікативний процес, засіб передачі ідентичності; індикатор міжетнічного діалогу; компонент регіонального культурного коду та складову екосистеми традиційних культур національних спільнот півдня Житомирського Полісся; а також як джерело міжнаціонального порозуміння в сучасній Україні, де «фольклорна міжетнічна комунікація» виступає у

якості «міжетнічного полілогу» та «відбувається на таких рівнях: на міжособистісному та на рівні етноспільнот. Фольклорна комунікація є моделлю семіотичного акту і є складовою складної семіотичної системи» [41, с. 96].

Слід зауважити, що міжетнічна взаємодія в регіоні виступає не лише формою комунікації, а й ресурсом підвищення стійкості культурної екосистеми. Досвід співіснування різних національних спільнот Житомирщини демонструє, що діалог культур сприяє формуванню толерантного середовища, у якому загрожені традиції отримують можливість для нового життя. Через взаємне запозичення, адаптацію та переосмислення культурних практик відбувається їхня міксація, що в межах екосистемного підходу розглядається не як загроза, а як форма еволюції культури.

Збереження нематеріальної культурної спадщини – надзвичайно актуальне завдання в умовах викликів: депопуляції сільських громад; активної асиміляції національних спільнот; війни та міграції; глобалізації й цифровізації. Вирішення окресленого завдання стикається з цілою низкою викликів, а саме музичний фольклор частково є вже втраченою спадщиною, адже його частина існує лише в архівах або у пам'яті носіїв традиційної культури старшого покоління, що обумовлює необхідність фіксації: важливо збирати, записувати, аналізувати й публікувати ці пісенні зразки, поки вони живі у пам'яті (навіть у пасивній).

Характеризуючи типологію фольклорних традицій національних спільнот півдня Житомирщини, окреслимо в загальних рисах фольклорні жанри та певні особливості у їх збереженні, що вирізняють одну спільноту від іншої. Польська спільнота представлена добре збереженими жанрами релігійних пісень, колядок, весільних співів, різноманітних мазурок (наприклад, під час експедиції у польське с. Лісова Слобідка у липні 2023 р. нами було зафіксовано 4 пісні – «Trawka murawka żółty kwiat» (лірична),

«Szła dziewczeczka do laseczka» (лірична), «A wczora z wieczora» (колядка), «Wśród nocnej ciszy» (колядка), а також весільний обряд «здавання корони» з його музичною складовою) [186] (Додаток Б., Рис. Б.1–Б.7). В усіх названих жанрах прослідковуються поєднання католицької тематики з українськими мотивами, а також вплив на гармонічну структуру українських пісень у спільних регіонах. Додамо також, що у системі аматорських колективів національних спільнот Житомирщини саме польська спільнота є найбільш презентованою [59]. Цей факт дозволяє з певною долею оптимізму говорити про ступінь збереження традиційної культури житомирських поляків у непростих соціокультурних умовах першої чверті ХХІ ст.

Єврейська громада найширше представлена клезмерською інструментальною музикою, а також піснями на їдиші (любовної, побутової, релігійної тематики). Центром збереження і побутування фольклорної традиції євреїв Житомирського Полісся є місто Бердичів як «український Єрусалим» (Додаток В, Рис. 10а–10в – фотографії з Музею єврейства міста Бердичева). Слід також визначити, що активізації побутування традиції сприяє обрядовий контекст (шабат, весілля). До Другої світової війни в Бердичеві проживала потужна єврейська громада, що створила унікальний культурний ландшафт із власними традиціями, піснею, мовою (їдиш), побутом, святами та духовною музикою. Сьогодні музичний фольклор євреїв Бердичева: є носієм пам'яті знищеної громади; продовжує жити в архівах, сімейних переказах, дослідженнях; і, безперечно, є складовою міської ідентичності міста, навіть у сучасному мультикультурному контексті.

Народні танці (полька, фуріант) та родинно-обрядові пісні (весілля, хрестини, поховальна обрядовість) а також літургійна і духовна музика чеських громад, що формувалася під впливом протестантизму та католицизму, є найбільш збереженими жанрами фольклорної спадщини

кількох громад житомирських чехів. Особливостями тут визначимо наступні: чіткий метр, багатоголосся, збереження чеської мови в пісенних текстах.

Німецькі колоністи до сьогодні зберігають протестантські духовні гімни та обрядові пісні, в яких яскраво проявляється вплив лютеранської традиції на строфічну структуру пісень та простоту мелодій. Білоруській громаді притаманне збереження народних балад, жниварських пісень та традиційних колискових; особливостями цих творів є подібність до поліських українських пісень і характерна інтонація. Щодо ромів півдня Житомирського Полісся, найкраще збереглися ліричні пісні, танцювальні імпровізації, весільні наспіви, в яких яскраво проявляються високий рівень віртуозності, імпровізація та ритмічна насиченість.

На півночі Житомирської області (Овруцький, Олевський, Лугинський, Коростенський райони) спільне проживання різних етносів зумовило формування унікального фольклорного середовища, де музика не поділяє, а об'єднує: різні спільноти через музику вибудовують співжиття, співпереживання та спільну пам'ять. Фольклор виконує функцію збереження етнічної ідентичності та водночас є механізмом культурної інтеграції. Культурна поліфонія у цьому випадку є не тільки багатоголоссям у музиці, а й багатоголоссям культур, стилів, мов, традицій, ідентичностей (етнічної, локальної, соціальної), які виявляються через пісню. На півночі Житомирщини пісенна традиція та музичний діалог – це інструмент міжетнічної солідарності, що поєднує українську м'яку лірику, ромську емоційну експресію і білоруську інтонаційну архаїку. У фольклорі трьох спільнот не руйнується межа ідентичності, але виникає простір спільного звучання, що стає моделлю мирного співіснування культур. Поліфонія в цьому випадку є не тільки музичним терміном, а й метафорою демократичної культури, в якій кожен має голос і право бути почутим.

Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини – це унікальна культурна матриця, яка дозволяє не лише вивчати інші народи, які живуть в Україні, а й переосмислювати українську культуру як відкрите, діалогічне, багатопланове явище. Культурологічні підходи до дослідження вимагають міжкультурного аналізу у порівнянні взаємовпливів у регіональній традиції; інтердисциплінарності (поєднання методів музикознавства, культурології, етнології, історії, фольклористики й антропології); розширення, урізноманітнення та оновлення меморіальних практик (адже фольклор є колективною пам'яттю, це актуалізує проведення етнічних фестивалів, поглиблення діяльності місцевих фольклорних колективів тощо).

У культурологічному контексті ці фольклорні практики є джерелом ідентичності для національних спільнот; формують спільну культурну пам'ять регіону; сприяють розумінню ідеї єдності через різноманіття – ключової для сучасної української нації. В цьому контексті слід окреслити питання збереження екосистеми традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся в контексті сучасних соціокультурних практик

В умовах соціокультурної міксації, нівеляції особливостей ментальності й автентичної культури, стрімкого розвитку урбанізації та глобалізаційних процесів, що охопили народи усіх країн світу, в Україні наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст. спостерігається активізація соціокультурних практик, пов'язаних із традиційною культурою національних меншин та євроінтеграційними реаліями української культури.

Житомирське Полісся є історико-етнографічним регіоном, де здавна мешкають представники різних етносів. Єврейські компактні поселення відомі на Житомирщині ще з ХVІ ст., у 1920-х рр. тут проживали понад 550 тисяч представників єврейського народу, що на той час становило майже

30 % населення регіону. У другій половині XVI ст. на окреслених теренах з'являються польські села (перепис населення 1925 р. свідчить про понад 100 тисяч поляків на території, що належить сучасній Житомирській області). Чеські і німецькі поселення відомі з другої половини XIX століття. За переписом 1925 р. чехів серед населення окресленого регіону налічувалося близько 10 тисяч, німців – понад 71 тисяча, а також росіян (зокрема, старообрядців) – понад 23 тисячі [128, с. 88–89].

Безперечно, що «у добу глобалізації... зростає значення міжетнічної взаємодії. Міжетнічна комунікація представників різних етносів є... засобом формування толерантності та гармонійних відносин у поліетнічних суспільствах» [141, с. 317–318]. Поліетнічне середовище Житомирської області історично формувалося у міжетнічній комунікації представників різних народів. Історична пам'ять цих етносів спонукала їх представників до появи багатьох культурно-мистецьких центрів, громадських об'єднань, релігійних громад, які сьогодні є центрами міжетнічної взаємодії національних спільнот Житомирщини.

Збереження історичної пам'яті є детермінантою культурно-мистецької діяльності національних спільнот Житомирщини; в цьому контексті важливим є опис різноманітних культурно-мистецьких практик громадських об'єднань, релігійних громад, культурних центрів, які сьогодні є центрами міжетнічної взаємодії національних спільнот Житомирщини.

Одним із ключових чинників ревіталізації загрожених культур є сучасні соціокультурні практики міжетнічної взаємодії, що сприяють активному культурному обміну та взаємному пізнанню. Це фестивалі традиційної культури, міжкультурні мистецькі проєкти, освітні програми, спрямовані на вивчення локальної історії та фольклору, а також діяльність громадських організацій і локальних ініціатив. У межах цих практик традиційні пісенні, обрядові та ремісничі форми набувають нових контекстів

існування, що дозволяє їм залишатися актуальними для сучасного суспільства без втрати автентичного змісту.

Однією з найчисленніших національних спільнот Житомира і області є польська громада (Житомирська обласна Спілка поляків України) [59]. Діяльність польських культурних товариств у Житомирі та області, зокрема освітньо-культурних осередків, що займаються відновленням традиційної пісенної культури, обрядовості та мовної спадщини, є показовим прикладом екосистемо-культурної ревіталізації. Проведення днів польської культури, фестивалів духовної музики, реконструкція календарних і родинних обрядів сприяють не лише збереженню етнічної ідентичності польської громади, а й активному міжетнічному діалогу. Такі ініціативи функціонують як «культурні вузли», що активізують обмін між різними спільнотами регіону.

Історична пам'ять житомирських поляків проявляється через різноманітні культурно-мистецькі практики, серед яких визначимо діяльність польських творчих колективів. Серед них, заслужений ансамбль польської культури дитячий вокальний ансамбль «Дзвіночки» та народний аматорський колектив Ансамбль польського танцю «Короліски» – заслужений колектив польської культури Житомирської обласної Спілки поляків України, засновані 1991 року у м. Житомир; а також заслужений колектив польської культури камерний ансамбль імені Ігнація Фелікса Добжинського, який із 2006 року займається відродженням польської культури в Україні, зокрема віднайденням та запровадженням до наукового обігу і мистецької практики забутих творів композиторів Волині та поверненням сакральної музики до костьолів. Слід також назвати один із найперших вокальних колективів, що був заснований 1990 року і до сьогодні є активним популяризатором польської культури, – заслужений колектив польської культури вокальний ансамбль «Поліські соколи».

Ці та інші польські творчі колективи (їх на сьогодні в області налічується понад 20) [59] є активними учасниками культурно-мистецьких акцій та активно просувають знання про польську традиційну культуру, а отже – зміцнюють історичну пам'ять польської спільноти регіону. Це вже традиційний на Житомирщині Всеукраїнський фестиваль польської колядки та щедрівки (різдвяні пісні є своєрідною перлиною, яка з'єднує покоління як у музичних, так і в культурних здобутках, забезпечуючи культурну єдність і наступність, збагачуючи глибину духовного надбання). Слід також сказати про Дні польської культури, які Житомирська обласна Спілка поляків України проводить вже 15 років поспіль, а також Міжнародний фестиваль польської культури «Веселка Полісся», який 2023 року відбувся вже у 28-ме і був присвячений 550-річчю Миколи Коперника.

Одним із найважливіших заходів зі збереження історичної пам'яті для польської спільноти регіону є шляхетна справа прибирання на одному з найстарших в Європі польському кладовищі м. Житомира, заснованому ще 1799 року. Польський католицький цвинтар сьогодні має статус пам'ятника архітектури, історії та монументального мистецтва, на сьогодні тут є облікованими і дослідженими 2222 могили, тут спочивають видатні житомиряни – діячі польської культури, які залишили свій значний слід у історії міста. На кладовищі містяться сімейні поховання відомих у польській спільноті шляхетних династій Домбровських, Монюшко, Чацких. Тут є могили першого польського авіатора Броніслава Мацієвича, всесвітньвідомого піаніста Юліуша Зарембського, художника-академіка Леонардо Страшинського та інших видатних діячів польської культури (Додаток В, Рис. 11а–13л).

Акція впорядкування польського цвинтаря була вперше проведена 1988 року за ініціативи першого голови Спілки поляків Житомирщини Валентина Грабовського та єпископа Яна Пурвінського. За свідченням учасників

перших «суботників» на Польському цвинтарі, вони були організовані для упорядкування могил та пам'ятників, які розбиті та знищені варварами. Радянська влада намагалася ліквідувати польські сліди, але поляки лягли «хрестом» перед брамою і не впустили бульдозери в'їхати на цвинтар.

Традиційно ці заходи організовують в останню суботу жовтня (до свята Всіх Святих, який поляки відзначають 1 листопада), а також до Дня поминання померлих (2 листопада, т. зв. «задушок» або Задушні дні). Радянські часи не сприяли збереженню артефактів на польському цвинтарі: багато унікальних старовинних пам'яток на кладовищі були понівечені або знищені, майже усі склепи зламані і розграбовані мародерами. З кінця 1970-х рр. кладовище закрито для поховань. Сьогодні польська спільнота Житомира не припиняє роботи по реалізації проєкту «Польський цвинтар – історико-культурний музей-заповідник у місті Житомир», заснованому 2016 року, щоб у серцях житомирських поляків жила пам'ять про предків, які вже відійшли, а сам некрополь виглядав незабутим і прибраним. У рамках цього проєкту волонтери під керівництвом Координаційної ради Польського цвинтаря у Житомирі поступово розчищають кладовище від дерев і кущів, що безконтрольно розрослися на території, оновлюється огорожа, облаштовуються туристичні пішохідні доріжки, підтримується у робочому стані цвинтарна капличка св. Станіслава, побудована ще у 1840-ві рр. У 2022 році до акції упорядкування польської некрополії вперше долучилися і представники чеської національної громади м. Житомир, що в умовах російської агресії стало проявом міжетнічної співпраці та національного об'єднання.

Догляд та піклування про місця поховання своїх пращурів є однією з важливих складових збереження історичної пам'яті народу. В цьому контексті слід проаналізувати реалізацію загальнонаціонального проєкту «Захистимо пам'ять», в рамках якого було споруджено інформаційні стели та

пам'ятні знаки у близько 15 населених пунктах в різних регіонах України, з них – у п'яти селах і містах Житомирщини, де масово загинули євреї, а також у трьох селах Житомирської області, де відбулися масові розстріли ромів. Загалом на території сучасної України сьогодні відомими є понад дві тисячі місць масових страт, було вбито понад мільйон громадян єврейської національності та переважна більшість (за різними даними, від 12 до понад 20 тисяч) українських ромів – дітей, жінок, чоловіків [23–25; 27–29; 38; 63]. Проєкт «Захистимо пам'ять», основні заходи якого на теренах Житомирщини здійснювалися у 2018–2019 рр., поєднував заходи щодо архітектурного облаштування та захисту масових поховань із метою збереження історичної пам'яті про ці жахливі події, що призвели до знищення цілих єврейських та ромських громад.

Поширення у Європі фашистської ідеології расової дискримінації у 1930-ті рр. спричинило переслідування різноманітних за культурою, мовою, віросповіданням та соціальними ознаками груп ромів. Із початком війни проти СРСР влітку 1941 року ці утиски посилювалися – спочатку проти кочових ромів, а згодом – і осілих: їх масово розстрілювали й ховали у численних братських могилах, які із плином часу пішли у небуття, імена більшості жертв сьогодні нам не відомі. Загалом «на окупованих Німеччиною територіях, а також у державах – союзниках Третього райху було вбито – у таборах або на місцях – щонайменше 250 тисяч ромів» [27]. Показовою у контексті збереження історичної пам'яті є історія меморіалізації місця масового розстрілу ромів поблизу села Дівошин Овруцької ТГ Житомирської області, тут було вбито близько 80 членів ромської громади, яка прийшла у це село з території Білорусі. За спогадами очевидців, німці ставилися до ромів, як до тварин: спочатку загнали їх до стайні, відібрали коней і вози, зранку чоловікам ромам наказали поглибити кар'єр для видобутку глини, де згодом і розстріляли. «Насамкінець згвалтували жінок і

розстріляли разом із дітьми. Деякі жителі села чули крики та постріли» [27–29].

У травні 1945 року Надзвичайна комісія почала збір фактів німецьких злочинів у Овруцькому районі, але масове вбивство ромів у селі Дівошин тоді радянським правосуддям не розглядалося. Старожили згадували, що після війни один ром знайшов цю братську могилу та здійснив обряд оплакування загиблих за ромською традицією. У 1970-х рр. пагорб, насипаний над могилою, розорали, поле віддали під сільськогосподарські роботи. В рамках культурно-історичної акції «Захистимо пам'ять» група активістів на чолі з керівником Київського академічного музично-драматичного циганського театру «Романс» народним артистом України Ігорем Крикуновим провела пошуково-дослідницькі заходи, було опитано місцевих свідків, встановлено ймовірне місце знаходження братської могили розстріляних ромів, оголошено ініціативу щодо встановлення пам'ятної стели на цьому місці. У 2019 році у тому місці, де ймовірно відбувся розстріл ромів, було висаджено «Ліс пам'яті» – 80 дерев, кожне з яких символізує жертву геноциду ромського народу, поховану у братській могилі. Окрім культурно-історичної мети цей «Ліс» має також і суто практичне значення – він захищає територію некрополю від сільськогосподарського використання. «Нині цей меморіал є символом толерантності та поваги до національних і етнічних меншин, він нагадує про дискримінацію і соціальну неприязнь до ромів, що тривала століттями» [27–29].

Пам'ятні знаки та стели з інформацією кількома мовами було встановлено також на місці загибелі 32 ромів, яких фашисти спалили у хліву у с. Калинівка (колишні Голиші) Олевської ТГ у 1941 році; а також у селищі Іванопіль (колишній Янушпіль) тоді Чуднівського району, де на території цукрового заводу було розстріляно понад 800 громадян – євреїв, ромів та ін. «У травні 1942 р. поліція разом із декількома німцями схопила групу кочових

ромів – переважно жінок, дітей і старих чоловіків. Їхні 4–5 возів стояли на околиці села Молочки. Ромів відвели до Янушполя і кілька днів тримали у в'язниці... на початку червня 1942 р. ромів, які плакали та кричали, відвели до цукрового заводу... змусили роздягнутися та розстріляли малими групами...» [27].

Щодо відновлення історичної пам'яті про геноцид єврейського народу на теренах Житомирщини в роки Другої світової війни, маємо констатувати, що мало хто з євреїв пережив цей період: їх масово страчували, перед стратами – принижували, знущалися і гнобили. Залишилися страшні спогади про ці події поодиноких учасників тих подій, кому пощастило вижити, або випадкових свідків, як, наприклад, мешканці села Бараші колишнього Ємельчинського району. Тут поруч з українцями, поляками, німцями та росіянами у 1930-ті рр. проживали близько 600 громадян єврейської національності. Команді проєкту «Захистимо пам'ять» вдалося записати жахливі своєю деталізацією спогади селян, які на початку війни, будучи ще маленькими хлопчиками, випасаючи корів, випадково опинилися неподалік місця масової страти євреїв: «...людей спрямували з дороги праворуч і наказали зібратися на узбіччі поля, за декілька сотень метрів від ями. Євреїв оточили місцеві поліцейські. Вже з дороги видно було земляні насипи біля ями, і євреї зрозуміли, що зараз має статися. Люди почали плакати, кричати, дехто рвав на собі волосся. Рідні і друзі почали прощатися один з одним. Лунали молитви... довкола лунали постріли і страшні крики, а на одному з возів дві жінки годували немовлят...» [23–25].

Не менш драматичні події відбувалися й в інших селах Житомирщини, де до Другої світової війни існували великі єврейські громади, зокрема проєктом «Захистимо пам'ять» було охоплено також місто Бердичів, селища Любар, Колодянка та інші. Показовим є той факт, що у Барашах та інших місцевостях, де існують братські могили розстріляних єврейських громад,

сьогодні фактично не проживають євреї. Але сільські громади опікуються цими некрополями: «Станом на 2017 р. у цьому містечку єврейської громади немає. Навіть попри відсутність євреїв, на місці поховання і надалі росте гай та поховання не розорюється» [23; 38].

Зауважимо, що спорудження і відкриття меморіалів жертвам Голокосту в селах Житомирської області, встановлення місцезнаходження масових поховань, кількості жертв, знайомство з долею окремих із них та тих небагатьох, кому вдалося вижити, опис злочину геноциду та інформація про задіяних злочинців, що визначається за допомогою ретельних історичних досліджень, – все це є невід’ємною складовою відродження історичної пам’яті нації. Результати культурно-історичної роботи, проведеної в рамках проєкту «Захистимо пам’ять», потрібно активно використовувати в освітніх програмах, які проводяться з місцевими школами, а також зі студентами в проєкті по історії України, адже його головною метою було заохочення вчителів, учнів та студентів до самостійного вивчення місцевої історії та залучення їх до роботи над новими місцями історичної пам’яті.

Адже сотні братських могил у лісах, посеред полів, у піщаних кар’єрах чи віддалених ярах і до сьогодні залишаються не позначеними на місцевостях, незахищеними або занедбаними. Більшість масових поховань віддані під сільськогосподарські роботи або забудовані і не є гідними місцями скорботи та пам’яті про стерте з лиця землі єврейське і ромське життя. Зокрема можемо говорити про місце масового розстрілу євреїв неподалік села Пилипівка колишнього Чуднівського, сьогодні Бердичівського району Житомирської області, яке історично місцеві мешканці поділяють на Українські Пилипи (частина села, де живуть українці) і Руські Пилипи (тут здавна мешкають росіяни-старообрядці). Саме на пагорбі біля річки Гнилопять в українській частині села у 1941 році відбулася масова страта пилипівських євреїв. За свідченнями старожилів,

зафіксованими нами в особистих розмовах із селянами влітку 2023 року [186], після цього вода в річці ще довго була червоного кольору від крові загиблих. Одній молодій жінці з малою дитиною вдалося врятуватися: вона впала раніше в яму, дочекалася, лежачи під тілами розстріляних односельців, ночі, коли змогла вибратися і під покривом темряви дістатися до найближчої хати в селі, де попросилася до схрону. Однак місцевий поліцай про це дізнався, і жінку з дитям наступного дня було страчено. За спогадами старожилів Пилипівки, усе село після цього прокляло зрадника, а коли він згодом важко захворів і помер, усі це сприйняли як покарання за вбивство невинних людей.

Відтак основні заходи проєкту «Захистимо пам'ять» на Житомирщині здійснювалися у 2017–2019 рр.: це було архітектурне облаштування масових поховань із метою захисту і збереження історичної пам'яті про жахливі події, що призвели до знищення цілих єврейських та ромських громад. Одним із головних завдань проєкту, що фінансувався Міністерством закордонних справ Німеччини і здійснювався за активної участі міжнародних та українських партнерів (Україна, Німеччина, США, Великобританія, Ізраїль), було створення сайту «Захист і меморіалізація місць масових убивств євреїв України» [63]. На цій цифровій платформі розміщено близько 25 ґрунтовних матеріалів щодо некрополів єврейського та ромського народів – місць масових страт часів Другої світової війни. Матеріали подаються з надзвичайною деталізацією – це спогади очевидців подій, архівні документи, археологічні розкопки та ін. Надзвичайно важливим є те, що матеріали – свідчення жахливих подій – подаються двома мовами – українською і англійською, що дозволяє залучати до опрацювання цієї непростой, але надзвичайно важливої тематики, широку світову спільноту.

Зокрема на сайті «Захист і меморіалізація місць масових убивств євреїв України» [63] розміщено значний за обсягом матеріал, присвячений одному з

найбільших масових поховань євреїв у місті Бердичеві та на прилеглих територіях – масовому похованню біля села Хажин у 7 кілометрах від Бердичіва. Загальна кількість розстріляних тут людей за воєнні роки сягає понад 10,5 тисяч осіб. З-поміж усіх об'єктів проєкту «Захистимо пам'ять» це масове поховання мало надзвичайне значення, що було обумовлено великою кількістю жертв і повною незахищеністю цього місця від мародерів, які систематично порушували спокій душ загиблих, шукаючи у землі «міфічні» коштовності, які нібито розстріляні забирали із собою. Окремий матеріал сайту висвітлює історію євреїв села Колодянка: тут посеред поля було вбито і закопано у 4-х братських могилах понад 100 селян єврейської національності. Поле довгий час використовувалося як пасовисько для коней та великої рогатої худоби. Пошуковій групі проєкту «Захистимо пам'ять» під час археологічних досліджень так і не вдалося визначити точне розташування поховань, тому пам'ятну стелу про ці жахливі події було встановлено біля поля на околиці села.

Не змогли визначити також і точне місцезнаходження поховання понад 500 єврейських чоловіків, яких було розстріляно на околицях села Юрівка неподалік від селища Любар, інформаційну стелу та пам'ятний знак було встановлено на виїзді із села, а також в іншому місці – неподалік від т. зв. «піщаного кар'єру» поблизу хутору Казенна Громада, де у вересні 1941 р. було розстріляно понад 1500 євреїв Любара та його околиць.

Матеріали сайту «Захист і меморіалізація місць масових убивств євреїв України» [63] також розповідають про трагедію євреїв і ромів із Янушполя (Іванополя), де у травні 1942 р. німці розстріляли на околиці села понад 800 єврейських жінок, дітей і чоловіків (як засвідчують матеріали сайту, «єврейське життя в Янушполі було знищено»), а також групу кочових ромів – переважно жінок, дітей і старих чоловіків.

Отже, аналіз практичної реалізації культурно-історичної акції «Захистимо пам'ять» (2017–2019 рр.) дозволяє відзначити значну роль проєкту у збереженні історичної пам'яті як детермінанти зміцнення міжетнічної комунікації та взаємодії, а також урізноманітнення культурно-мистецької діяльності етнічних спільнот Житомирщини, у тому числі з використанням цифрових технологій.

Різноманітні соціальні події і часто трагічні суспільно-політичні процеси XX ст. – першої чверті XXI ст. призвели до наступного результату: станом на початок XXI ст. найбільш чисельними національними меншинами у Житомирській області є поляки (3,5 %), білоруси (0,35 %), євреї (0,19 %), молдовани (0,1 %), німці (близько 0, 1%), чехи, роми і вірмени (по 0,06 %) та ін. Інтереси своїх народів щодо задоволення культурних потреб та самоідентифікації представляють національно-культурні товариства Житомирщини, що об'єднують представників найбільш численних етнічних меншин [59; 60 та ін.]. За даними сайту Житомирської обласної державної адміністрації в області сьогодні діють 3 національно-культурні товариства азербайджанців, по 2 – білорусів, чехів, росіян; по одному об'єднанню вірменів, греків, євреїв, німців, чеченців; 23 товариства поляків, 3 – ромів [176]. Більш детально зупинимося на характеристиці діяльності деяких із них.

Найбільш чисельним у регіоні є представництво польських національних об'єднань. Із 2006 року Житомирська обласна Спілка поляків України [59; 218] об'єднує 22 регіональні організації – це близько 47 тисяч чоловік, а також понад 2 тисячі поляків власне у Житомирі. Із 1997 року за підтримки уряду Польщі у місті активно працює «Польський дім» – «Dom Polski» [205] – польський культурний осередок, основним напрямком діяльності якого є культурно-освітня діяльність: тут можна вивчати польську мову, історію, культуру, традиції; функціонує бібліотека з читальним залом і

відеотекою польських фільмів. «Dom Polski» є базою для репетицій польських творчих колективів – камерного ансамблю ім. Ю. Добжинського, молодіжного ансамблю «VIA», ансамблю «Поліські соколи» [116], дитячих вокальних колективів, а також для проведення фестивалів польської культури [182], занять польської недільної школи та ін. Тут є спортивний зал і комп'ютерний клас. Влітку на базі «Dom Polski» організовується безкоштовний денний табір для дітей. Щомісячно проходять концерти камерної музики і перегляди польських фільмів. В умовах воєнного стану в Україні із 2022 року благодійний фонд «Польський дім», створений на базі «Dom Polski» [205], займається активною волонтерською діяльністю: у будівлі розміщено пункт незламності для підтримки людей під час блекаутів і відключень світла, БО «БФ «Польський дім» із 2022 року активно підтримує мешканців Одеської, Херсонської та Миколаївської областей, постраждалих від війни. На сьогодні, за інформацією на сайті фонду, допомогу надали понад 30 000 людям, забезпечуючи їх продуктами, медикаментами, одягом, генераторами та іншими необхідними речами.

Єврейська спільнота м. Житомир має давнє коріння: у XIX ст. це місто було одним із центрів культурного, духовного та інтелектуального життя євреїв України. Тут працювала єврейська типографія, рабинське училище і єврейський вчительський інститут, а також єврейське ремісниче училище. За даними, оприлюдненими на сайті Житомирського обласного центру народної творчості, наприкінці XIX ст. євреї становили близько 50 % населення Житомира, на початку XX ст. – близько 40 % [217]. «Травматичний досвід» єврейських погромів кінця XIX – початку XX ст. та буремні події Другої світової війни вплинули на «подальші трансформації єврейської спільноти» [50] і мали наслідком різке скорочення єврейського населення міста і регіону загалом [90; 105; 134; 181 та ін.].

Сьогодні для єврейської громади Житомирщини надзвичайно важливими є питання залучення молоді до національної історії і культури. При громаді працюють бібліотека єврейської літератури (понад 3 тисячі книжок), сімейний клуб, студія кераміки, театральна студія «Єврейський бульвар», гурток м'якої іграшки, дитячий вокальний ансамбль, існує програма на місцевому радіо, у Бердичеві створено Музей єврейства міста Бердичева (Додаток В, Рис.10а–Рис.10в). Єврейська громада регіону активно використовує різноманітні соціокультурні практики щодо зміцнення культурного досвіду і популяризації спадщини свого народу: це фестивалі єврейської книги, наукові конференції, художні виставки, спектаклі і концерти, а також участь у конкурсах і національних фестивалях разом із представниками інших національних меншин області.

Житомирське обласне національно-культурне німецьке товариство «Відергебурт (Відродження)» [179] також працює із середини 1990-х років. Сьогодні воно об'єднує близько 350 етнічних німців Житомира. Товариство має достатньо налагоджені зв'язки із урядовими, громадськими та гуманітарними організаціями Німеччини, від яких етнічні німці, громадяни України, жителі м. Житомир і області, регулярно отримують гуманітарну, матеріальну і моральну допомогу. При Товаристві працюють безкоштовні курси із вивчення німецької мови для усіх бажаючих, що реалізується як один із напрямків діяльності організації щодо розвитку та задоволення «мовних, релігійних та культурно-національних традицій, притаманних німецькому етносу» [217].

Житомирська спілка волинських чехів [60] заснована у 1991 році. Своїм основним завданням організація ставить популяризацію чеської культури і мови. За підтримки і допомоги влади Чеської Республіки товариство бере активну участь у культурно-мистецьких заходах і соціокультурних практиках як в Україні, так і в Чехії, що сприяє

популяризації чеської культури в Україні та пропагуванню української культури на історичній батьківщині чехів.

У 1999 р. в області була зареєстрована і офіційно легалізована регіональна організація азербайджанців України [217]. Однією із популярних соціокультурних практик щодо відродження культури і традицій свого етносу у азербайджанців Житомирщини стало проведення свята весни «Новруз Байрами» за участю членів Конгресу азербайджанців України і запрошених гостей. У березні 1995 року була створена Житомирська обласна вірменська громада «Еребуні», яка сьогодні об'єднує понад 2 тисячі вірмен [217]. Проведення громадою урочистих святкувань вірменських і українських національних свят вже є традицією для Житомира, що об'єднує не лише членів громади «Еребуні», але й українців та представників інших національних спільнот, що проживають на території області.

Невелика за кількістю національна спільнота греків Житомирщини (за даними Житомирського обласного центру народної творчості, всього 107 чоловік, лише 10 із них за останнім переписом визнали рідною мовою грецьку, 34 – українську, інші – російську [217]) також має свою спілку – Житомирську міську громадську організацію «Товариство греків», що утворилася у 1998 році. Сьогодні його членами є 76 осіб. Основна мета – відродження мови, культури і традицій греків. Основними соціокультурними практиками в роботі товариства є: вивчення історії і культури Греції на заняттях з дітьми при товаристві з подальшою презентацією отриманих знань під час участі у Всеукраїнських дитячих олімпіадах з історії; а також участь у Всеукраїнському фестивалі грецької пісні та традиційних для Житомира фестивалях національних культур «Поліська родина».

Народні форми виявлення національних культур на Житомирщині сьогодні є найрізноманітнішими. Загалом при підтримці обласного Центру народної творчості на Житомирщині створено й успішно здійснюють художньо-мистецьку місію популяризації етнічної культури своїх національних спільнот близько 50 аматорських колективів [217], із них: 9 польських хорів (зокрема, хор костелу м. Романова, костелу смт Хорошів, народний камерний хор ім. Ю. Зарембського; камерний хор ім. І. Добшинського при Польському домі м. Житомира; молодіжний хор «Струмок» костелу м. Житомира та ін.); 3 аматорські театри (2 польські, зокрема Польський дитячий ляльковий театр «Модерн Пол» і Польський театр ім. Ю. Ігнація Крашевського у Житомирі; і 1 єврейській – Театр малих форм «Єврейський бульвар» Житомирського благодійного фонду «Хесед Шломо»). Ще 5 танцювальних колективів (3 польські, 1 єврейський, 1 німецький); 22 вокально-ансамблеві колективи (17 польських, 1 німецький, 1 чеський, 2 єврейські); 5 польських фольклорних колективів (наприклад, фольклорний обрядовий ансамбль с. Станіславівка Романівського району, дитячий фольклорний колектив «Сонечко» с. Рихальськ Ємільчинського району, фольклорно-етнографічний колектив школи мистецтв м. Любара); 1 ансамбль циганської пісні і танцю «Тернер» (при циганській діаспорі м. Коростень) та ін. [217]. За даними Житомирського обласного центру народної творчості із усіх колективів 37 представляють польські товариства, 4 – єврейські, 1 циганський, 1 чеський, 2 німецькі. 15 колективів є дитячими, 7 колективів (6 польських, 1 німецький) носять почесне звання «зразковий» та «народний».

Отже, аналіз інтернет-джерел засвідчує, що із 1980-х рр. збереженню історичної пам'яті етнічних спільнот Житомирського Полісся сприяє активізація культурно-мистецької діяльності польських, єврейських та інших національних об'єднань, що допомагає налагодити ефективну міжетнічну

комунікацію в регіоні. Зокрема, йдеться про різноманітні культурно-мистецькі практики етнічних творчих колективів (вокальних, хореографічних, театральних та ін.). В контексті сучасних соціокультурних практик міжетнічної комунікації та механізмів зі збереження екосистеми традиційної культури національних спільнот розглянемо також творчість аматорських вокальних колективів Житомирщини.

Соціокультурна міксація, нівеляція особливостей автентичної культури, стрімкий розвиток урбанізації та інші світові глобалізаційні процеси кінця XX – першої чверті XXI ст. своїм наслідком не теренах України мали активізацію міжетнічної комунікації та соціокультурних практик, пов'язаних із традиційною культурою національних спільнот, що здавна населяють українські землі. Центральне Полісся (Житомирщина) загалом і його південна частина зокрема є історико-етнографічним регіоном із надзвичайно строкатою етнічною картиною.

Суспільно-політичні, здебільшого трагічні, процеси попередніх століть (особливо XX ст.) мали своїм наслідком такий результат: станом на початок XXI ст. найбільш чисельними національними спільнотами у Житомирській області є: поляки (близько 3,5 % від усього населення області), білоруси (0,35 %), євреї (0,19 %), молдовани і німці (кожна близько 0,1 %); чехи, роми і вірмени (по 0,06 %) та ін. Діяльність аматорських колективів національно-культурних товариств модерує Житомирський обласний Центр народної творчості, який керується Положеннями Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (зокрема пунктом статті 12 «Культурна діяльність або засоби її здійснення» щодо безпосереднього заохочування «представників осіб, що вживають відповідну регіональну мову або мову відповідної меншини, у забезпеченні засобів здійснення культурної діяльності та її плануванні») [57].

Сьогодні при районних і міських відділах культури та національно-культурних центрах в області успішно здійснюють свою культурну діяльність близько 50 аматорських художніх колективів національних спільнот: хори, танцювальні ансамблі, аматорські театри і театральні студії, фольклорні колективи та понад 20 вокальних формацій (польські, німецькі, єврейські, чеські, циганські, азербайджанські, вірменські та ін.). Однією із особливостей мистецької діяльності названих колективів є їх локалізація не лише у обласному центрі чи значних для області містах (Житомир, Бердичів, Звягель, Малин, Коростень), але й у сільській місцевості. Загальна статистика є такою: з усіх аматорських колективів 37 є польськими, 4 – єврейськими, 2 – німецькими, 1 циганський. 7 колективів (6 польських і 1 німецький) мають почесні звання «зразковий» або «народний». Усі національні спільноти Житомирщини піклуються про збереження своєї культури на одвічних землях проживання, це засвідчує факт існування понад 15 дитячих мистецьких колективів при національно-культурних общинах Житомирської області [217].

Чеська спільнота Житомирщини, попри значну асиміляцію упродовж ХХ ст., зберігає окремі елементи традиційної культури, насамперед у формі музично-фольклорної спадщини та історичної пам'яті. Діяльність чеських культурних об'єднань, проведення пам'ятних заходів, фестивалів, пов'язаних з історією чеських колоній, сприяють актуалізації майже втраченої традиції. У межах міжетнічних заходів ці елементи інтегруються у ширший культурний простір Житомирщини, набуваючи нових форм існування та значень.

Особливо вразливою є німецька культурна спадщина Житомирського Полісся, значною мірою втрачена внаслідок депортацій і репресій ХХ ст. Сучасні практики ревіталізації зосереджуються передусім на роботі з культурною пам'яттю: дослідженні архівних матеріалів, збереженні

сакральної архітектури, відновленні історичних топонімів, музейній діяльності. Такі ініціативи, хоча й не відтворюють повноцінне традиційне середовище, виконують важливу екосистемну функцію – повертають втрачені елементи до культурного ландшафту регіону.

Важливим механізмом ревіталізації культур під загрозою зникнення є міжетнічні фестивалі традиційної культури, що проводяться на Житомирщині, а також освітні проєкти на базі закладів культури й освіти. У межах таких заходів відбувається презентація пісенної, обрядової та ремісничої спадщини різних національних спільнот, що сприяє формуванню спільного культурного простору. Для молодшого покоління ці практики стають одним із небагатьох каналів долучення до локальної культурної пам'яті [109].

У цьому разі слід пригадати успішний проєкт фольклорного ансамблю «Кралиця» Київського національного університету культури і мистецтв (керівник – заслужений працівник культури України І. Сінельников), присвячений відтворенню старообрядницької Великодньої служби та Великодніх хороводів у с. Пилипівка (у старообрядницькій його частині), здійснений 2009 року [3; 4] (Додаток Г, Рис. Г.3, Г.17а–Г.17б). Реалізація проєкту фольклорного ансамблю «Кралиця» засвідчила практичну ефективність реконструктивних і репрезентативних форм роботи у справі збереження загрожених культур. Відтворення старообрядницької великодньої обрядовості не лише сприяло фіксації унікальних елементів нематеріальної культурної спадщини, а й забезпечило їх актуалізацію в сучасному культурному просторі, залучаючи до цього процесу як носіїв традиції, так і молодше покоління. Такий досвід підтверджує важливість інтеграції наукових, освітніх і мистецьких ініціатив для підтримки й ревіталізації локальних культурних практик.

Проаналізуємо мистецьку діяльність деяких аматорських мистецьких колективів національних спільнот окресленого регіону, розглянувши її як одну із форм ревіталізації екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічної комунікації народів, які населяють Житомирщину. Зокрема, при найбільшій національній спільноті Житомирщини – Житомирській обласній Спільноті поляків України [59; 218] існують: вокально-академічні та народно-хорові колективи – «Мрія» у с. Кам'яний Брід Баранівського району; хор костелу м. Романова, ансамбль «Поліські соколи» (Житомир) [116] та ін.; дитячі й молодіжні вокальні ансамблі та хори – «Фатимські незабудки» (сmt Довбиш Баранівського району), «Дзвонечки» (Житомир), «Кольорові пташки» (сmt Хорошів), «Червона калина», «Перлина» та ансамбль сmt Ємільчино (Ємельчинський район), «Ластівка» (м. Олевськ), хор «Струмок» Житомирського костелу та ін.; фольклорно-обрядові та фольклорно-етнографічні колективи – ансамбль с. Станіславівка Романівського району, народний аматорський колектив «Білі голубки» із с. Сусли Новоград-Волинського району, фольклорно-етнографічний колектив школи мистецтв м. Любара та інші [11].

При Єврейському благодійному фонді «Хесед Шломо» Житомирської області діють: вокальний ансамбль хлопчиків єврейської школи «Ор Авнер» та ансамбль єврейської пісні (при Коростенській синагозі). У м. Коростень також є ансамбль циганської пісні й танцю «Тернер».

Чеський вокальний ансамбль з м. Житомир представляє Житомирську міську Спільноту Волинських чехів [60]. При Житомирському обласному німецькому національно-культурному товаристві «Відергебурт» існує дитячий вокальний ансамбль [179].

Житомирщина представлена якнайширше у творчості аматорських колективів області. Зразковий дитячий вокальний ансамбль «Кольорові пташки» є достатньо відомим у Житомирській області як популяризатор

польських пісень. Колектив був створений у м. Хорошів подружжям Олега і Жанни Шишкіних у 1991 році. Майже одразу з дня заснування ансамбль регулярно презентує польську культуру на різноманітних Всеукраїнських та обласних фестивалях і конкурсах, зокрема: «Веселка Полісся» (постійний учасник з 1994 р., Житомир), «Зірки Полісся» (дипломант, 1994, Житомир), «Поліські зорі» (I місце, 1999, Житомир), «Лесині джерела» (2004–2006, Новоград-Волинський); «Українська родина – 2004» (I премія, Київ) і т. ін. Ансамбль «Кольорові пташки» є активним учасником Днів польської культури в Києві, Житомирі, Одесі, Бердичіві, а також неодноразово брав участь у фестивалях в Польщі, презентуючи музичне мистецтво польської спільноти Житомирщини (Кошалін, Жешув, Кросно та ін.).

Основу репертуару колективу становлять польські пісні – від народних до сучасних естрадних. До творчого доробку колективу належить аудіоальбом «Бо світ – це ми!». Ансамбль став ініціатором проведення щорічного районного фестивалю дитячої творчості з однойменною назвою, адже «... саме на цій території Житомирщини проживає велика кількість поляків та їх нащадків. Мета фестивалю... – розвиток та підтримка талановитої молоді у поєднанні двох культур – польської та української...» [182].

Заслужений колектив польської культури народний польський аматорський колектив польський вокальний ансамбль «Поліські соколи» [118] було створено в листопаді 1990 р. за ініціативи і підтримки голови Спілки поляків України та її відділу у Житомирі В. Грабовського. Сьогодні колективу в його діяльності активно допомагає Польський дім м. Житомира і його директор Юрій Багінський. Спочатку ансамбль налічував 9 осіб, сьогодні це число збільшилося до 16 учасників. За етнічним походженням учасники ансамблю «Поліські соколи» є: українцями, чехами, росіянами, але переважна більшість учасників колективу поляки. Учасниками гурту є:

заслужені діячі культури Польщі Франц Поплавський, Вінцентій М'яновський, Сергій Карашевич, Іван Бочковський (сьогодні – керівник колективу), Володимир Лістван, Ігор Суботніцький, Анатолій Пославський, Станіслав Слама; заслужений артист України Євген Аврамчук та ін. За понад 30 років існування та плідної роботи ансамбль зібрав і опрацював польські народні пісні Житомирщини, що відобразилося на репертуарі, який складається з патріотичних, релігійних, жартівливих пісень, а також з творів сучасних композиторів [116].

Колектив неодноразово з успіхом брав участь у міжнародних фестивалях, концертах, міжнародних імпрезах польської пісні в Польщі та Молдові (Варшава, Краків, Кошалін, Хелм, Пшемишль, Люблін, Бялисток, Седліце та ін.), був учасником мистецької частини зустрічей із Папою Іоаном Павлом II в Україні і Польщі (Київ, Краків, Седліце). З концертними програмами колектив також виступав у Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Хмельницькому, Вінниці, Львові, Рівному, Донецьку, Приморську, Луцьку. «Поліські Соколи» проводять чимало концертів у містах і селах Житомирщини, є постійними учасниками фестивалю польської пісні «Веселка Полісся», Ярмарку польської пісні і танцю у Житомирі, Днях польської культури в Бердичеві. «Соколи» є постійними учасниками урочистості в Посольстві Республіки Польща у Києві та Генеральному консульстві Республіки Польща в Луцьку. Сьогодні в умовах російської агресії колектив веде активну концертно-волонтерську діяльність.

Народний аматорський польській фольклорно-етнографічний колектив «Білі голубки» [11] є заслуженим для польської культури колективом. Свою історію колектив веде від 1988 року. Керівник колективу Антоніна Щирська разом із однодумцями записала близько 50 пісень з вуст старожилів - поляків села Сусли Новоград-Волинського району (при будинку культури цього села й існує названий колектив) [11]. Презентувавши цей опрацьований матеріал

на сцені Житомирського фестивалю «Веселка Полісся» у 1993 році, «Білі голубки» стали лауреатами 1 премії і виграли поїздку до Жешова (Польща). З того часу колектив виступав на безлічі фестивалів в Україні і Польщі. Разом із «Білими голубками» працює дитячий колектив «Голуб'ята». Обидва колективи виконують т. зв. старопольські пісні та обряди, такі, як: «Весілля», «Вечорниці», «Різдвяне свято», «Великдень» та інші, що визначає колектив не просто як хоровий, а й як фольклорно-етнографічний.

Мистецька діяльність у рамках аматорської творчості для представників національних спільнот України завжди відігравала роль механізму збереження власної ідентичності у міжетнічній комунікації. Національні мистецькі колективи Житомирщини та їх діяльність є яскравим прикладом розбудови полілогу культур, формування культури міжнаціонального спілкування як засобу гармонізації відносин між представниками різних етносів на принципах поваги до цінностей, рівноправ'я і толерантного ставлення до самотності один одного.

Відтак музичний фольклор та аматорську творчість національних спільнот Житомирщини як об'єкт культурологічного аналізу необхідно розглядати в кількох аспектах, зокрема у напрямку етнокультурної взаємодії, збереження нематеріальної культурної спадщини та регіональної ідентичності. Музичний фольклор як носій колективної пам'яті, часто зберігає ті культурні маркери, які втратилися в інших формах. Музичний фольклор – це не лише пісні або мелодії, а ціла форма (або механізм) вираження колективного досвіду, ритуалів, вірувань та історичної пам'яті.

Національні спільноти Житомирщини – поляки, євреї, чехи, роми, білоруси, німці, росіяни-старовіри і титульний народ українці – формували специфічне пограничне культурне середовище, де постійно відбувався обмін мотивами, жанрами, мовними формами, що робить регіон надзвичайно цінним для міжкультурних досліджень. Культурологічний аналіз дозволяє

розглядати фольклор не лише як «музику», а й як: засіб передачі ідентичності; індикатор міжетнічного діалогу; компонент регіонального культурного коду та складову екосистеми традиційних культур національних спільнот Житомирського Полісся; а також як джерело міжнаціонального порозуміння в сучасній Україні. Збереження нематеріальної культурної спадщини є надзвичайно актуальним завданням в умовах викликів кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст.: депопуляції сільських громад; активної асиміляції національних спільнот; війни та масових міграцій; глобалізації й цифровізації.

Безперечно, що «вторгнення рф в Україну активізувало прагнення українців зберегти свої культурні коди, зокрема й шляхом переосмислення, осучаснення народної пам'яті, закованої у фольклорі» [83, с. 331]. Вирішення окресленого завдання стикається із цілою низкою викликів, а саме у першій чверті ХХІ ст. музичний фольклор є вже частково втраченою спадщиною, адже його частина існує лише в архівах або у пам'яті носіїв традиційної культури старшого покоління, що обумовлює необхідність фіксації: важливо збирати, записувати, аналізувати й публікувати ці пісенні зразки, поки вони живі у пам'яті (навіть у пасивній).

Характеризуючи типологію фольклорних традицій національних спільнот Житомирщини, окреслимо в загальних рисах фольклорні жанри та певні особливості у їх збереженні, що вирізняють одну спільноту від іншої. Польська спільнота представлена добре збереженими жанрами релігійних пісень, колядок, весільних співів, різноманітних мазурок. В усіх названих жанрах простежуються поєднання католицької тематики з українськими мотивами, а також вплив на гармонічну структуру українських пісень у спільних регіонах. Додамо також, що у системі аматорських колективів національних спільнот Житомирщини саме польська спільнота є найбільш презентованою, про що ми вже писали раніше. Цей факт дозволяє з певною

долею оптимізму говорити про ступінь збереження традиційної культури житомирських поляків у сучасних непростих соціокультурних умовах.

Конкретні кейси ревіталізації культур національних спільнот Житомирщини, що перебувають під загрозою у першій чверті ХХІ ст., засвідчують, що ефективне відновлення можливе лише в межах екосистемного підходу, який враховує взаємозалежність культурних, соціальних та історичних чинників. Сучасні соціокультурні практики міжетнічної взаємодії не лише сприяють збереженню окремих елементів спадщини, а й відновлюють порушені зв'язки між етнокультурними компонентами регіональної культурної системи. З огляду на це ревіталізація культури постає як процес адаптації і творчого переосмислення, що забезпечує стійкість та життєздатність культурної екосистеми Житомирського Полісся в умовах сучасних викликів.

### **Висновки до розділу**

Екосистемна парадигма традиційної культури етнічних громад Житомирщини формувалася десятиліттями як система взаємопов'язаних звичаїв, мови, ритуалів, символіки, музики та побутових практик, яка забезпечувала культурну рівновагу і стійку ідентичність громад. У першій чверті ХХІ століття ця система зіткнулася з низкою серйозних викликів – соціальних, політичних, демографічних та технологічних. Аналіз загроз і пошук ефективних шляхів їх подолання має важливе значення не лише для регіону, а й для всієї України як багатокультурної держави.

Відтак традиційна культура національних спільнот Житомирщини – це система, що балансує між втратою й відродженням. Загрози, які виникли у першій чверті ХХІ століття, не є фатальними, однак потребують сталого екосистемного підходу до збереження. Ключовими стають: освіта, фіксація, підтримка носіїв, діалог, і головне – передача традиції через живий досвід. У

цьому є шанс не лише зберегти екосистему унікального культурного різноманіття регіону, а й укріпити всю етнокультурну систему України.

Міжетнічна комунікація на Житомирському Поліссі – це не лише історичне явище, а живий процес, що формує і підтримує регіональну культурну ідентичність. Саме вона є одним із ключових чинників стійкості та різноманіття традиційної культури, яка функціонує як екосистема – взаємопов’язана, адаптивна, жива. Міжетнічна комунікація на Житомирському Поліссі – це не залишок минулого, але актуальний механізм формування регіональної культурної стійкості. Через щоденні практики, мову, традиції, співжиття і спільну пам’ять національні громади продовжують творити життєздатну екосистему культури, в якій немає домінування, а є взаємне збагачення.

Це спадщина, яку варто не лише вивчати й документувати, але і трансформувати у ресурс сталого розвитку регіону. Модель культурної взаємодії як соціального капіталу регіону може працювати на збереження та розвиток культурної екосистеми Житомирщини, культур різних національних громад. Перспективними напрямками розвитку міжетнічної комунікації як складової сучасного стану побутування екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся бачимо розроблення етнокультурних туристичних маршрутів, підтримку шкільних проєктів на тему національної спадщини і, загалом, включення теми міжетнічної культури до шкільної програми, а також створення цифрових архівів усної історії представників національних спільнот.

Проблематика культури під загрозою та культурної спадщини України в контексті екосистемного підходу виявляє необхідність комплексного переосмислення механізмів їх збереження. Культура постає як динамічна система, вразлива до зовнішніх і внутрішніх впливів, але водночас здатна до самовідновлення за умови цілеспрямованої підтримки. Екосистемний підхід

дозволяє інтегрувати історичний досвід, міжетнічну взаємодію та сучасні культурні практики в єдину модель охорони спадщини. Збереження культури, яка перебуває під загрозою, в такій перспективі стає не лише завданням культурної політики, а й важливим чинником культурної безпеки та сталого розвитку українського суспільства.

Механізми збереження екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся в умовах захисту культурної спадщини України у першій чверті XXI ст. потребують комплексного та узгодженого підходу. Насамперед важливо інтегрувати принципи екосистемності, які передбачають розгляд культурної спадщини як взаємозалежної й самоорганізованої системи, де кожна етнічна традиція виконує свою функцію у захисті регіональної цілісності. Ефективне збереження можливе лише за умови поєднання наукового документування (аудіо-, відеофіксації, етнографічних описів), підтримки носіїв традицій і розвитку освітніх програм, спрямованих на передачу знань молодшим поколінням. Важливим є також залучення місцевих громад і культурних ініціатив, оскільки саме вони забезпечують сталу присутність традиційних практик у сучасному соціокультурному середовищі.

Державна політика має бути спрямована на створення умов для охорони нематеріальної спадщини: грантові програми, підтримка локальних музеїв, центрів культурної спадщини, проведення фестивалів і міжкультурних діалогів. Застосування таких механізмів дозволяє не лише запобігти втраті унікальних культурних проявів, а й сприяє формуванню стійкої культурної екосистеми, здатної адаптуватися до сучасних викликів. У підсумку збереження традиційної культури національних спільнот Житомирського Полісся виступає не лише елементом охорони спадщини, а й чинником посилення регіональної ідентичності та культурної безпеки України.

Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини – це унікальна культурна матриця, яка дозволяє не лише вивчати інші народи, які живуть в Україні, а й переосмислювати українську культуру як відкрите, діалогічне, багатошарове явище. Культурологічні підходи до дослідження вимагають міжкультурного аналізу у порівнянні взаємовпливів у регіональній традиції; інтердисциплінарності (поєднання методів музикознавства, культурології, етнології, історії, фольклористики й антропології); розширення, урізноманітнення та актуалізації меморіальних практик (адже фольклор є колективною пам'яттю, це актуалізує проведення етнічних фестивалів, поглиблення діяльності місцевих фольклорних колективів тощо). У культурологічному контексті ці фольклорні практики: є джерелом ідентичності для національних спільнот; формують спільну культурну пам'ять регіону; сприяють розумінню ідеї єдності через різноманіття – ключової для сучасної української нації.

Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини: відображає історію міжетнічних контактів і співіснування; є важливим інструментом дослідження регіональної ідентичності; дозволяє простежити впливи культур одна на одну (у жанрах, мелодиці, мові, обрядовості); ці окреслені аспекти актуалізують питання збереження нематеріальної культурної спадщини національних спільнот в умовах глобалізації та соціальних змін.

Ревіталізація культур під загрозою національних спільнот Житомирщини як екосистемний процес передбачає комплексне поєднання збереження, адаптації і творчого розвитку традицій. Сучасні соціокультурні практики міжетнічної взаємодії відіграють ключову роль у підтриманні культурної різноманітності та відновленні порушених зв'язків у культурній екосистемі регіону. Такий підхід дозволяє не лише уповільнити процеси зникнення традиційних культурних форм, а й перетворити їх на активний чинник регіонального культурного розвитку. У ширшому контексті це сприяє

зміцненню культурної пам'яті, міжетнічної злагоди та культурної безпеки України загалом.

## ВИСНОВКИ

Виконане дослідження екосистемної парадигми традиційної культури національних спільнот півдня Житомирського Полісся дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. У сучасному гуманітарному дискурсі спостерігається зростання інтересу до екосистемного підходу у вивченні культурних процесів, однак проблема функціонування екосистеми традиційної культури в контексті міжетнічних комунікацій регіонального рівня ще не отримала достатнього комплексного висвітлення. Аналіз культурологічних, історичних, етнологічних та антропологічних праць, а також архівних, польових і фольклорно-етнографічних джерел дав змогу сформувати комплексне уявлення про особливості етнокультурного розвитку регіону у XX – першій чверті XXI ст.

2. Під дефініцією «екосистемна парадигма традиційної культури» у контексті міжетнічних комунікацій розглядається динамічна, територіально зумовлена (середовищем розселенням тих чи інших етносів) система взаємодії соціально-економічних, культурно-історичних, соціокультурно-комунікативних та екологічних чинників разом із етнічними спільнотами, що перебувають у постійній взаємодії з культурним і природним середовищем, враховуючи також і зворотний вплив людини на оточуюче етнічне середовище (екологічне, соціокультурне, соціально-економічне, комунікативне та ін.). В контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот, що здавна населяють Україну та є складовою її історичної цілісності, екосистему традиційної культури уявляємо як конгломерат багатовекторної культуротворчості та єдність культурних практик у річищі різноманітності та мультикультуралізму, що сформувалися в тому чи іншому регіоні на макро- і мікрорівнях міжетнічного спілкування. Такий підхід

дозволяє розглядати традиційну культуру не як статичний комплекс явищ, а як живу систему, здатну до трансформації, адаптації та самооновлення.

3. Складовими екосистемної парадигми традиційної культури та міжетнічної комунікації національних спільнот є: суб'єктна, ціннісно-сміслова, практико-діяльнісна, комунікативна, інституційна, середовищна (контекстуальна) та динамічно-трансформаційна. У процесі взаємодії етнічних груп відбувається взаємообмін культурними смислами, традиціями, мовними елементами, обрядовими практиками, господарськими навичками та формами соціальної взаємодії. Саме ці процеси сприяють формуванню спільного культурного простору, у межах якого поєднуються елементи різних етнокультурних традицій, зберігаючи при цьому їхню самобутність.

4. Міжетнічна та міжкультурна комунікація є детермінантою формування екосистемної парадигми традиційної культури півдня Житомирського Полісся, елементами якої є матеріальна культура, нематеріальна культурна спадщина та соціальна культура. Міжетнічна комунікація на Житомирському Поліссі є одним із ключових чинників та актуальним механізмом формування стійкості та різноманіття екосистеми традиційної культури.

5. Через щоденні практики, мову, традиції, співжиття і спільну пам'ять національні громади продовжують творити життєздатну екосистему культури, в якій немає домінування, а є взаємне збагачення. Перспективними напрямками розвитку міжетнічної комунікації як складової сучасного стану побутування екосистемної парадигми традиційної культури Житомирщини бачимо розроблення етнокультурних туристичних маршрутів, підтримку шкільних проєктів на тему національної спадщини і, загалом, включення теми міжетнічної культури до програм навчальних дисциплін з етнографії, культурології, краєзнавства, а також створення цифрових архівів усної історії представників національних спільнот.

6. Проведені польові дослідження дали змогу зафіксувати низку артефактів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, що зберігаються у сучасному різноетнічному середовищі півдня Житомирського Полісся та на суміжних з регіоном територіях, зокрема в населених пунктах Бердичівського району Житомирської області (польське село Лісова Слобідка; Руські Пилипи – частина села Пилипівка, заснована росіянами-старообрядцями; українські села Турчинівка, Княжин, Слободище, Соснівка; Троянів (українсько-польсько-німецько-єврейське село, де також проживали старообрядці), П'ятка (до Другої світової війни понад половину населення становили євреї), а також у містах Житомир і Бердичів та ін. Зібрані матеріали засвідчують важливу роль історичної спадкоємності у збереженні і трансляції культурних цінностей, що передаються через родинні традиції, обрядові практики, фольклор, ремісничі навички та інші форми культурної комунікації.

7. Динаміка розвитку екосистемної парадигми традиційної культури Житомирського Полісся у XX – першій чверті XXI ст. засвідчує, що під впливом соціально-політичних змін, міграційних процесів, урбанізації та глобалізаційних тенденцій відбуваються різні трансформаційні процеси: культурна міксація, асиміляція, часткова втрата окремих елементів традиції або їхня адаптація до нових соціокультурних умов. Водночас низка традиційних практик зберігається завдяки локальним механізмам культурної пам'яті та міжпоколінній передачі досвіду.

8. Аналіз динаміки екосистеми традиційної етнокультури Житомирського Полісся у XX – першій чверті XXI ст., здійснений на основі історично-культурологічних джерел та порівняльного аналізу, засвідчив складний і багатовекторний характер трансформацій, що стали наслідком інтенсивних міжетнічних взаємодій. Упродовж століття регіон пережив чергування хвиль міксації культурних практик, їх часткової асиміляції та

поступового занепаду окремих елементів традиційної спадщини національних спільнот. Друга половина XX ст. була позначена прискореною урбанізацією, депортаціями, зміною соціально-економічних укладів, що спричинило порушення механізмів передачі культурної пам'яті й витіснення низки ритуальних, мовних та музично-фольклорних форм.

У першій чверті XXI ст. швидкі глобалізаційні процеси посилили вразливість регіональної культурної екосистеми, призвівши до маргіналізації традиційних знань, втрати носіїв та обмеження природних середовищ функціонування етнокультурних практик. У результаті міксація та асиміляція набули часто незворотного характеру, тоді як окремі елементи спадщини національних спільнот (зокрема чеської, німецької, польської, єврейської, старообрядницької) опинилися на межі зникнення. Водночас збережені архівні матеріали, локальні культурні ініціативи та дослідження вказують на наявність потенціалу для відновлення та ревіталізації цих традицій за умови цілеспрямованої підтримки. Отже, сучасний стан екосистеми традиційної міжетнічної культури Житомирського Полісся можна визначити як критично вразливий, однак такий, що має перспективи стабілізації та розвитку за умови системної охорони нематеріальної спадщини, підтримки носіїв та формування культурної політики, зорієнтованої на збереження поліетнічної ідентичності регіону.

9. Традиційна культура Житомирського Полісся – це екосистема, сформована взаємодією етнічних спільнот і природи. Ця система базувалася на повазі до ритмів природи, циклічності життя, спільного досвіду, що передавався поколіннями. У першій чверті XXI ст. вона перебуває під загрозою, але має потенціал для відродження через освіту, культурні проєкти, цифрові медіа. Для екосистемної парадигми багатонаціональної традиційної культури Житомирщини в умовах міжетнічних комунікацій

фольклор, обрядовість, ремесла (як артефакти) – це не «екзотика», а системні маркери стабільності, тяглості й локальної ідентичності.

10. Окреслені проблеми сучасного культурного процесу засвідчують необхідність подальших досліджень, спрямованих на інтеграцію історичного досвіду міжнаціонального полілогу в Україні та специфіки культурної взаємодії півдня Житомирського Полісся. Особливої актуальності набувають питання збереження культур національних спільнот, підтримки культурного різноманіття, розвитку міжетнічного діалогу та вдосконалення державної політики у сфері міжнаціональних відносин.

Серед ключових викликів сучасності постають трансформація традиційних моделей міжетнічної комунікації, загострення проблем культурної ідентичності, втрата усталених ціннісних орієнтирів і ризику культурної фрагментації. У цих умовах важливим є осмислення історичного досвіду міжнаціональної взаємодії як підґрунтя для формування нових культурних наративів і механізмів суспільної консолідації. Досвід багатонаціонального півдня Житомирського Полісся свідчить, що поліетнічність за належної підтримки може бути ресурсом міжкультурного діалогу, соціальної стійкості та збереження культурної спадщини. Тому перспективними напрямками досліджень є вивчення моделей інтеграції культурної спадщини в сучасні процеси державотворення та розроблення ефективних підходів до розвитку міжнаціональних відносин. Це сприятиме формуванню відкритого й гармонійного культурного простору, що поєднує історичну пам'ять із сучасними цивілізаційними орієнтирами.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрашкевичус Г. Культурна ідентичність у процесі розвитку полікультурного середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. 2014. Вип. 14(1). С. 26–33. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2708/1/5.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).
2. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 45. С. 128–140.
3. Ансамбль Кралиця. Іван Сінельников. Ансамбль Кралиця на Великдень у селі Російські Пилипи. Старовіри. 19 квітня 2009 р. *YouTube*. 2019. 4 січ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YJ8NreHBIDk> (дата звернення: 14.12.2025).
4. Ансамбль Кралиця. Іван Сінельников. Великдень у старовірів-безпоповців в с. Пилипівка Житомирської обл. Часовня. ... *YouTube*. 2019. 8 січ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8yVK8CwFeo> (дата звернення: 11.03.2026).
5. Ареф'єва Є. Ю. Художній синтез у хоровому виконавстві як екосистема. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 4. С. 166–171. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.21>
6. Архів єврейської спадщини. *Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства*. URL: <https://www.judaicacenter.kyiv.ua/archive/music/> (дата звернення: 05.01.2026).
7. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. *Вісник Національної академії Державної прикордонної*

служби України. 2012. Вип. 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps\\_2012\\_2\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3) (дата звернення: 09.11.2025).

8. Безверха Т. М. Періодика національних меншин Житомирщини як складова національної ідентичності в умовах сучасного політичного процесу. *Перспективи розвитку сучасної науки* : Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 02–03 груд. 2016 р. Херсон, 2016. С. 175–177.

<http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/soc/11dec2016/128.pdf> (дата звернення: 15.12.2025).

9. Безверха Т. М. Періодичні видання національних меншин Житомирської області як чинник етноінтеграції громадянського суспільства в Україні. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2016. Т. 63. С. 64–67.

10. Безлатня Л. О. Поняття "культурний ландшафт": суть, сфери застосування. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Географія. 2014. Вип. 26. С. 127–132.

11. «Білі Голубки» у святкуваннях Дня Європи. *Відділ культури Новоград-Волинської державної адміністрації*. 2016. URL: <http://kultura-nv.at.ua/news/2016-05-24> (дата звернення: 09.11.2025).

12. Білоус В. Й., Місяць Н. К. «Єврейське питання» на Житомирщині: соціологічний аспект. *XX століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту* : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 22–23 жовт. 2010 р. Житомир, 2011. С. 435–439. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/13379/1/Misyac.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).

13. Бовсуновська М. Мовна асиміляції поляків на Житомирщині. *Українська полоністика*. 2019. Вип. 16. С. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.16.2019.fil-3>

14. Бойко І. Застосування екосистемного підходу при вивченні традиційної культури (на прикладі віддаленої господарки населення Карпат).

*Народознавчі зошити*. 2024. № 3 (177). С. 539–561. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.539>

15. Бойко С. Збереження етнокультурного розмаїття як чинника міжнаціональної злагоди в українському соціумі. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 55–59. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/158/150> (дата

звернення: 20.02.2026).

16. Борейко О. М. Єврейське шкільництво Волині в контексті полілогу культур (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 19. С. 63–66.

17. Борисенко В. Динаміка розвитку національних меншин та етнічних груп в Україні на початку XXI століття. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 6 (382). С. 29–47. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.029>

18. Борисенко В. Забезпечення культурно-освітніх потреб національних меншин та етнічних груп в Україні. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 3 (385). С. 28–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2020.03.028>

19. Борисенко В. Стратегія інтеграції етнічних груп в українське суспільство за часів незалежності України. *Сторінки історії*. 2021. Вип. 51. С. 279–289. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220191>

20. Борисенко В. Традиційна етнічна культура українців в історичному розвитку. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 5. С. 27–39.

21. Борисенко В., Рендюк Т. Географічне розміщення етнічних спільнот в Україні на початку XXI століття. *Український географічний журнал*. 2021. № 3 (115). С. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2021.03.063>

22. Бражевський В. М. Діалектика полікультурності у соціалізації дітей (на прикладі розвитку польської етнонаціональної меншини Житомирщини). *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2003. № 13. С. 135–137.

23. Брандон Р. Бараші. Життя та загибель єврейської громади. Київ, 2019. 48 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/barashi/Barashi.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).
24. Брандон Р. Колодянка. Життя та загибель єврейської громади. Київ, 2019. 64 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/kolodyanka/Kolodianka.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).
25. Брандон Р. Любар. Життя та загибель єврейської громади. Київ, 2019. 72 с. URL: <https://www.stiftung-denkmal.de/wp-content/uploads/Liubar.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).
26. Братіцел М. Л. Традиційна екологічна культура українців в контексті стійкого розвитку сучасного суспільства. *Культура і сучасність*. 2020. № 1. С. 51–56. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2020.221334>
27. Бурмістр С., Тяглий М. Місце пам'яті вбитим ромам у Дівосині. Київ, 2019. 32 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/divoshyn/Divoshyn.pdf> (дата звернення: 14.01.2026).
28. Бурмістр С., Тяглий М. Місце пам'яті вбитим ромам у Калинівці. Київ, 2019. 32 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/kalynivka/Kalynivka.pdf> (дата звернення: 26.02.2026).
29. Бурмістр С., Тяглий М. Місце пам'яті жертвам німецької окупації в Іванополі. Київ, 2019. 24 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/ivanopil/Ivanopil.pdf> (дата звернення: 14.01.2026).
30. Васянович О. Народна метеорологічна термінологія поліщуків (матеріали до «Словника традиційної нематеріальної культури Правобережного Полісся»). *Народознавчі зошити*. 2020. № 4 (154). С. 923–944. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2020.04.923>
31. Вознюк О. В. Толерантність як соціокультурний феномен: синергетичний підхід. *Українська полоністика*. 2009. № 6. С. 115–121.

32. Войчун Ю. І. Відносини чехів-колоністів з представниками місцевого населення на території Волинської губернії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 76–79.
33. Галагуз І. Етнічний вимір демографічних процесів у Центральному Поліссі. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 36. С. 85–90. URL: <http://ethnic.history.knu.ua/data/2011/36/articles/14.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).
34. Галагуз І. Етнонаціональна мобілізація українців та етнічних меншин Центрального Полісся (1990-ті – 2012 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 20 с.
35. Галагуз І. Національно-культурні організації Центрального Полісся як осередки відродження та розвитку етнічності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф.Кураса НАН України*. 2012. Вип. 5 (61). С. 372–388. URL: [https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/galaguz\\_natsionalno.pdf](https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/galaguz_natsionalno.pdf) (дата звернення: 19.01.2026).
36. Галагуз І. Участь етнічних спільнот Центрального Полісся в сучасних суспільно-політичних процесах. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 4 (60). С. 349–362.
37. Глинська Л. Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства. *Versus*. 2017. № 1. С. 21–26.
38. Голокост у Бердичеві і пам'ять про нього/ ред. М. Тяглий. Київ, 2019. 56 с. URL: <http://protecting-memory-ua.org/images/berdychiv/Berdychiv.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
39. Гончарова О., Кривошея І. Діяльність таємних польських шкіл у Київській губернії (остання третина XIX – початок XX століття).

- Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5. С. 32–42. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.5.109>
40. Горбань О. В. Традиція як феномен соціального буття людини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філософія*. 2020. Т. 31(70), № 2. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.2/02>
41. Грищенко І. В. Фольклорна комунікація як модус семіотичної системи. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2017. Т. 10. С. 96–102. [https://doi.org/10.31812/world\\_lit.v10i0.1033](https://doi.org/10.31812/world_lit.v10i0.1033)
42. Громадська організація «Житомирська спілка волинських чехів». URL: <https://chehyvolyni.com.ua/> (дата звернення: 16.10.2025).
43. Гузинець Ю. І. Інтерпретації етнополітичного феномена «національні меншини» у міжнародному праві та законодавстві країн Карпатського Єврорегіону. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Спец. вип. С. 69–76. URL: [https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/guzynets\\_interpretatsii.pdf](https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/guzynets_interpretatsii.pdf) (дата звернення: 15.11.2025).
44. Гуменюк Т., Сом-Сердюкова О. Підступи до дискурсу про культурний ландшафт: крос-європейський підхід. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*. 2020. Т. 3. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-8907.2020.3.5-12>
45. Гурова І. В. Світова, національна, етнічна культури в сучасному культурному просторі: структурно-функціональний підхід. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 3. С. 209–217. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.27>
46. Гутиряк О. Міжкультурна комунікація: до визначення поняття. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 47, т. 2. С. 205–208. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-32>

47. Гуцало Л. В. Традиційно-побутова культура національних меншин України у 1920-х рр. *Мандрівець*. 2009. № 6. С. 34–38.
48. Давимука С. Екосистема мистецтва: наукові засади становлення та сучасні практики : монографія. Львів : Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього, 2021. 581 с.
49. Далявська Т. П. Зміст поняття «Культурна безпека» в контексті культурологічних досліджень. *Національні культури в глобалізованому світі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м Київ, 6–7 квіт. 2017 р. Київ, 2017. С. 106–108.
50. Дворкін І. Єврейські погроми кінця XIX – початку XX ст. у сучасній українській історіографії. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 29. С. 66–73. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.9>
51. Декларація прав національностей України : від 1 листоп. 1991 р. № 1771-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1771-12/print1395352190906458> (дата звернення: 16.08.2025).
52. Денисевич О. Усна історія як засіб реконструкції мовної картини світу поляків Житомирщини. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 44, т. 2. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-2-16>
53. Денисюк Ж. З. Традиційна етнокультура як маркер ідентичності та ціннісних орієнтирів в умовах кризового стану суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 4. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322794>
54. Динікова Л. Ш. Діалог культур в поліетнічному суспільстві. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73), № 1. Ч. 2. С. 175–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/28>

55. Долгочуб В. «Культурна пам'ять» у дискурсі та практиках реконструкторів української традиційної культури. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 5. С. 25–31.
56. Доценко В. О., Жолоб М. П. Протистояння чи співжиття: україно-єврейські відносини на Волині в XIX – на початку XX ст. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 2. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.7>
57. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. *Верховна Рада України*. 1992. 5 листоп. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_014#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text) (дата звернення: 19.12.2025).
58. Єршов В. О. Імагологічний дискурс Бердичева у польськомовній літературі Волині XIX – початку XX століття. *Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX ст.* : матеріали Всеукр. наук.-краєзнав. конф., м. Житомир, 24 квіт. 2012 р. Житомир, 2012. Т. 2. С. 103–110.
59. Житомирська обласна Спілка поляків України / Żytomierski Obwodowy Związek Polaków na Ukrainie. URL: [www.zozpu.org](http://www.zozpu.org) (дата звернення: 19.12.2025).
60. Житомирська спілка волинських чехів / Žytomyrský spolek volyňských Čechů. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/918243461546020/> (дата звернення: 27.02.2026).
61. Житомирський польський театр імені Юзефа Крашевського презентує чергову прем'єру. *Рупор Житомира*. URL: <https://ruporzt.com.ua/kultura/12057-zhitomirskij-polskij-teatr-imeni-yuzefa.html> (дата звернення: 29.10.2025).
62. Заремба О. В. «Загрожені культури»: теоретичні підходи у етнополітичному контексті пострадянської росії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 327–334.

63. Захист і меморіалізація місць масових убивств євреїв України. Загальні відомості про проект. URL: <http://protecting-memory-ua.org/> (дата звернення: 23.03.2025).
64. Зозуля О. І. Цілі та принципи державної політики України у сфері національних меншин (спільнот). *Форум права*. 2024. № 80 (3). С. 75–90. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.12591869>
65. Іваненко О. А. Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 109–127.
66. Іваненко О. Культурно-освітня діяльність чеської громади в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип. 22. С. 31–51. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8e76b16c-26a5-4ef0-95db-bbb61dad2e83/content> (дата звернення: 26.02.2026).
67. Ільїна О. В., Пучко А. В. Проблемні питання у визначенні поняття «національна меншина» у законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 2 (61). С. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.3>
68. Ісаєва М. В. Крос-культурний аналіз культури міжнаціональних відносин. *Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія в сучасному світі* : зб. наук. пр. Суми, 2016. С. 33–36.
69. Кди́рова І. О. Етнічність в процесах культурного розвитку багатонаціонального суспільства України. *Молодий вчений*. 2017. № 8. С. 43–47.
70. Кди́рова І. О. Національно-культурне відродження етнічних спільнот у незалежній Україні. *Культура і сучасність*. 2014. № 1. С. 120–124. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2014.148266>

71. Кди́рова І. О. Процес національно культурного відродження етнічних спільнот в Україні на шляху до національної єдності. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 104–106.
72. Козловець М. Традиційна культура українців як духовно-ментальний феномен. *Традиційна культура в умовах глобалізації: виклики війни* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 17–18 черв. 2022 р. Харків, 2022. С. 72–77.
73. Колесніченко М. В. Міжетнічна толерантність як чинник соціальної когезії в етнічно диверсифікованому суспільстві. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 4. С. 99–110. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.12>
74. Колот А. М. Екосистемність як імператив стійкого людиновимірного розвитку : препринт. Київ : КНЕУ, 2024. 52 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4afe0c0e-af4f-45c8-a322-1cb4ad233dd7/content> (дата звернення: 23.03.2025).
75. Колот А. М., Герасименко О. О., Шевченко А. С., Бабій Ю. М. Екосистема людських ресурсів організацій як концептологія та прикладна платформа людиноцентризму. *Проблеми економіки*. 2023. № 3. С. 282–294. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-282-294>
76. Корнат Л., Корнат О. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 37. С. 161–169. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.19>
77. Коршун Т. В. Поняття «національна меншина»: проблеми визначення. *Габітус*. 2016. Вип. 2. С. 23–28.
78. Котлубай В. О., Редіна Є. В., Блатін С. Д. Напрями розвитку стартап-екосистеми в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 6 (34). С. 825–836. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-825-836](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-825-836)

79. Котляр Ю. Трагедія єврейських колоній Березнегуватщини. *Євреї в Україні: історія і сучасність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 20 берез. 2009 р. Житомир, 2009. С. 137–146.
80. Кравченко А. Музична діяльність представників польської громади Житомира в середині XIX – на початку XX століття. *Студії мистецтвознавчі*. 2015. Чило 3 (51). С. 96–103. URL: <https://sm.etnolog.org.ua/zmist/2015/3/96.pdf> (дата звернення: 23.03.2025).
81. Кравченко О. Варіативність традиції як чинник культурної динаміки. *Традиційна культура в умовах глобалізації: синергія традиції та інновації* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 21–22 черв. 2019 р. Харків, 2019. С. 122–127.
82. Кузьмін О. Історія Житомирщини від зародження східнослов'янського етносу до кінця XVIII ст. у літописних джерелах і наукових дослідженнях. (Історіографічний огляд). *Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції*, м. Житомир, 9–10 листоп. 2012 р. : зб. наук. пр. Житомир, 2012. URL: <http://surl.li/ibokz> (дата звернення: 21.02.2026).
83. Кулиняк М. А. Музично-пісенний фольклор у сучасній українській культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 4. С. 331–337. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322902>
84. Ларіна Н. Б. Міжкультурна комунікація й особливості її проявів. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2013. № 2. С. 15–18.
85. Листван В. Співають «Поліські соколи». *Українська полоністика*. 2007. № 6. С. 58–64.
86. Лісіца В. В., Михайленко О. М., Юрко І. В. Екосистемний підхід як інструмент розвитку та підтримки креативних індустрій на регіональному рівні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2022. Вип. 1 (105). С. 160–168. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2022-1-20>

87. Лозінський Є. П. Обряд «здавання корони» на польських весіллях села Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирської області. *Молода музикологія: наука і практика – 2023* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Київ, 10–11 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 129–132.
88. Лутай М. Є. Місце чеських поселень в соціально-культурному середовищі Волині. *Теорія і практика чеських рухів на Волині: духовний феномен* : зб. наук. пр. / за ред.: О. С. Березюк, О. М. Власенко. Житомир, 2017. С. 13–40.
89. Ляшенко О. Національні меншини в політичному просторі сучасної України: науковий вимір. *Національні меншини України в політичних процесах XX - XXI століть: стан і проблеми дослідження*. Київ, 2020. С. 497–582.
90. Магалецький А. М. Передумови та хід нацистської окупаційної політики щодо євреїв на території Житомирщини. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18103718>
91. Малашевич Ю. Життя кількох поколінь німецьких колоністів. *Житомир.Info*. 2016. URL: [https://www.zhitomir.info/post\\_1027.html](https://www.zhitomir.info/post_1027.html) (дата звернення: 23.03.2025).
92. Маленков Р., Щербій С. Заздрівка (Нойдорф). Німецька колонія на Житомирщині. *Україна Інкогніта*. URL: <https://ukrainaincognita.com/zhytomyrska-oblast/volodarsk-volynskiy-raion/zazdrivka-noidorf/zazdrivka-nofdorf-nimetska-koloniya-n> (дата звернення: 22.02.2026).
93. Марчук Л. М. Етнокультурна асертивність та міжетнічна толерантність: психологічний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 3, т. 1. С. 138–142. DOI: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.25>

94. Матузкова О. П. Комунікація як соціокультурний феномен. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса. 25–26 листоп. 2022 р. Львів ; Торунь, 2022. Ч. 3. С. 82–85.
95. Мелешенко А. А. Вплив національних меншин у становленні єврейського шкільництва на Волині в кінці XVIII – першій половині XIX ст. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 3. С. 26–29.
96. Мелешенко А. А. Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2015. 290 с.
97. Мелешенко А. А. Хедер – Єврейська початкова школа на Волині другої половини XIX – початку XX ст. *Початкова школа*. 2012. Вип. 2 (512). С. 53–54.
98. Морару Д. Міжетнічні зв'язки громади волинських чехів з українцями. *Чехи на Волині: історія та сучасність* : зб. наук. пр. Житомир, 2014. С. 84–91.
99. Москович В. Аспекти українсько-їдишських мовних контактів. *Євреї та слов'яни. Українсько-єврейська зустріч: культурні виміри* / за ред.: В. Московича, А. Родак ; пер. з англ. В. Циби. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. Т. 25. С. 137–144.
100. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія : тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 374 с.
101. Невмержицька В. Роль чехів в розвитку міжетнічних відносин на Правобережній Україні. *Теорія і практика чеських рухів на Волині: духовний феномен* : зб. наук. пр. / за ред.: О. С. Березюк, О. М. Власенко. Житомир, 2017. С. 138–142.

102. Нестерчук І. К. Специфіка етнічних кухень Правобережного Полісся України: історико-географічні розвідки. *Географія та туризм*. 2022. Вип. 69. С. 26–38. <https://doi.org/10.17721/2308-135x.2022.69.26-38>
103. Нікішенко Ю. І. Поняття «етнічна культура» і «традиційна культура» в етнокультурології. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*. 2004. Т. 24. С. 4–12. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2362ad6b-d715-4d7d-80b6-439229a981c3/content> (дата звернення: 23.03.2025).
104. Ніколаєнко О. О. Організації польського жіноцтва на Волині наприкінці XIX – початку XX ст. *Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX ст.* : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м. Житомир, 24 квіт. 2012 р. Житомир, 2012. Т. 2. С. 133–137.
105. Омельчук В. Євреї на Малинщині. *Polissya.today*. 2017. 24 трав. URL: <https://polissya.today/yevreyi-na-malynshchyni> (дата звернення: 20.02.2026).
106. Панарін О. Є. Міграція російських старообрядців (друга половина XVII - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 20 с.
107. Пекарчук В. М. Культура етноменшин України: відродження й розвиток (1990–2000-ні рр.). *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 131–147.
108. Пекарчук В. М. Розвиток фольклору та декоративно-прикладного мистецтва етноменшин України: тенденції 1990 – 2000-х років. *Грані*. 2015. № 1. С. 158–162.
109. Пекарчук В. М. Роль традицій у розвитку самобутності етноменшин України: тенденції 1990–2000-х років. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2014. Вип. 3.38. С. 22–27.

110. Передерій О. С. Реформування законодавства про національні меншини України у контексті європеїзації правової системи України (теоретико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73 (1). С. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.3>
111. Петрова І. В. Культурні та креативні індустрії: проблема визначень. *Питання культурології*. 2022. № 39, С. 63–78. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256902>
112. Печеранський І. Медіаф'южн як технологія і механізм трансформації екосистеми телебачення у XXI столітті. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. 2024. Т. 7, № 2. С. 236–246. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.7.2.2024.318989>
113. Полетаєв Г. В. Євреї у радянському русі Опору на Житомирщині. *XX століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту* : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 22–23 жовт. 2010 р. Житомир, 2011. С. 390–397. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/6824/1/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%94%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%B2.pdf> (дата звернення: 12.02.2026).
114. Поливач К. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ : Ін-т географії НАН України, 2012. 208 с.
115. Поливач К. Культурний ландшафт як спадщина: пропозиції для України з досвіду окремих країн Європи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2023. № 59. С. 190–208. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-14>
116. Поліські соколи. *Житомирська обласні спілка поляків*. URL: <https://zozpu.org/uk/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%81>

[%D1%8C%D0%BA%D1%96-](#)

[%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8/](#) (дата звернення: 21.03.2025).

117. Поліщук Ю. Внесок волинських німців в економічний і культурний розвиток регіону (XIX – початок XX ст.). *Історія німців України* : матеріали Всеукр. наук. конф. Київ, 2017. С. 33–47.

118. Поліщук Ю. М. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 2. С. 197–213.

119. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012. 428 с.

120. Поріцька О. Вплив релігійного фактора на самоідентифікацію в міжетнічному середовищі (за матеріалами дослідження польської громади Житомирщини і Львівщини). *Матеріали до української етнології*. 2011. Вип. 10 (13). С. 39–43.

121. Поріцька О. Образ коня в традиційних уявленнях українців: загальнослов'янський контекст. *Етнокультурна спадщина Полісся*. 2004. Вип. 5. С. 49–55.

122. Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах : Закон України від 8 груд. 2023 р. № 3504-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text> (дата звернення: 25.02.2026).

123. Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України : Закон України від 21

- верес. 2023 р. № 3389-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3389-20#Text> (дата звернення: 25.02.2026).
124. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року : Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2023 р. № 850-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
125. Про затвердження переліку мов національних меншин (спільнот) та корінних народів України, яким загрожує зникнення : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 черв. 2024 р. № 670. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.02.2026).
126. Про корінні народи України : Закон України від 1 лип. 2021 р. № 1616-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 17.08.2025)
127. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2827-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 22.02.2024).
128. Рафальська Т. Національні меншини Житомирщини в ХХ столітті: від «коренізації» до «великого терору». *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2007. Вип. 33. С. 88–102.
129. Ребрій О. Теорія міжкультурної комунікації : конспект лекцій. Харків : Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2022. 72 с.
130. Ревчук Р. Німецька Житомирщина. *Древлянія*. 2010. 9 груд. URL: <https://drevlyaniya.blogspot.com/2010/12/blog-post.html> (дата звернення: 20.02.2026).

131. Рекша С. Особливості проживання чехів на Житомирщині. *Теорія і практика чеських рухів на Волині: духовний феномен* : зб. наук. пр. / за ред.: О. С. Березюк, О. М. Власенко. Житомир, 2017. С. 127–131.
132. Романюк Л. Б. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження міжетнічної комунікації у сфері культури і мистецтва. *Культура і сучасність*. 2022. Т. 24, №1. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2022.262571>
133. Рудакевич О. М. Принцип, що розкриває сутнісну ознаку національних спільнот. *Українська політична нація: проблеми становлення* : зб. наук. ст. / за ред.: М. М. Розумного, М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ, 2012. С. 57–66.
134. Рудницька Н. В. До історії геноциду євреїв та ромів на Житомирщині в роки гітлерівської окупації (на матеріалах архіву Управління СБУ в Житомирській області). *Запорожские еврейские чтения* : сб. ст. и материалов. Днепропетровск, 2015. С. 33–51. URL: <https://surl.li/wqmir5> (дата звернення: 20.02.2026).
135. Рудницька Н. В. Сіоністські організації Житомирщини в 20-ті рр. ХХ ст. *Історичні мідраші Північного Причорномор'я*. 2017. Вип. 6. С. 274–281. URL: <https://surl.li/jbbua> (дата звернення: 21.02.2025).
136. Рудницька О. Соціокультурна інтеграція ромів в українську культуру ХХІ століття (на прикладі творчості Ігоря Крикунова та Петра Чорного). *Культура і сучасність*. 2019. № 2. С. 30–33. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2019.190593>
137. Савчанчик А., Виткалов В. Адаптаційні стратегії музейних інституцій до кризових умов воєнного часу. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2025. № 51, С. 555–560. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.51.1099>

138. Садовенко С. М. Соціальні мережі як інструмент популяризації нематеріальної культурної спадщини регіонів України (на матеріалах інформаційно-комунікативного контенту Вінницького обласного центру народної творчості). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 3, С. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2024.313263>
139. Седіков Д. Функціонування і розвиток цифрових екосистем: фактори успіху. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 1(48). С. 112–118. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-15>
140. Семенів Н. М. Особливості формування етнічної атракції в контексті міжетнічної взаємодії. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 343–352. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-40.343-352>
141. Семенів Н. М. Міжетнічна комунікація як динамічна складова міжетнічної взаємодії. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 39. С. 310–319. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.310-319>
142. Семенова О. Діалектологічні дослідження українсько-білоруського Полісся: історіографічний аспект. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 5 (381). С. 44–50. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2019.05.044>
143. Семенова О. Соціокультурні дослідження українсько-білоруського пограниччя: до історіографії питання. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 4 (380). С. 24–38. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2019.04.024>
144. Сичевська В. Мелодія єврейської душі. Історичні портрети клезмерів та канторів Житомирщини у XIX – першій половині XX століть. *Житомирщина історична*. 2019. 17 серп. URL: <https://www.history.zt.ua/2019/08/klezmersy-ta-kantory.html> (дата звернення: 20.04.2026).
145. Сичевський А. О. Громади старовірів поморської згоди у Бердичівському районі Житомирщини в 1944-1963 рр. *Наукові записки*

[Національного університету "Острозька академія"]. *Історичне релігієзнавство*. 2013. Вип. 8. С. 141–155.

146. Сичевський А. Польові дослідження общин старовірів-безпопівців як важлива складова краєзнавчих студій в Україні (з досвіду роботи на Житомирщині). *Історичні регіони України: минуле та сучасність* : Всеукр. наук. конф., Харків, 28–29 листоп. 2013 р. Харків, 2013. С. 22–26. URL: [https://keui.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/12/06\\_sychevskiy.pdf](https://keui.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/12/06_sychevskiy.pdf) (дата звернення: 20.02.2026).

147. Сичевський А. Старообрядницькі громади на Житомирщині у 1945–1991 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2015. 26 с.

148. Сінельников В. І. Екосистема традиційної культури національних спільнот Житомирщини в контексті питання збереження загроженої культурної спадщини в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук в умовах сучасних соціокультурних трансформацій* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 27–28 берез. 2026 р. Київ, 2026. С. 186–189.

149. Сінельников В. І. Елементи екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся в умовах міжетнічної комунікації. *Культура, мистецтво, креативність: виклики сучасності. Молодіжна наука 2025* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 26 листоп. 2025 р. Київ, 2025. С. 28–30.

150. Сінельников В. І. Збереження історичної пам'яті як детермінанта культурно-мистецької діяльності національних спільнот Житомирщини. *Культурологічний альманах*. 2024. № 1. С. 384–390. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.49>

151. Сінельников В. І. Культурно-історична акція «Захистимо пам'ять» на Житомирщині в контексті використання цифрових технологій в культурній

індустрії. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці* : Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених, м. Київ, 24–25 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 194–198.

152. Сінельников В. І. Культурно-мистецьке життя національної спільноти поляків Житомирщини в контексті сучасних соціокультурних практик. *Молода музикологія: наука і практика – 2023* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Київ, 2023. С. 135–144.

153. Сінельников В. І. Міжетнічна комунікація національних спільнот як едифікатор формування екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся. *Питання культурології*. 2025. Вип. 46. С. 214–230. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.46.2025.348600>

154. Сінельников В. І. Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини як об'єкт культурологічних досліджень. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 квіт. 2025 р. Київ, 2025. С. 27–30.

155. Сінельников В. І. Національні громади Житомирського Полісся: історико-культурологічний огляд міжетнічної взаємодії в контексті екосистемного підходу. *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 5. С. 432–440. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-5-54>

156. Сінельников В. І. Перші гімназії Житомира та їх роль у житті національних спільнот регіону (друга половина XIX – перша половина XX ст.). *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали III Всеукр. наук. конф., м. Київ, 28 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 115–118.

157. Сінельников В. І. Поховальна обрядовість старовірів Житомирщини та її музичне оформлення як артефакти традиційної екокультури регіону. *Молода музикологія – 2022: наука і практика* : матеріали Всеукр. наук.-

практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Київ, 10–11 листоп. 2022 р. Київ, 2022. С. 90–93.

158. Сінельніков В. І. Творчість аматорських вокальних колективів національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічної комунікації. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 26–27 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 223–226.

159. Сінельніков В. І. Традиційна культура національних меншин Житомирського Полісся в контексті сучасних соціокультурних практик. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 7–8 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 313–318.

160. Сінельніков В. І. Фольклор національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічних комунікацій: до питання збереження та ревіталізації загрожених культур. *Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 верес. 2025 р. Київ, 2025. С. 230–233.

161. Сінельніков В. І. Фольклорно-етнографічна спадщина старовірів Житомирщини. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2021. С. 324–329.

162. Сінельніков В. І. Щодо визначення дефініції «екосистема традиційної культури» (в контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот України). *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 1. С. 414–421. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-58>

163. Сінельніков В. І. «Dom Polski» як осередок міжкультурної комунікації в поліетнічному просторі Житомирщини. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ – 2023* : матеріали Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 28–31.
164. Сінельніков І. Г. Весільний обряд росіян-старовірів Житомирщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2011. Випуск 2, С. 140–145.
165. Сінельніков І. Г. Родинна обрядовість росіян-старообрядців Житомирщини: поховальний обряд та голосіння. *Мистецтвознавчі записки*. 2009. Вип. 15. С. 165–174.
166. Сінельніков І. Г. Старовіри села Російські Пилипи Чуднівського району Житомирської області (деякі архівні знахідки). *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 720–723.
167. Скаженик М. В. Фольклористичні гурти Києва першої чверті ХХІ століття: шляхи творчої реалізації. *Народно-музичне мистецтво України ХХІ століття: сценічно-виконавський, методико-педагогічний аспекти* : колект. монографія / заг. ред.: канд. пед. наук, проф. П. Л. Богоніс, КНУКіМ. 2024. С. 175–244.
168. Слюсаренко Н., Кохановська О. Цифрові екосистеми в освіті. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2021. № 170–171. С. 37–43. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/261/281> (дата звернення: 20.02.2026).
169. Слющинський Б. Міжкультурна комунікація як регулятор міжособистісних відносин суспільства. *Нова парадигма*. 2016. Вип. 130. С. 82–91.

170. Сорочук Л. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 29. С. 164–170. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.22>
171. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року. URL: <https://lnk.ua/bShga5JZN> (дата звернення: 20.02.2026).
172. Співпраця органів влади і національно-культурних товариств є надважливим питанням, – Віктор Градівський. *Житомирська обласна державна адміністрація*. 2020. 16 лип. URL: <https://oda.zht.gov.ua/news/spivpratsya-organiv-vlady-i-natsionalno-kulturnyh-tovarystv-ye-nadvazhlyvym-pytannyam-viktor-gradivskyj/> (дата звернення: 22.03.2024).
173. Стельникович С. Матеріали Державного архіву Житомирської області як джерело вивчення історії німецької етнічної меншини Житомирської області (кінець XVIII – середина XX ст.). *Житомирщина історична*. 2025. 11 берез. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/44120/1/1.pdf> (дата звернення: 28.01.2026).
174. Судакова В. Культурні практики та проблеми їхньої модернізації в культурному просторі сучасних суспільств. *Культурологічна думка*. 2020. Т. 17, № 1. С. 165–177. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-17-2020-1.165-177>
175. Судакова В. Постмодерна трансформація культурних практик повсякденного життя як наукова та гуманітарна проблема. *Культурологічна думка*. 2021. Т. 19, № 1. С. 33–45. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.33-45>

176. Суспільне Житомир. «Чеське коріння. Українські успіхи»: спортивні тренери Сергій та Олексій Дворніни. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL9jafVoxbA0rVcCPkAqKO9FkYVLDE8hNk> (дата звернення: 24.02.2026).
177. Таранець С. В. Правове становище старообрядців у Росії наприкінці XVII – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2012. № 3. С. 78–88.
178. Тімченко О. Л., Сотник В. В. Формування цифрової екосистеми менеджменту підприємств аграрної сфери. *Причорноморські економічні студії*, 2024. Вип. 89. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.89-10>
179. Товариство Німців Житомирщини – Відергебурт/Deutsches Haus-Shitomir. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/193471046645615/> (дата звернення: 24.02.2026).
180. Трохимчук М. Таємниці німецьких колоній Житомирщини: маловідома історія переселенців в Україні. *Polissya.today*. 2026. 16 берез. URL: <https://polissya.today/tayemnytsi-nimetskykh-koloni-yhytomyrshchyny-malovidoma-istoriya-pereselentsiv-v-ukrayini> (дата звернення: 24.04.2026).
181. Туник О. Життя кількох поколінь німецьких колоністів в контексті історії сіл Теснівки, Зубрівки, Голубіївки та хутора Бобрик Коростишівського району Житомирської області. *Історія німців України* : матеріали Всеукр. наук. конф. Київ, 2017. С. 67–74.
182. У Житомирській області відбувся XIII дитячий фестиваль польської культури «Бо світ – то ми». *Житомир.Info*. 2016. 2 черв. URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_157358.html](https://www.zhitomir.info/news_157358.html) (дата звернення: 22.03.2025).
183. У перший день нового 1833 року в Житомирі відкрилася Перша чоловіча гімназія – тепер це ЖДУ. *Житомир.Info*. 2016. 30 груд. URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_162531.html](https://www.zhitomir.info/news_162531.html) (дата звернення: 20.02.2024).

184. Філіпп'єв М. Г., Філіпп'єва О. А. Традиції як механізм збереження і трансляції соціально-культурного та екологічного досвіду. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 41–43. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-11>
185. Фоноархів експедиційних записів О. А. Поріцької у с.с. Пилипівка, Соснівка, Лісова Слобідка, Гардишівка, Бистрик Житомирської області 2018 р. [Особистий архів автора]
186. Фото- та фоноархів експедиційних записів В. І. Сінельнікова у с.с. Пилипівка, Лісова Слобідка, Соснівка, Турчинівка, Княжин та ін. Житомирської області 2017–2025-х рр. [Особистий архів автора].
187. Фото- та фоноархів експедиційних записів Є. П. Лозінського у с. Лісова Слобідка Житомирської області 2013 – 2025 рр. [Особистий архів автора].
188. Фото- та фоноархів експедиційних записів І. Г. Сінельнікова у с.с. Пилипівка, Лісова Слобідка, Соснівка, Турчинівка, П'ятка та ін. Житомирської області 1990–2025-х рр. [Особистий архів автора].
189. Фурдичко А. О. Традиційні культурні практики як засіб формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 55–59.
190. Халавка Т. Б. Теоретичні засади визначення моделі міжетнічної взаємодії національних меншин у прикордонних регіонах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=892> (дата звернення: 20.02.2026).
191. Чеглатонєва С. О., Назаренко О. М. Міжкультурна комунікація як наука в сучасному світі. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25–26 листоп. 2022 р. Львів ; Торунь, 2022. Ч. 3. С. 128–131. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-281-7-37>

192. Черкашина О., Мозгальова Н., Вовчок М. Освіта Житомира в історико-культурному вимірі (перша третина ХХ століття). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2022. № 1 (46). С. 10–16. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.258046](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.258046)
193. Чорний Р. В. Екологія культури як феномен гуманізації сучасного соціокультурного простору : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2022. 197 с.
194. Чуян І. Л. Чеська етнічна меншина України: особливості повсякденного життя, ментальність та соціокультурні трансформації (20 – 30-і рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 222 с.
195. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації. *Українській соціум*. 2002. № 1. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2002.01.041>
196. Шипка Н. Національні меншини як суб'єкти етнополітичних відносин у державотворчих процесах в Україні кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. Вип. 17. С. 89–94.
197. Шолохова Л. Український вплив на хасидську музику. *Євреї та слов'яни. Українсько-єврейська зустріч: культурні виміри* / за ред.: В. Московича, А. Родал ; пер. з англ. В. Циби. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. Т. 25. С. 145–152.
198. Яремчук О. А., Писаренко В. П. Національні меншини, культурна самоідентифікація та реалізм принципів толерантності у державній етнополітиці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. URL: [http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9\\_2021/72.pdf](http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/72.pdf) (дата звернення: 25.01.2026).

199. Akizhanova D., Lepeshev D., Maigeldiyeva Zh., Smagulova A., Ilimkhanova L. The linguistic components of intercultural communications on an example of a multicultural society: comparative studies of cultures. *Propósitos y Representaciones*. 2021. Vol. 9, SPE(3). e1114. DOI: <http://dx.doi.org.10.20511.pyr2021.v9nspe3.1114>
200. Appell G. N. Endangered Cultures and Languages, Documentation of. *The International Encyclopedia of Anthropology* / ed. H. Callan. Hoboken : Wiley Blackwell, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2054>
201. Arce M. Wade Davis: Endangered Cultures. *The TEDxClassroomProject*. 2010. April 7. URL: <https://tedxproject.wordpress.com/2010/04/07/wade-davis-endangered-cultures/> (date of access: 20.12.2025).
202. Boyko L., Polishchuk L., Pashkevych M. International Cooperation Programme for the Preservation of Ukrainian Cultural Heritage in the Context of Armed Conflict. *Art History & Criticism*. 2025. No. 25, P. 102–114. DOI: <https://doi.org/10.2478/mik-2025-0008>
203. Dey B. L., Alwi S., Yamoah F., Agyepong S. A., Kizgin H., Sarma M. Towards a framework for understanding ethnic consumers' acculturation strategies in a multicultural environment: A food consumption perspective. *International Marketing Review*. 2019. Vol. 36, No. 5. P. 771–804. DOI: <https://doi.org/10.1108/IMR-03-2018-0103>
204. Diaconu L. The multicultural communication and its influence on the international tourism industry. *Multilingvism și Interculturalitate în Contextul Globalizării* : Masa rotundă : Culegere de articole. Ediția a 3-a, 27 mai 2022. Chișinău, 2023. P. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.53486/9789975147835.02>
205. Dom Polsk. URL: <https://dompolski.zt.ua/> (date of access: 29.10.2024).
206. Drotianko L., Abysova M. Communication in a globalized multicultural society: ethnic mentality aspect. *MATEC Web of Conferences*. 2018. Vol. 170. 01019. DOI: <https://doi.org/10.1051/matecconf/201817001019>

207. Gwiazdki nad Berdyczowem. Film dokumentalny. Polska, Ukraina 1996. *YouTube*. 2024. 15 груд. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zOJ0VjvaPGQ> (дата звернення: 09.04.2026).
208. Halai O. Fostering a culture of interethnic communication as a form of implementation of interethnic relations. *Current Issues of the Humanities*. 2022. Vol. 50. P. 266–271. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-41>
209. Kim Y. Y. Contextual Theory of Interethnic Communication. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. New York : Oxford Academic, 2015. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.493>
210. Korniienko O. M. The role of ethnic stereotypes in interethnic communication. *ScientificWorld Journal*. 2023. Vol. 3 (18-03). P. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-18-03-043>
211. Moshak A. Історія єврейської общини Житомирського регіону. *Zhytomyrski*. 2022. 6 січ. URL: <https://zhytomyrski.info/uk/article-2523-istoriya-evreyskoi-obschiny-zhitomirskogo-regionu> (дата звернення: 20.02.2026).
212. Phukon D. Discourses on Endangered Culture: Global Homogenisation or Assertion of Heterogeneity. *SSRN*. 2021. August 28. URL: <https://ssrn.com/abstract=4851863> (date of access: 20.02.2026).
213. Popescu R. N. The Impact of Intercultural Communication on Cultural Intelligence. *Management and Economics Review*. 2023. Vol. 8, Iss. 2. P. 220–236. DOI: <https://doi.org/10.24818/mer/2023.06-07>
214. Sliuzinskas R. Changeability in Musical Folklore Performing Process: Evolution or Just Variability?. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Musical Art*. 2019. Vol. 2, No. 1. P. 8–21. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7581.2.1.2019.171783>
215. Suyunova G. S., Andryushchenko O. K. Interethnic and intercultural communications: extra-linguistic aspect. *GISAP: Philological Sciences*. 2014. Vol. 5. P. 9–11.

216. Yakasai B. A. Inter-ethnic relation in a multi-ethnic society. *Kazakhstan-Spectrum*. 2024. Vol. 109 (1). P. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2024-1.04>
217. Zhytomyr regional centre of folk art. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/p/Zhytomyr-regional-centre-of-folk-art-100063737181124/> (дата звернення: 26.03.2025).
218. Żytomierski Obwodowy Związek Polaków na Ukrainie / ГО «Житомирська обласна Спілка поляків України». URL: <https://zozpu.org/uk/> (date of access: 20.02.2026).

## ДОДАТКИ

### ДОДАТОК А

#### СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

##### Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження

###### *Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Сінельніков В. І. Збереження історичної пам'яті як детермінанта культурно-мистецької діяльності національних спільнот Житомирщини. *Культурологічний альманах*. 2024. № 1. С. 384–390.

DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.49>

2. Сінельніков В. І. Щодо визначення дефініції «екосистема традиційної культури» (в контексті міжетнічних комунікацій національних спільнот України). *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 1. С. 414–421.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-58>

3. Сінельніков В. І. Міжетнічна комунікація національних спільнот як едифікатор формування екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся. *Питання культурології*. 2025. Вип. 46. С. 214–230.

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.46.2025.348600>

4. Сінельніков В. І. Національні громади Житомирського Полісся: історико-культурологічний огляд міжетнічної взаємодії в контексті екосистемного підходу. *Fine Art and Culture Studies*. 2025. № 5. С. 432–440.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-5-54>

##### Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Сінельніков В. І. Поховальна обрядовість старовірів Житомирщини та її музичне оформлення як артефакти традиційної екокультури регіону. *Молода музикологія – 2022: наука і практика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Київ, 10–11 листоп. 2022 р. Київ, 2022. С. 90–93.

6. Сінельніков В. І. «Dom Polski» як осередок міжкультурної комунікації в поліетнічному просторі Житомирщини. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКиМ – 2023* : матеріали Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 28–31.

7. Сінельніков В. І. Культурно-мистецьке життя національної спільноти поляків Житомирщини в контексті сучасних соціокультурних практик. *Молода музикологія: наука і практика – 2023* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Київ, 2023. С. 135–144.

8. Сінельніков В. І. Творчість аматорських вокальних колективів національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічної комунікації. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 26–27 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 223–226.

9. Сінельніков В. І. Традиційна культура національних меншин Житомирського Полісся в контексті сучасних соціокультурних практик. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 7–8 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 313–318.

10. Сінельніков В. І. Культурно-історична акція «Захистимо пам'ять» на Житомирщині в контексті використання цифрових технологій в

культурній індустрії. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці* : Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених, м. Київ, 24–25 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 194–198.

11. Сінельніков В. І. Перші гімназії Житомира та їх роль у житті національних спільнот регіону (друга половина XIX – перша половина XX ст.). *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали III Всеукр. наук. конф., м. Київ, 28 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 115–118.

12. Сінельніков В. І. Елементи екосистеми традиційної культури Житомирського Полісся в умовах міжетнічної комунікації. *Культура, мистецтво, креативність: виклики сучасності. Молодіжна наука 2025* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 26 листоп. 2025 р. Київ, 2025. С. 28–30.

13. Сінельніков В. І. Фольклор національних спільнот Житомирщини в контексті міжетнічних комунікацій: до питання збереження та ревіталізації загрожених культур. *Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)* : тези Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 верес. 2025 р. Київ, 2025. С. 230–233.

14. Сінельніков В. І. Музичний фольклор національних спільнот Житомирщини як об'єкт культурологічних досліджень. *Музика в діалозі з сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 квіт. 2025 р. Київ, 2025. С. 27–30.

15. Сінельніков В. І. Екосистема традиційної культури національних спільнот Житомирщини в контексті питання збереження загроженої культурної спадщини в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук в умовах сучасних соціокультурних трансформацій* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 27–28 берез. 2026 р. Київ, 2026. С. 186–189.

## ДОДАТОК Б

# ФОТОМАТЕРІАЛИ З АВТОРСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ



Рис. Б. 1. Фольклорна експедиція до села Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирської області. 30 липня 2023 р.  
Збирачі: Сінельніков Іван Григорович, Сінельніков Володимир Іванович, Лозінський Євгеній Петрович,  
Вінчура В'ячеслав Григорович.  
Інформанти 1949–1960 р. н.: Новерко Михайло, Сончківська Генефа Теофілівна, Терлецька Емілія Вацлавівна, Назаревич Броніслава Едуардівна, Галіцька Іноцентія Броніславівна, Омецінська Владислава Еліяшівна, Омецінська Лілія Еліяшівна, Ржепа Аліна Вацлавівна, Зданівська Валентина Адольфівна, Менчинська Валентина Вацлавівна, Кострецька Броніслава Олександрівна. Всі вказані особи є уродженцями села Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирської області.



Рис. Б. 2. Фольклорна експедиція до села Лісова Слобідка  
Бердичівського району Житомирської області. 30 липня 2023 р.  
Робота з інформантами.



Рис. Б. 3. Робочі моменти експедиції у с. Лісова Слобідка.  
30 липня 2023 р.



Рис. Б. 4. Робочі моменти експедиції у с. Лісова Слобідка.  
30 липня 2023 р.



Рис. Б. 5. Робочі моменти експедиції у с. Лісова Слобідка.  
30 липня 2023 р.



Рис. Б. 6. Інтер'єр Польського дому с. Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирської області. Експедиція 30 липня 2023 р.

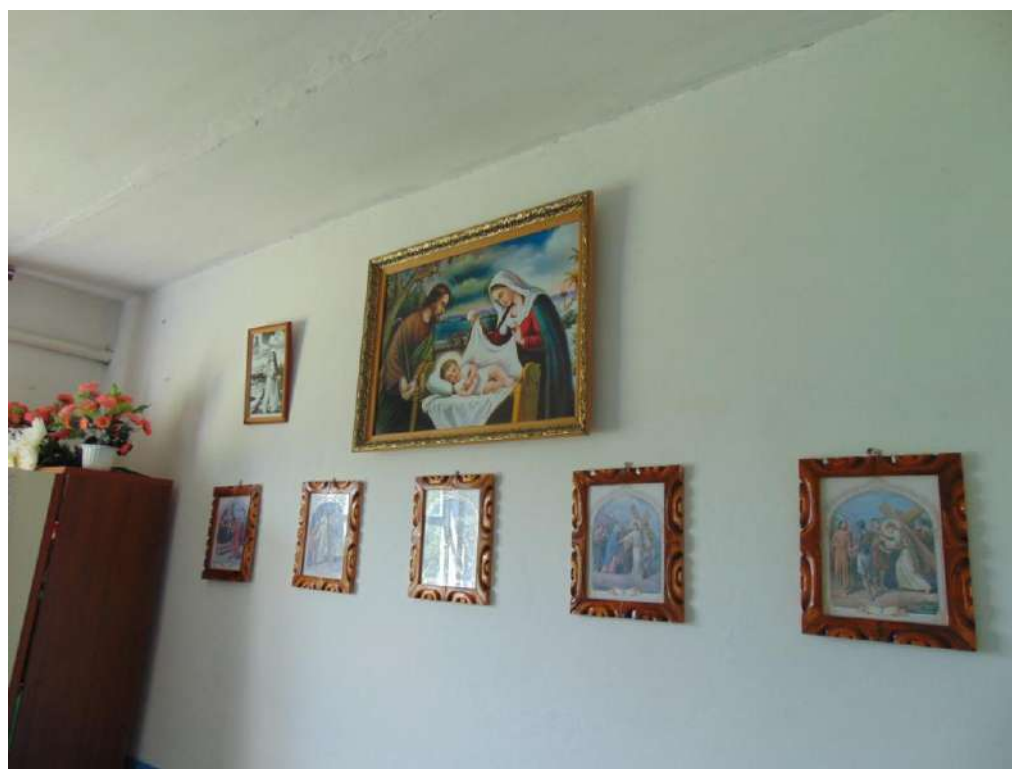


Рис. Б. 7. Ікони та інші предмети інтер'єру Польського дому с. Лісова  
Слобідка Бердичівського району Житомирської області.  
Експедиція 30 липня 2023 р.



Рис. Б. 8. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району  
Житомирської області. 25–26 квітня 2020 р.  
Дерев'яна хата родини Синельникових, рік побудови – 1960.



Рис. Б. 9. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 25–26 квітня 2020 р. Пасіка та город (боронування конем) родини Юрія Григоровича Синельникова, 1964 р. н.



Рис. Б. 10. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 25–26 квітня 2020 р. Город родини Юрія Григоровича Синельникова, 1964 р. н. Боронування конем.



Рис. Б. 11. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 25–26 квітня 2020 р. Подвір'я з колодязем (1970-х рр. побудови) родини Синельникових.



Рис. Б. 12. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 23–24 липня 2021 р. Пасіка Юрія Григоровича Синельникова, 1964 р. н.



Фото Б. 13. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 23–24 липня 2021 р. Пасіка Юрія Григоровича Синельникова, 1964 р. н.



Рис. Б. 14. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. 3–4 травня 2021 р. Подвір'я родини Синельникових, Наталія Степанівна Синельникова, 1969 р. н., йде на Великодню службу до старообрядницької часовні.



Рис. Б. 15. Фольклорна експедиція у с. Соснівка Бердичівського району Житомирської області. 28 квітня 2019 р. Вид на село. Інформанти (зліва направо): Береза Леоніда Миколаївна, 1953 р. н., Жигadlo Лариса Миколаївна, 1947 р. н., Столяр Ніна Миколаївна, 1938 р.н., Синельников Юрій Григорович, 1964 р. н.



Рис. Б. 16. Фольклорна експедиція у с. Соснівка Бердичівського району Житомирської області. 28 квітня 2019 р. Інформанти (зліва направо): Береза Леоніда Миколаївна, 1953 р. н., Жигadlo Лариса Миколаївна, 1947 р. н., Столяр Ніна Миколаївна, 1938 р.н. Дівоче прізвище усіх – Наконечна.



Рис. Б. 17. Фольклорна експедиція у с. Соснівка Бердичівського району Житомирської області. 28 квітня 2019 р. Інформанти: Столяр Ніна Миколаївна, 1938 р. н. та Синельников Юрій Григорович, 1964 р. н.



Рис. Б. 18. Фольклорна експедиція у с. Турчинівка Бердичівського району Житомирської області. 29 квітня 2019 р. Біля подвір'я родини Павлюк. Основна інформантка: (у центрі фото) – Павлюк Валентина Олександрівна, 1950 р. н.



Рис. Б. 19. Інформантка Єгунова Євдокія Єгорівна (баба Дунька), 1930-х р.р. народження; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. Фольклорна експедиція 12 – 14 січня 2017 р.



Рис. Б. 20. Кут з іконами у хаті Каткової Пелагеї Сафонтіївни, 1937 р. н., с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. Фольклорна експедиція 12 – 14 січня 2017 р.

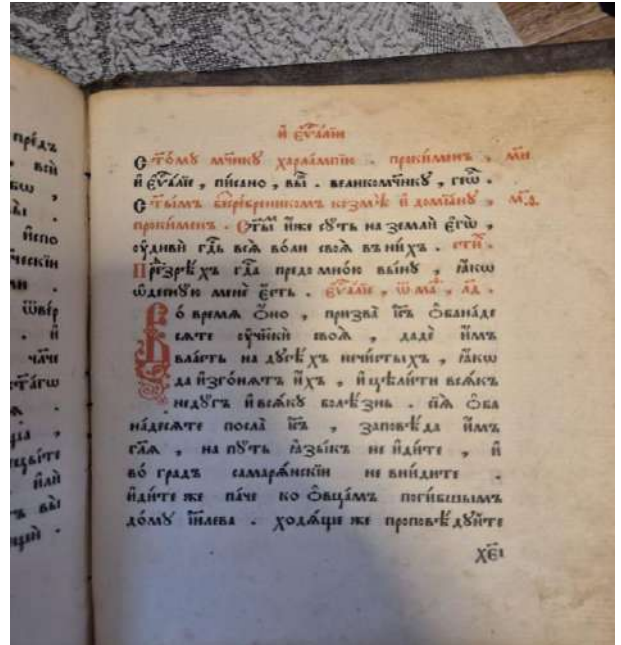
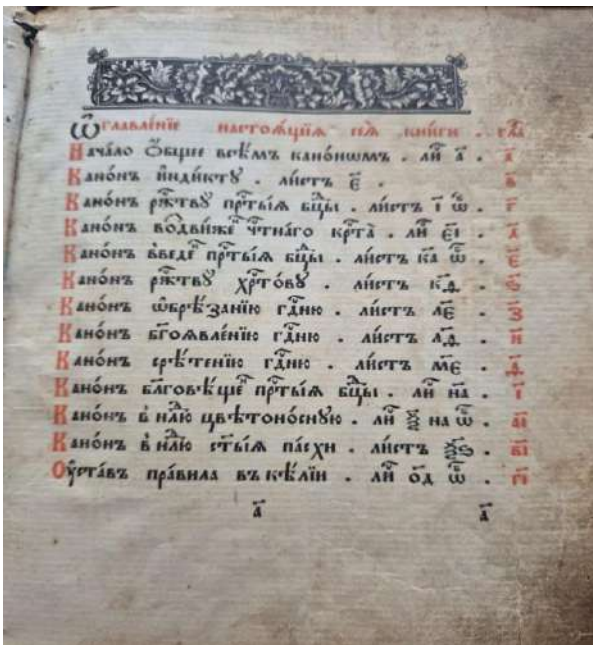
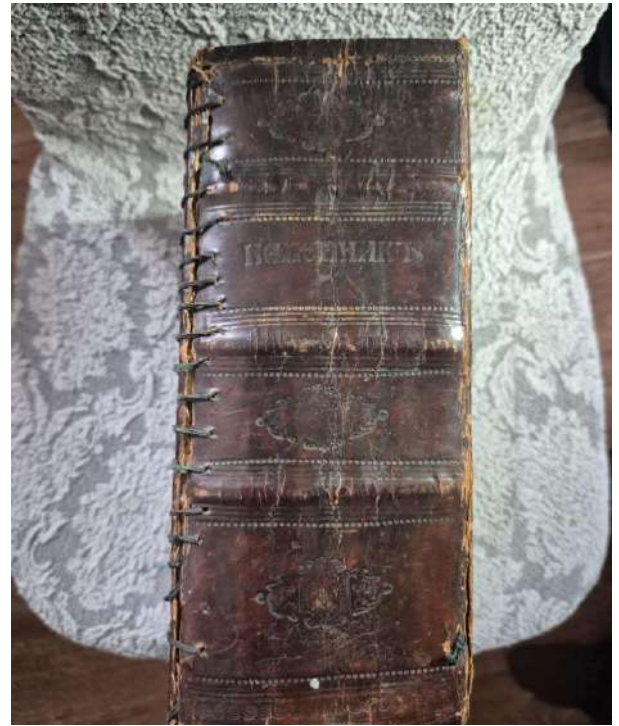


Рис. Б. 21а. «Великий Канонник» родини Синельникових поч. XX ст. – богослужбова книга, яку використовували як священнослужителі, так і миряни для приватних молитов. Вона містить «канони» – особливі піснеспіви на честь релігійних свят або святих. Книга виконана у традиційній двоколірній техніці (чорний та червоний кольори). Початкова червона літера «С» («Сія – Ця») є класичним елементом слов'янського книжкового дизайну. Рослинна заставка вгорі сторінки імітує стиль дореформених друкованих видань XVII століття. Старообрядці ретельно зберігали цей візуальний стиль, щоб їхні книги виглядали точно так само, як і до розколу церкви.

Фольклорна експедиція у с. Пилипівка 12–14 січня 2017 р.

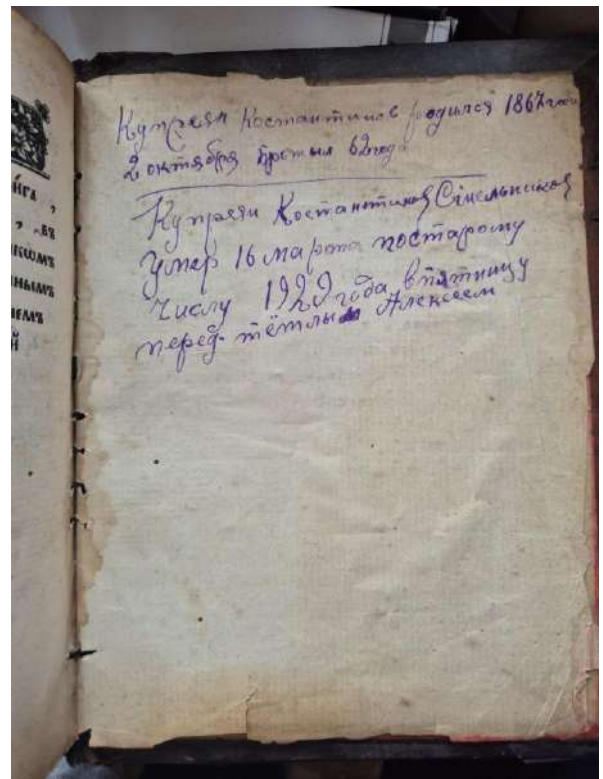
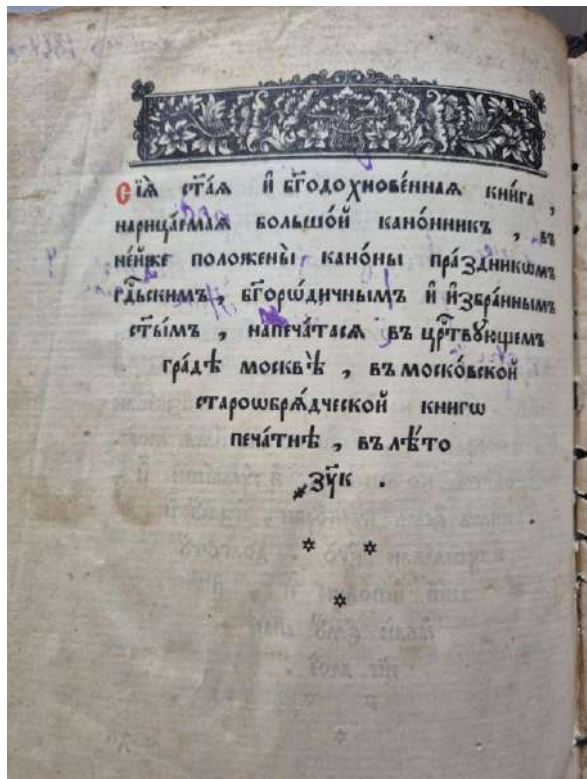


Рис. Б. 21б. «Великий Канонник» родини Синельникових поч. XX ст. – богослужбова книга, яку використовували як священнослужителі, так і миряни для приватних молитов. Фіолетові чорнильні плями та позначки є пізнішими записами власників. В цьому прикладі – запис про народження у 1867 р. і смерть у 1929 р. Купріяна Костянтиновича Синельникова. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка 12–14 січня 2017 р.



Рис. Б. 22а. Молитовники росіян-старообрядців кінця XIX – поч. XX ст. з архіву родини Синельникових – богослужбові книги, які використовували як священнослужителі, так і миряни для приватних молитов. Фольклорна експедиція у с. Пилипівка 12 – 14 січня 2017 р.



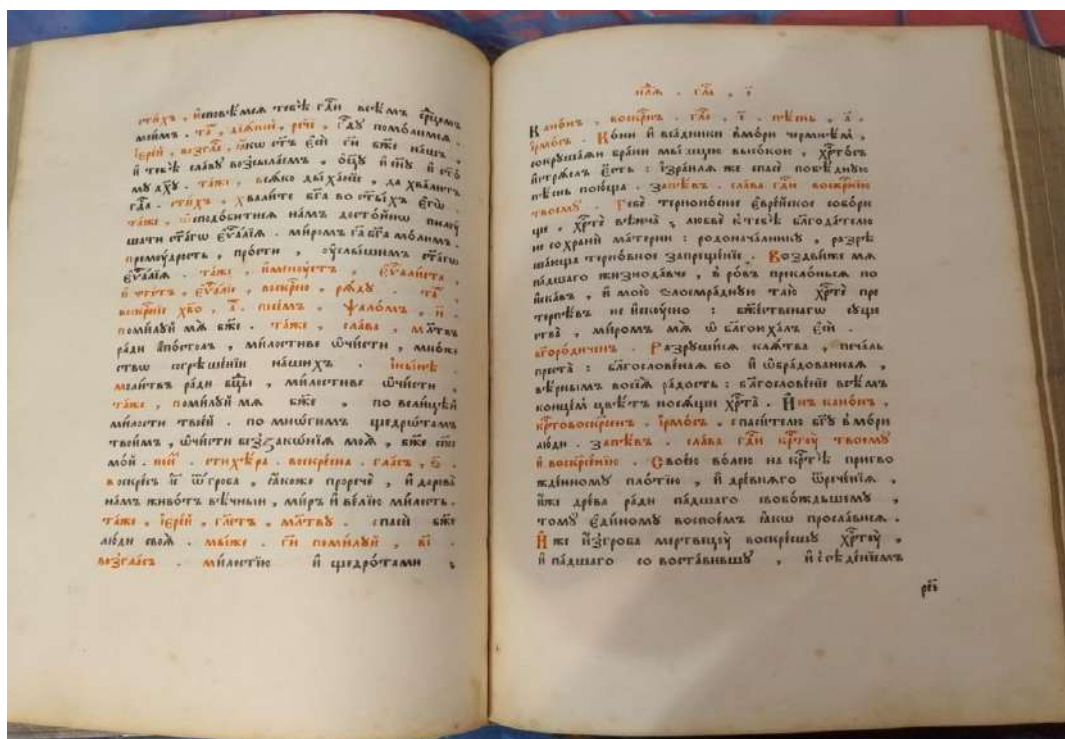
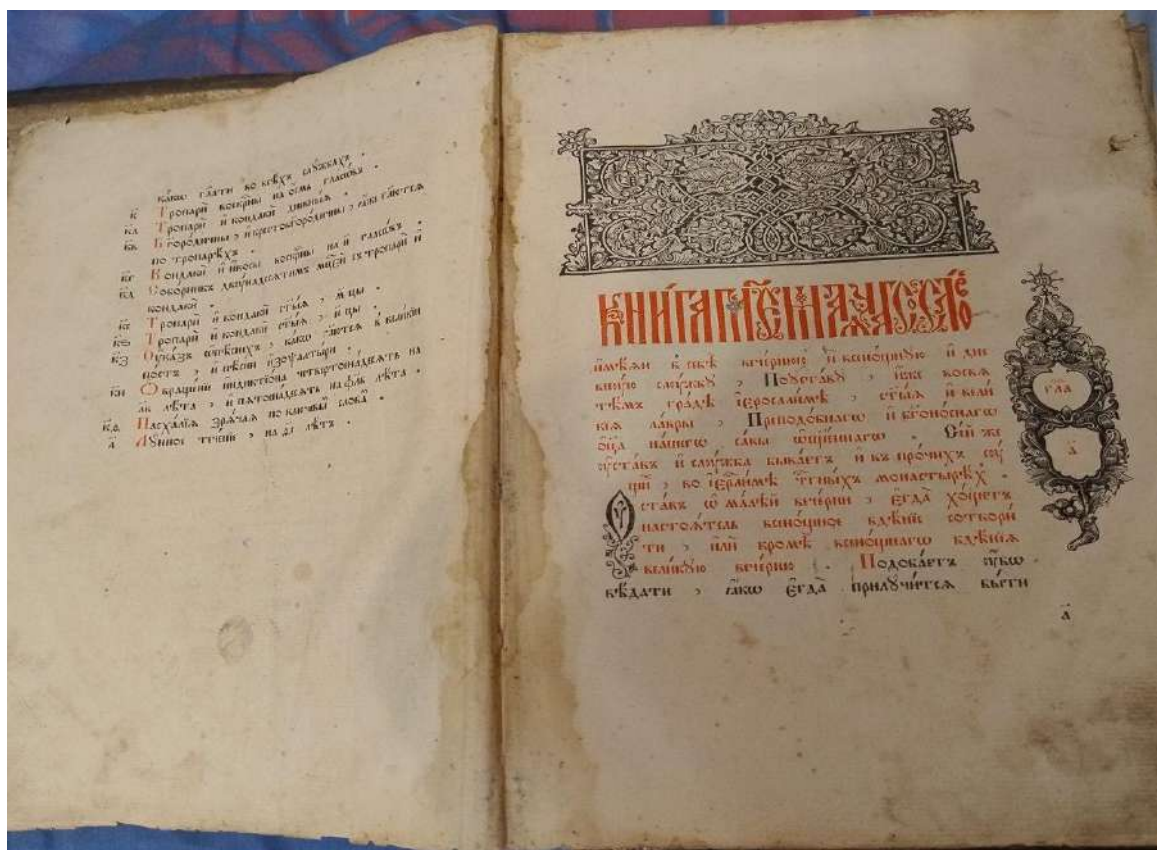


Рис. Б. 22в. Молитовники росіян-старообрядців кінця ХІХ – поч. ХХ ст.  
з архіву родини Синельникових. Фольклорна експедиція  
у с. Пилипівка 12–14 січня 2017 р.

## ДОДАТОК В

**ФОТОМАТЕРІАЛИ З АВТОРСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ  
ЕКСПЕДИЦІЙ (КУЛЬТОВІ ТА ГРОМАДСЬКІ СПОРУДИ  
НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ЖИТОМИРЩИНИ)**



Рис. В. 1а. Фольклорна експедиція у м. Житомир, мікрорайон «Крошня».  
Чеський католицький костел св. Вацлава (поч. XX ст.).  
15 березня 2026 р.

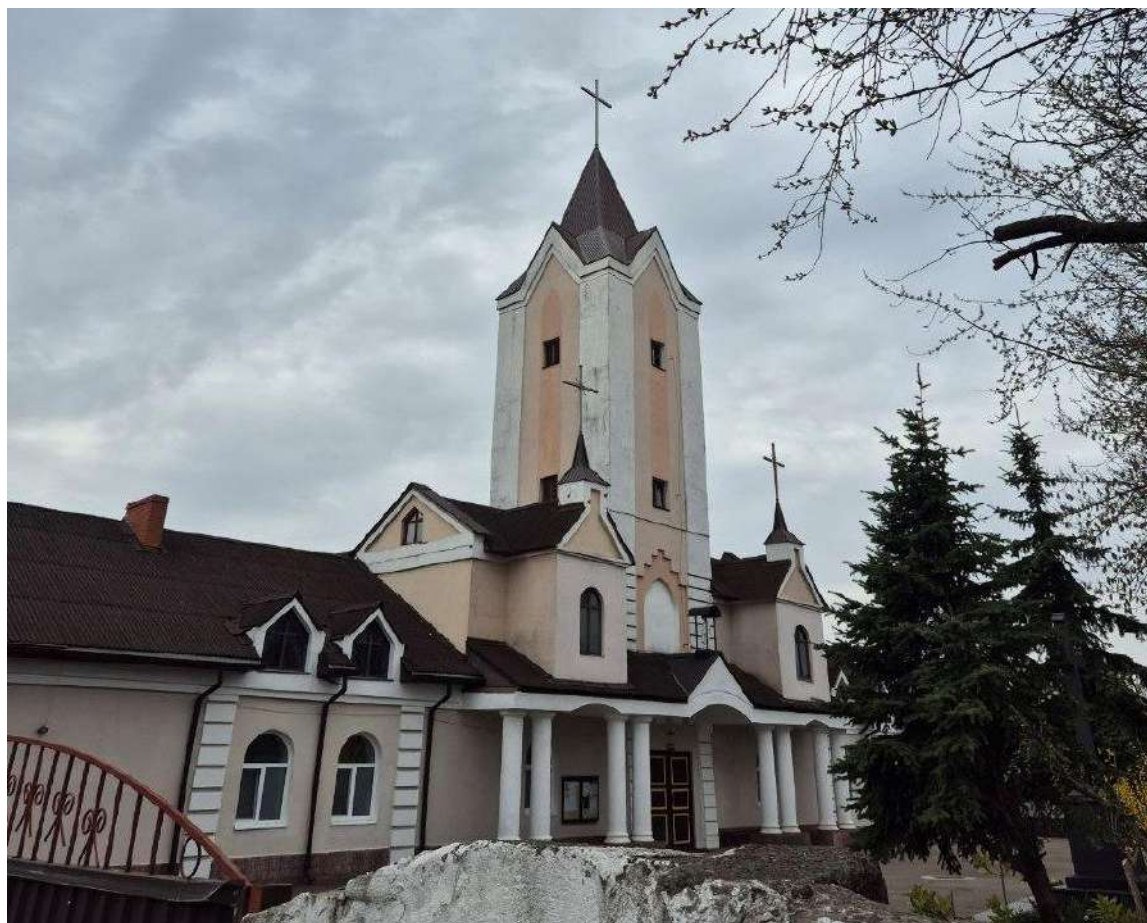


Рис. В. 16. Фольклорна експедиція у м. Житомир, мікрорайон «Крошня».  
Чеський католицький костел св. Вацлава (поч. XX ст.).  
16 квітня 2026 р.



Рис. В. 2. Фольклорна експедиція у м. Житомир. Лютеранська (німецька) кірха (кінець XIX ст.), сьогодні належить церкві євангельських християн-баптистів. 15 березня 2026 р.

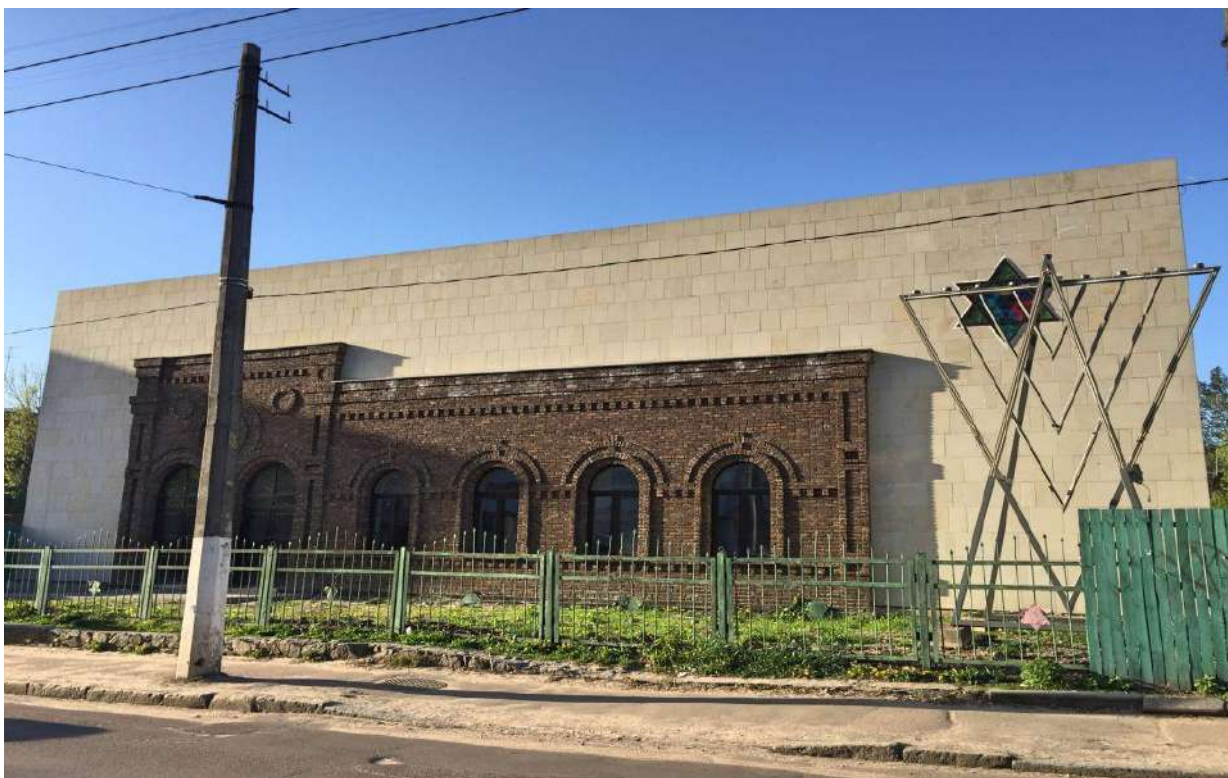


Рис. В. 3. Фольклорна експедиція у м. Житомир. Єврейська синагога, побудована у 2013 р. на місці зруйнованої старої синагоги (побудови 1910-х рр.). 15 березня 2026 р.



Рис. В. 4а. Фольклорна експедиція у м. Житомир. Покровська (старообрядницька) церква (побудована у 1870-х рр.); належить старообрядницькій громаді Древліоправославної Поморської церкви. 25–26 квітня 2020 р.



Рис. В. 4б. Фольклорна експедиція у м. Житомир. Покровська (старообрядницька) церква у процесі реконструкції, 16 квітня 2026 р.



Фото В. 5. Фольклорна експедиція у м. Житомир, 16 квітня 2026 р. Храм та монастир Парафії Св. Йоана з Дуклі, 1840-ві рр. До 1917 р. – духовна семінарія, за радянських часів у приміщенні монастиря був обласний військкомат. Римо-католицька церква, яка належить до Київсько-Житомирської дієцезії. Храм під опікою отців-бернардинців (францисканців), розташований поблизу польського кладовища.



Рис. В. 6. Польський дім – «Dom Polski», відкритий у липні 1999 р. у Житомирі. Фольклорна експедиція 15 березня 2026 р.



Рис. В. 7. Чеська хата-музей с. Вільшанка (Ольшанка) Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.



Рис. В. 8. Інтер'єр чеської хати-музею с. Вільшанка (Ольшанка) Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.



Рис. В. 9. Євангеліє чеською мовою, яке зберігається в Чеській хаті-музеї, с. Вільшанка, Житомирщина. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.



Рис. В. 10а. Музей єврейства міста Бердичева (у приміщенні міської бібліотеки для дітей), відкритий у 2015 р. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.



Рис. В. 106. Музей єврейства міста Бердичева (у приміщенні міської бібліотеки для дітей), відкритий у 2015 р. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.

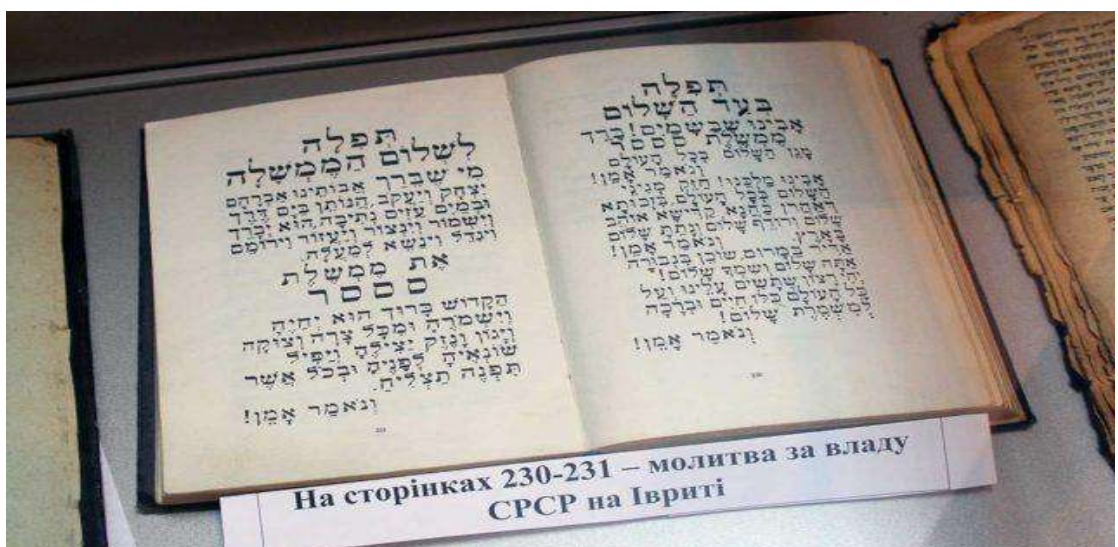
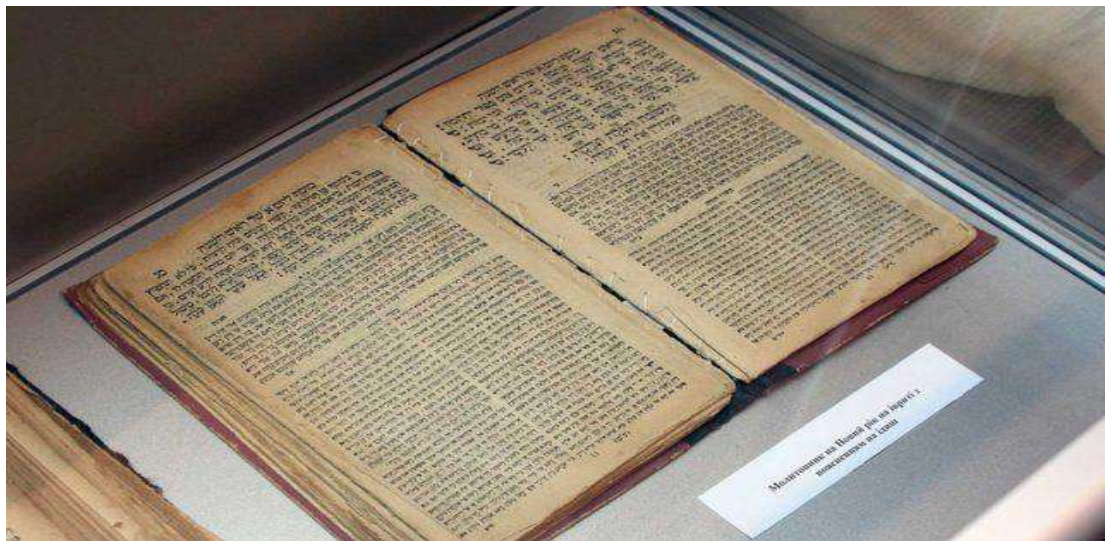


Рис. В. 10в. Музей єврейства міста Бердичева (у приміщенні міської бібліотеки для дітей), відкритий у 2015 р. Фольклорна експедиція 8 листопада 2025 р.



Фото В. 11а. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, надгробки: кінця ХІХ ст. (ліворуч) та 2010-х рр. (праворуч).  
28 лютого 2024 р.



Фото В. 11б. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, склеп кінця ХІХ ст. 28 лютого 2024 р.



Фото В. 12. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, склепи кінця XIX – поч. XX ст. 28 лютого 2024 р.



Фото В. 13. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Кількість описаних поховань – 2222. Вхідна брама. 28 лютого 2024 р.



Фото В. 13а. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки кінця XIX ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 136. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки кінця XIX – початку XX ст.  
16 квітня 2026 р.



Фото В. 13в. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки кінця XIX – початку XX ст.  
16 квітня 2026 р.



Фото В. 13г. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки кінця XIX – початку XX ст.  
16 квітня 2026 р.



Фото В. 13д. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки середини – кінця XIX ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 13е. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки середини – кінця ХІХ ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 13є. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Склепи XIX ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 13ж. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Склепи XIX ст. 16 квітня 2026 р.

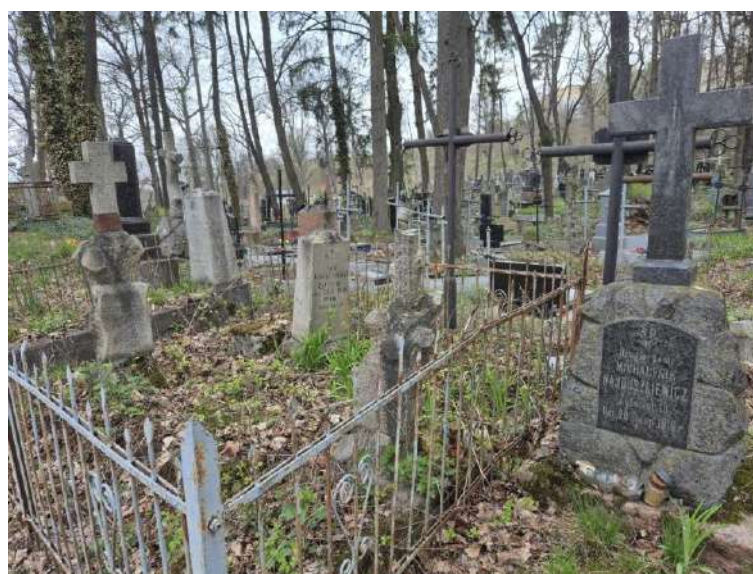
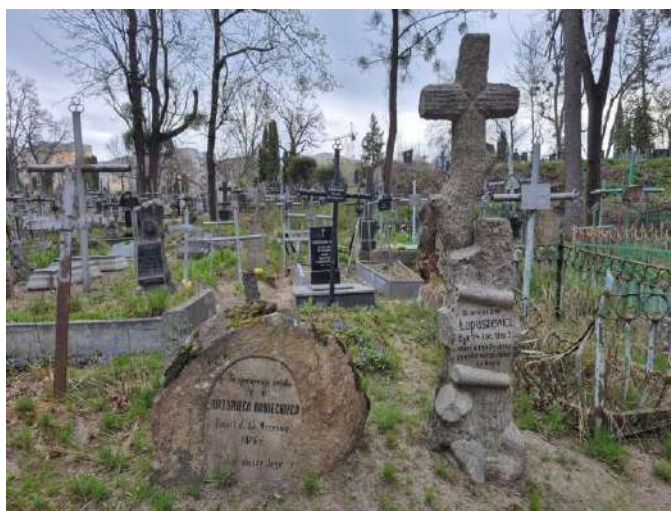


Фото В. 13з. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки XIX ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 13і. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Надгробки XIX ст. 16 квітня 2026 р.



Фото В. 13к. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Могили й надгробки 1910 – 1940-х рр.  
16 квітня 2026 р.

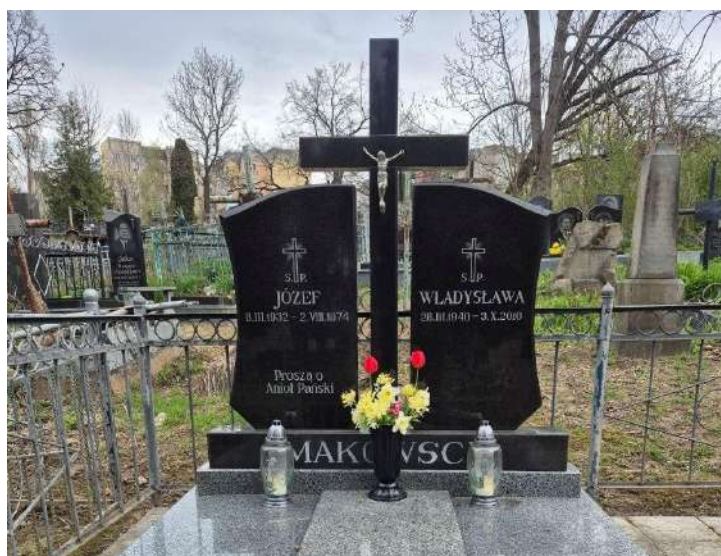


Фото В. 13л. Фольклорна експедиція у м. Житомир, Польський цвинтар, відкритий 1762 р. Могили й надгробки 1970 – 2020-х рр.  
16 квітня 2026 р.



Рис. В. 14. Кірха німецьких колоністів-баптистів у с. Заздрівка (раніше – село Нойдорф колишнього Хорошівського, сьогодні – Житомирського району), сьогодні – дім молитви християн-баптистів. Кірха закладена у 1896 р., освячена у 1907 р. Фольклорна експедиція 15 березня 2026 р.

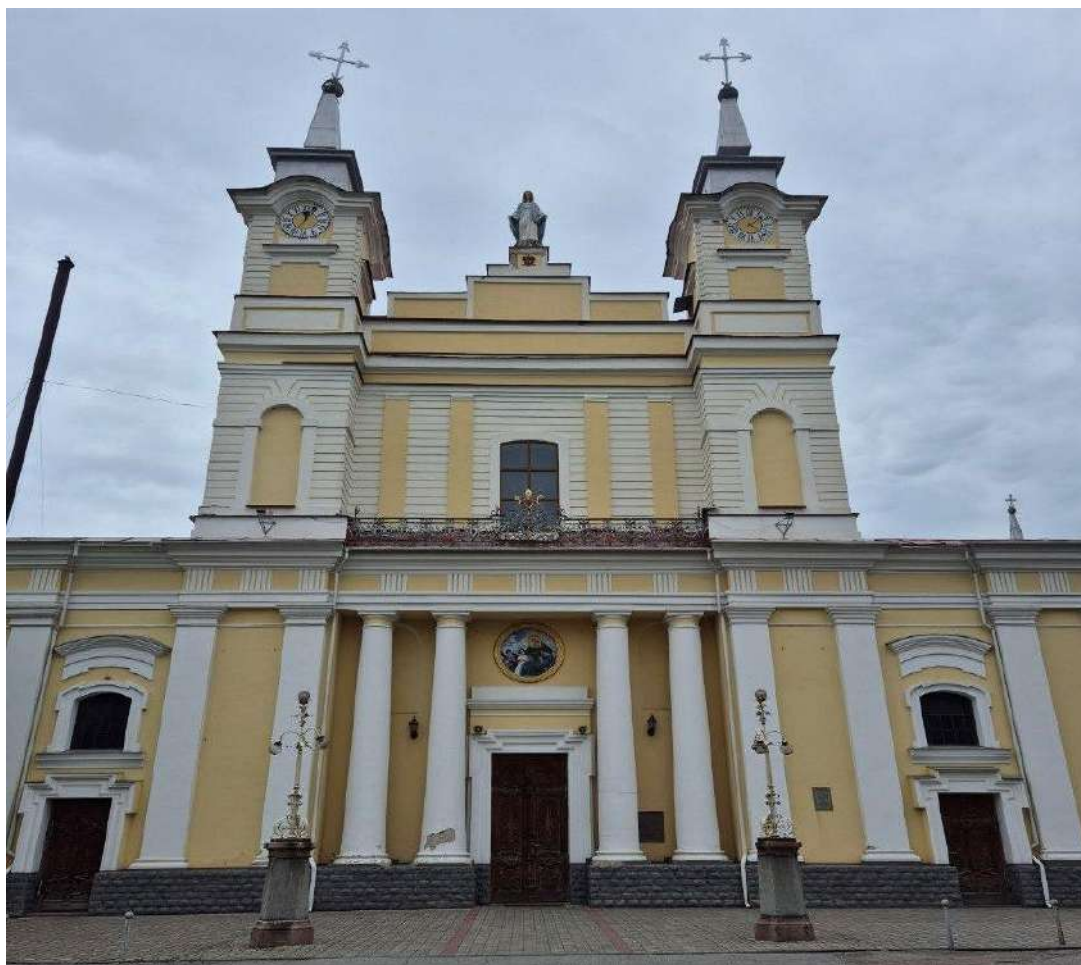


Рис. В. 15а. Конкатедральний собор Святої Софії – римо-католицький храм у Житомирі. Побудований у 1746 році, в 1789–1801 роках перебудований. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 156. Конкатедральний собор Святої Софії – римо-католицький храм у Житомирі. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р. На сьогоднішній день житомирський Католицький кафедральний костел Святої Софії – це одна із найстаріших пам'яток архітектури Житомира державного значення, яка збереглася до наших днів. Крім того, він є повноцінним діючим храмом, в якому проводяться урочисті служби. Храмове свято – 15 травня.

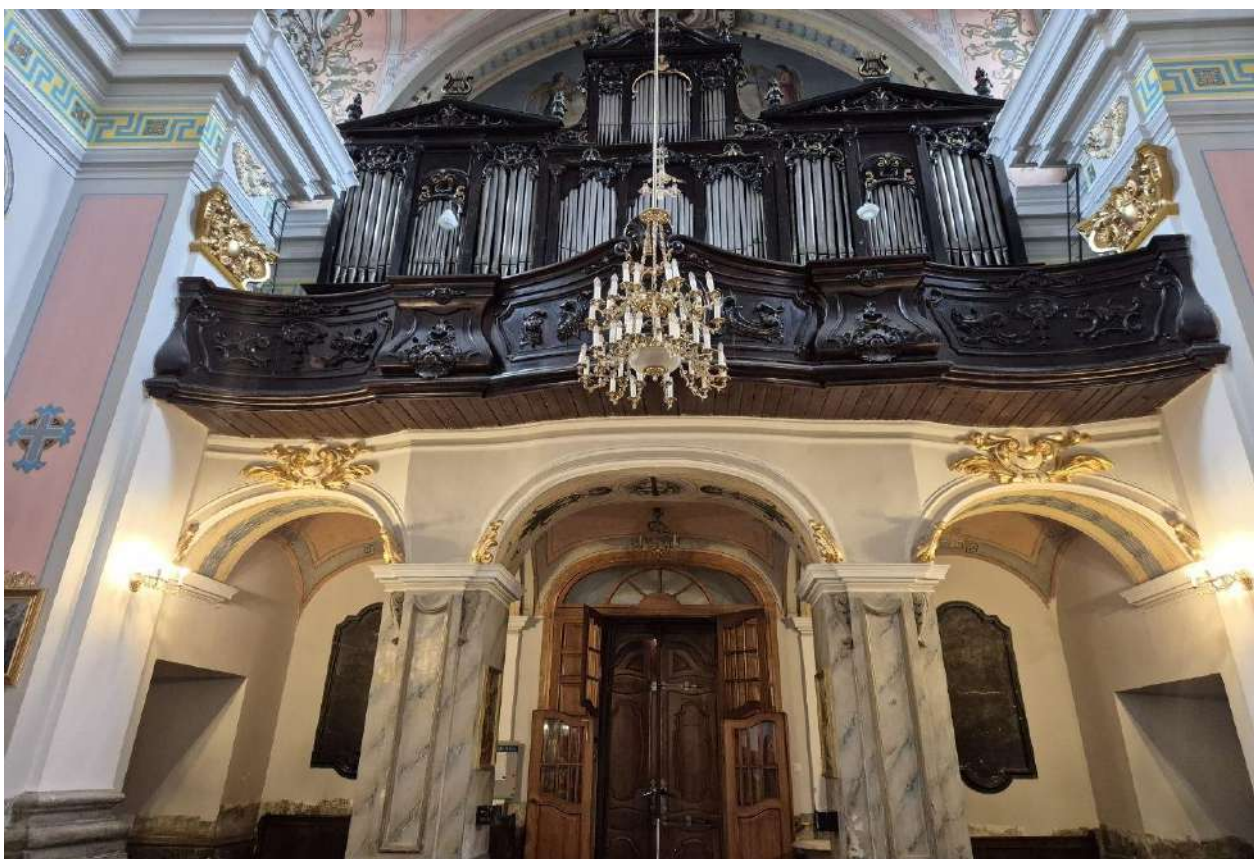


Рис. В. 15в. Конкатедральний собор Святої Софії – римо-католицький храм у Житомирі. Вівтар та орган. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р. Без змін із часу побудови собору у 1746 р. збереглися внутрішнє оздоблення храму, ліпнина і настінні розписи.

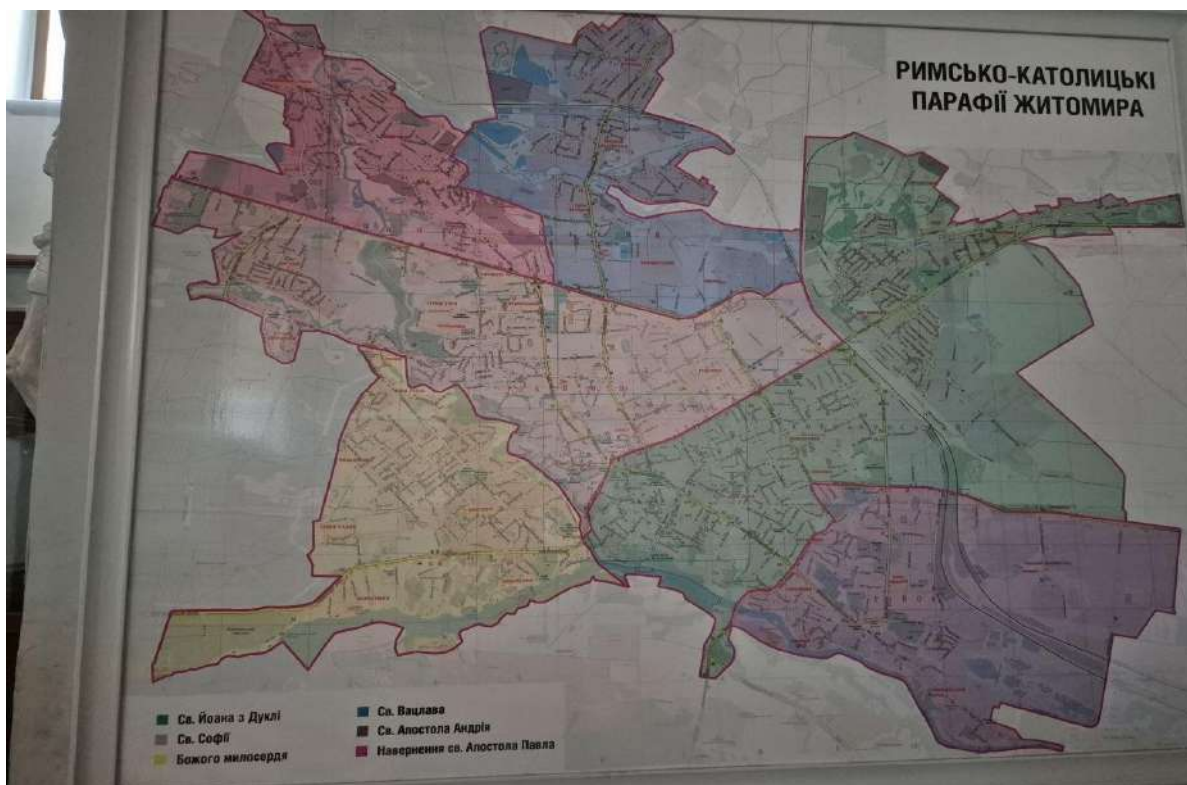


Рис. В. 16. Мапа римо-католицької парафії Житомира з Конкattedрального собору Святої Софії – римо-католицького храму у Житомирі. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 17. Орган із Конкattedрального собору Святої Софії – римо-католицького храму у Житомирі. Орган костелу встановлений у 1897 р. та є одним із найстаріших в Україні. Єдиний орган фірми «E.F. Walcker», що зберігся на українській території. Має два мануали та педальну клавіатуру, 21 регістр. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 18. Храм Парафії Божого Милосердя (полонійська парафія), м. Житомир, поч. 2010-х рр. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 19а. Свято-Анастасіївський ставропігійний православний жіночий монастир, м. Житомир, кінець 1990-х рр.  
Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.

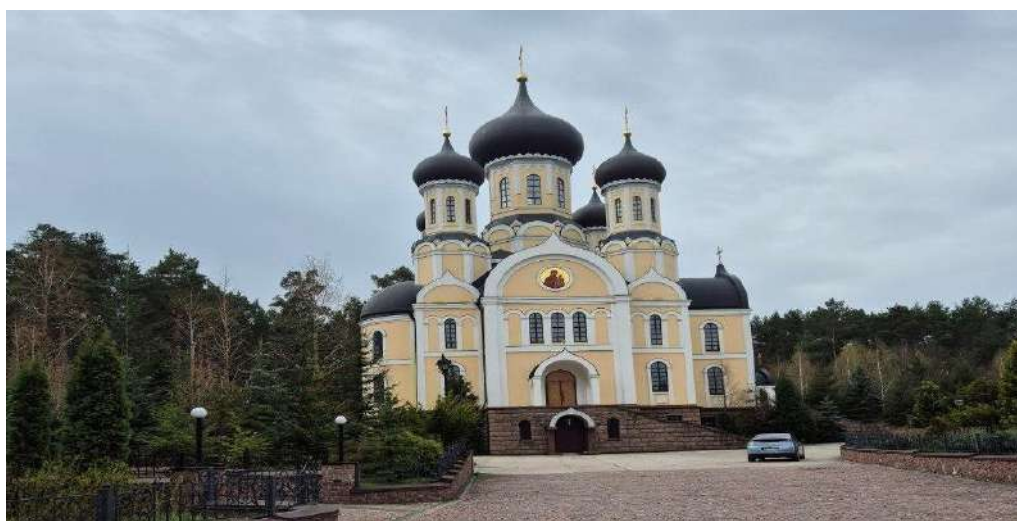


Рис. В. 196. Свято-Анастасіївський ставропігійний православний жіночий монастир, м. Житомир, кінець 1990-х рр. Церква в ім'я Святої Анастасії Римської з нижнім боковим вівтарем в ім'я Серафима Саровського.  
Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 20. Монастир сестер Бенедиктинок РКЦ, м. Житомир, кінець 1990-х – початок 2000-х рр. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.



Рис. В. 21. Храм Великомученика Георгія Побідоносця УПЦ (ПЦУ), м. Житомир, 2010-ті рр. Побудована за кошти меценатів – родини Кварацхелія. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.

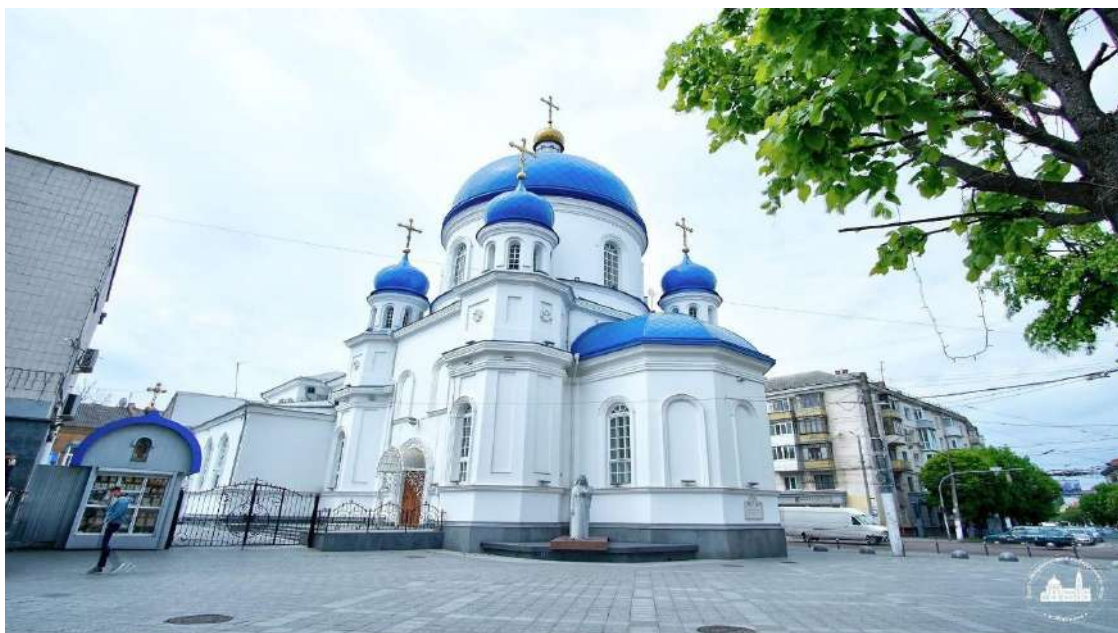


Рис. В. 22. Михайлівський кафедральний собор у м. Житомир – пам'ятка архітектури XIX ст.; головний єпархіальний храм Православної церкви України. Зведений 1856 р. коштом житомирського купця Михайла Хаботіна. За радянських часів будівля довгий час використовувалася під склад, з 1960-х рр. тривалий час тут містилося обласне товариство «Знання», а згодом – театр ляльок; у підвалі – склад. 21 листопада 1991 р. українська влада повернула приміщення храму релігійній громаді Української православної церкви Київського Патріархату. Фольклорна експедиція 16 квітня 2026 р.

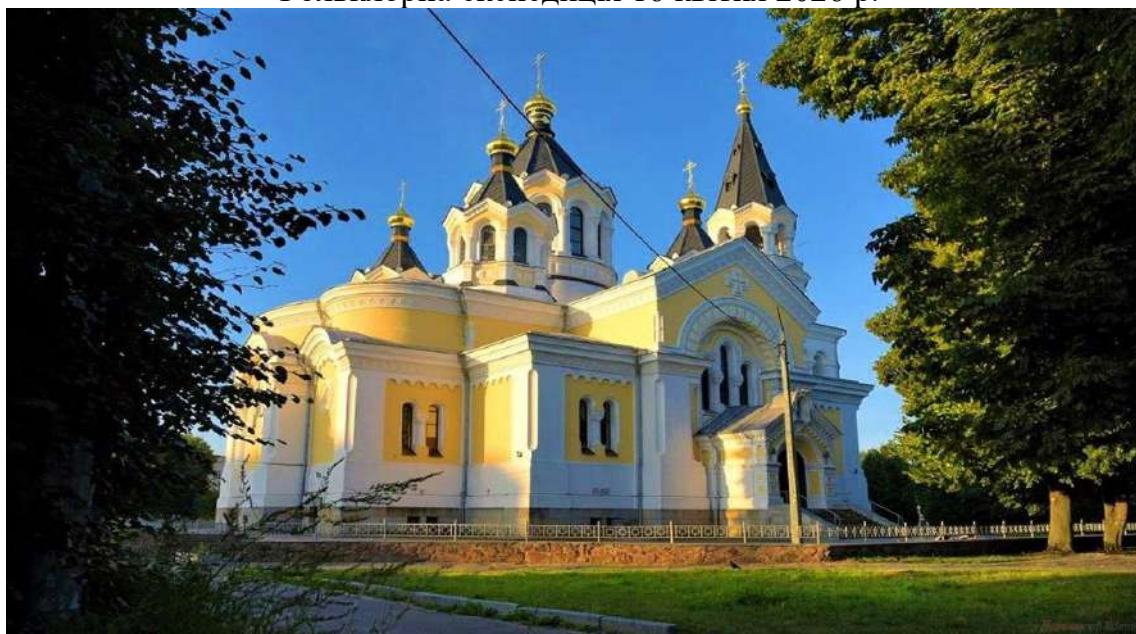


Рис. В. 23. Спасо-Преображенський собор – пам'ятка архітектури державного значення у м. Житомирі, один із найбільших православних храмів України, Кафедральний собор Житомирської єпархії УПЦ (КП), час зведення – 1860 – 1870-ті рр. Колишній головний православний храм Волинської губернії. Фольклорна експедиція 30 липня 2023 р.



Рис. В. 24. Костел Святої Варвари (Барбари) у м. Бердичеві, парафіяльний католицький храм, заснований у середині XVIII ст.; визначна архітектурна та історична пам'ятка України. У 1824–1825 рр., перебуваючи при дворі князів Радзівіллів, юний Фредерік Шопен грав у костелі. 14 березня 1850 р. в ньому взяли шлюб відомий французький письменник-класик Оноре де Бальзак і місцева шляхтянка Евеліна Ганська. У радянський повоєнний час костел спершу пристосували під складське приміщення, а згодом тут працювала спортивна школа. 11 січня 1991 р. храм був повернутий віруючим.  
Фольклорна експедиція 30 липня 2023 р.



Рис. В. 25. Монастир босих кармелітів, м. Бердичів – католицький монастир XVII ст. (1630 – 1640-ві рр.). З 1998 р. – Всеукраїнський санктурій Матері Божої святого скапулярію; для римо-католиків України є головним відпустовим місцем. Санктурій Бердичівської Богородиці розташований в архітектурному комплексі XV–XVIII ст., що включає стіни фортеці з вежами, прибрамний корпус та костел.  
Фольклорна експедиція 15 березня 2026 р.



Рис. В. 26. Свято-Миколаївський собор у м. Бердичів, православний храм, побудований у 1910 р на місці дерев'яної церкви XVII ст.

Спочатку – греко-католицький (уніатський) храм, з кінця XVIII ст. – православний. За радянських часів до початку Другої світової війни храм використовувався як зерносховище. Богослужіння в церкві було відновлено під час Другої світової війни в лютому 1942 року.

Фольклорна експедиція 30 липня 2023 р.

## ДОДАТОК Г

## ФОТОМАТЕРІАЛИ З АРХІВУ І.Г. СІНЕЛЬНІКОВА



Рис. Г. 1. Часовня старообрядницької громади с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області, внутрішній інтер'єр.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 2. Уставник старообрядницької общини с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області Геронтій Антонюков із парафіянами у часовні.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 3. І. Г. Сінельніков на Великодній службі у старообрядницькій часовні с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото з архіву І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 4. Діти на старообрядницькій дзвіниці після Великодньої служби, с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 5. Ринки, макітри, глечики, ночва з хати Синельникової Степаніди Іванівни, 1906 р. н.; колодязь побудови 1970-х рр. біля хати родини Синельникових, с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.

Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 6. Ночва для замішування тіста на хліб і паску, ночовочка для работ із тістом на інші борошняні страви; дерев'яна лопата для випікання хліба, самовар з хати Синельникової Степаніди Іванівни, 1906 р. н.; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської обл.

Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 7. Коцюба та дерев'яна лопата для випікання хліба з хати Синельникової Степаніди Іванівни, 1906 р. н.; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. Під час грози, щоби не було граду або він припинився, покладені навхрест коцюбу і лопату викидали на подвір'я. Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 8. Синельникова Степаніда Іванівна, 1906 р. н.; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. Фото І. Г. Сінельнікова, сер. 1980-х рр.



Рис. Г. 9. Під, коцюба, дерев'яна лопата для випікання хліба, віник, рогачі, глечики, макітри з хати родини Синельникових, 1960 р. побудови; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 10. Дерев'яна ступа і «пест» поч. ХХ ст. – для відбивання пшениці та маку на різдвяну кутю з хати родини Синельникових, с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 11. Череп коня висить на жердині біля пасіки С. Л. Борисова як оберіг віз «пристірту» бджіл. Фото І. Г. Сінельнікова, сер. 2010-х рр.



Рис. Г. 12. Пара коней, впряжена у віз; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. На фото – Борисов Сергій Лукич, 1963 р. н.; на коні – Сінельніков В. І.  
Фото І. Г. Сінельнікова, поч. 2000-х рр.



Рис. Г. 13. Віз; перевезення гною на город, с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. На фото – Сінельников В. І.  
Фото І. Г. Сінельникова, орієнтовно 2006–2007 рр.



Рис. Г. 14а. Оранка кіньми, с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області. Город родини Синельникових.  
Фото І. Г. Сінельникова, початок 2000-х рр.



Рис. Г. 146. Оранка кіньми, с. Пилипівка Бердичівського району  
Житомирської області. Город родини Синельникових.  
Фото І. Г. Синельнікова, початок 2000-х рр.



Рис. Г. 15. Інформантка Каткова Пелагея (Поліна) Сафонтіївна, 1937 р. н., с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, кінець 1990-х рр.



Рис. Г. 16. Інформанти Каткова Пелагея (Поліна) Сафонтіївна, 1937 р. н., та Катков Семен Єремійович, 1930-х рр. народження; с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, кінець 1990-х рр.



Рис. Г. 17а. Реконструкція традиційних весняних хороводів, фольклорний ансамбль «Кралиця» КНУКіМ у с. Пилипівка Бердичівського району Житомирської області.  
Фото І. Г. Сінельнікова, квітень 2009 р.



Рис. Г. 176. Реконструкція традиційних весняних хороводів,  
 фольклорний ансамбль «Кралиця» КНУКіМ у с. Пилипівка  
 Бердичівського району Житомирської області.  
 Фото І. Г. Сінельнікова, квітень 2009 р.



Рис. Г. 18. Фото з архіву родини Синельникових поч. 1960-х рр. Свати на весіллі, с. Пилипівка Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. У першому ряді ліворуч Синельников Григорій Йосипович, 1930 р. н., у другому ряді праворуч – Синельникова (Громова) Марія Олександрівна, 1936 р. н.



Рис. Г. 19. Фото з архіву родини Синельникових кін. 1980-х рр. Весілля, молодий йде по молоду, с. Пилипівка Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. У центрі – молодий – Борисов Сергій Лукич, 1963 р. н.



Рис. Г. 20. Фото з архіву родини Синельникових сер. 1980-х рр. Весілля, обряд «Чоботи» – молодий «мис» тещі ноги; с. Пилипівка Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. Молодий – Борисов Сергій Лукич, 1963 р. н., теща – Громова Прасковія Іванівна, орієнтовно кінця 1920 – поч. 1930-х рр. народження.



Рис. Г. 20. Фото з архіву родини Синельникових, 2002 р. Поховання Григорія Йосиповича Синельникова, 1930 р. н.; с. Пилипівка Бердичівського (колишнього Чуднівського) району Житомирської області. Небіжчик у труні, поруч із ним уставник старообрядницької громади с. Пилипівка Геронтій Антонюков читає всенощну у ніч перед похованням. Права рука у небіжчика складена у «двоперстя» за старообрядницькою релігійною традицією.

## ДОДАТОК Д

## ФОТОМАТЕРІАЛИ З АРХІВУ Є.П. ЛОЗІНСЬКОГО



Рис. Д. 1. Прадід Є.П. Лозінського Єжак Станіслав Леонтійович з родиною, мешканці с. Лісова Слобідка Бердичівського району Житомирської області, етнічні поляки. Фото орієнтовно 1910–1920-х рр.

## ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление НКВД СССР по протоколу № 164 от 22/X 1937 г. о РАССТРЕЛЕ  
Ежака Станислава Леонтьевича приведено в исполнение 13/XII 1937 г.

ВРИД НАЧ 8 ОТДЕЛЕНИЯ ВОУ НКВД  
МЛ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

 (ЗУБ)

Рис. Д. 2. Виписка з акта про розстріл Єжака С.Л. у 1937 р.

Учитывая, что преступная контрреволюционная деятельность ЕЖАКА доказана и что он особо является социально опасным элементом, следдело №33788 по обвинению ЕЖАКА Станислава Леонтьевича по ст. 54-10 УК УССР направить на рассмотрение НКВД СССР.

СПРАВКА: арестованный ЕЖАК содержится под стражей в Бердичевской тюрьме.

Вещдоков по делу нет.

Личдокументы хранятся при деле.

**Вопрос:** Что вам известно о к/революционной деятельности со стороны Ежака С.Л.?

**Ответ:** В 1933 году во время недохватки хлеба Ежак среди колхозников говорил, что колхозы и Советская власть довела людей, что скоро все погибнем, ибо колхозы созданы для того, чтобы народ погиб, хлеб забрали, для того чтобы все погибли.

В 1934 году во время уборки хлеба Ежак говорил среди колхозников, хотя хлеб и вродил, но кушать его не будем, хлеб весь заберут, а мы будем голодать и умирать с голоду как в 1933 году, это все делают с целью чтобы погиб народ.

Рис. Д. 3. Фрагменты матеріалів справи Єжака С.Л., розстріляного у 1937 р.